

LELKIPÁSZTOR

• EVANGÉLIKUS TEOLÓGIAI SZAKFOLYÓIRAT •

3

TÓTH SÁRA

Isten ráadás? A szent és a világi Paul Tillich teológiájában – 1. rész

SOMOGYI LÁSZLÓ

„Az Úr ott állt még Ábrahám előtt”. Valóban módosítottak IMóz 18 szövegén az írástudók?

KISS FERENC

*Rendezett viszonyok között: a természetessel és a mesterséggel
Segíthet-e megóvni a természet rendjét a mesterséges intelligencia?*

Kedves Olvasó!

A posztszekuláris társadalmakban egyre növekvő igény mutatkozik az olyan beszédmódra, amely az élet vallásos és világi hagyományos megkülönböztetését nem tartja egymást kölcsönösen kizáró kategóriáknak. Az egyházi diskurzusokban ugyanakkor továbbra is dualista szemlélet uralkodik: a szent és a világi élesen szétválik, s ez a protestáns spiritualitásban gyakran együtt jár a világ szigorú megítélésével – fogalmaz Tóth Sára dolgozatában. A szerző Paul Tillich teológiájának segítségével „olyan protestáns szakramentális szemlélet alapjait vázolja fel, amely a részesedés és a meghaladás dialektikájára építve egyrészt hangsúlyozza Isten megmutatkozását minden teremtetett dologban, másrészt a protestáns princípiumot, azaz Isten végtelen transzcendenciáját (másságát) is”.

Somogyi László dolgozatában az 1Móz 18-ban leírtak alapján rámutat arra, hogy az itt olvasható versek a hagyomány több elemét ötvözik. A szöveg egyik érdekes része a 22. vers. A maszoréta szöveg szerint itt az áll: „Ábrahám még ott állt az Úr előtt”, de a midrás Bereshit Rabbah szerint ez a szöveg tiqqun sopherim, azaz az írástudók módosítása. A midrás szerint az „Úr állt még ott Ábrahám előtt” változat az eredeti szöveg, bár nincs írásos bizonyíték egy ilyen eredeti szöveg létezésére. A tanulmány megállapítja, hogy ez a jelenség a különböző vallási tapasztalatok létezésére vezethető vissza.

Segíthet-e megővni a természet rendjét a mesterséges intelligencia? – teszi fel a kérdést Kiss Ferenc. Egyre gyakrabban találkozunk a polikrízis kifejezéssel. Mindig is voltak krízisek az emberiség történelmében, de ennyi egymással összekapcsolódó, globális probléma még nem volt. Mindezek mellett megjelent egy ember alkotta „eszköz”, amely hasonlít az alkotójára. Vajon ez a mesterséges intelligenciának (MI) nevezett és bizonyos tulajdonságaiban bennünket is meghaladó alkotás segíteni fogja-e a globális problémák megoldását? Vajon e találmányunkból olyan eszköz fejlődik, amely a polikrízis megoldásával segít bennünket, hogy kozmikus civilizációvá váljunk, vagy oda vezet, hogy még azelőtt elpusztítjuk magunkat, mielőtt ezt megtehetnénk? Izgalmas kérdések, a rájuk adott helyes válaszoktól függhet a jövőnk. Bármilyenek is legyenek a válaszok, a természet nélkül semmilyen célunkat sem valósíthatjuk meg.

Az igehirdetési előkészítők *nagycsütörtöktől a húsvét utáni második vasárnapig* segítik az igehirdető készülését. Örömteli olvasást kíván

a szerkesztő

Márciusi számunk szerzői

Felegyi-Németh Mária iskolalelkész – Orosháza
Gabnai Sándor lelkész – Balatonfüred
Gáncs Péter nyugalmazott püspök – Budapest

Kiss Ferenc főiskolai tanár – Nyíregyháza
Koczor György lelkész – Zalaistvánd
Ördög Endre igazgató lelkész – Orosháza
Smidéliusz Zoltán nyugalmazott esperes – Surd
Somogyi László nyugalmazott egyetemi docens
– Budapest
Szebik Imre nyugalmazott püspök – Budapest
Tóth Sára egyetemi docens – Budapest
Tóth-Rosta Izabella lelkész – Nádasd

A Lelkipásztorban publikált tartalmakra a Creative Commons BY-NC-ND 4.0 licenc feltételei érvényesek.

Lelkipásztor – Evangélikus teológiai szakfolyóirat

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: Orosz Gábor Viktor

Rovatszerkesztő: Jasper-Makay Emese – Szakács Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai

Angyal-Cseke Csaba
Csáky-Pallavicini Zsófia
Fabiny Tamás
Johann Gyula
Kodácsy-Simon Eszter
Kondor Péter

Korányi András
Kőszeghy Miklós
László Virgil
Pángyánszky Ágnes
Percze Sándor
Szabó B. András
Varga Gyöngyi

Szerkesztőség

1141 Budapest, Rózsavölgyi köz 3.

Tel.: 469-1050, e-mail: gabor.orosz@lutheran.hu

Felelős szerkesztő: Petri Gábor

Olvasószerkesztő: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Borítótér: Jánosi Nikolett

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

1085 Budapest, Üllői út 24. Tel./fax: 317-5478, e-mail: kiado@lutheran.hu

Felelős kiadó: Antal Bálint

Előfizetési díj egy évre: 17 500 Ft; fél évre: 8750 Ft. Egy szám ára: 1650 Ft.

Külföldi előfizetések: szomszédos országokban (postaköltséggel együtt) évi 18 300 Ft (68 €), egyéb külföldi országokban 21 100 Ft (78 €).

Nyomdai kivitelezés

Virtuóz Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: a kft. ügyvezetője

ISSN 0133-2821 (nyomtatott)

ISSN 2786-2585 (online)

2 133 282 1 240 39

Az üres sír teljessége

Mk 16,6a–b

■ GABNAI SÁNDOR

A Szentföldre több alkalommal is elzarándokolva mindig az egyik legizgalmasabb élményként éltem meg az a pár órát Jeruzsálemben, amely alatt végigjártuk útitársaimmal a Via Dolorosát, a Szent Sír bazilikában befejezve a stációjárást, ahol a katolikus hagyomány szerint a Golgota és a sír kápolnája is áll. Szervezett útjaim során azonban mindig ragaszkodtam ahhoz, hogy e különleges útvonalbejárás és templomlátogatás után elvigyem a csoportjaimat oda is, ahol Jézus halálának és temetkezési helyének a protestáns teológusok által vélt helye van. Ez utóbbi nem több egy különleges kertenél, benne egy sírbarlanggal; a barlang előtt jól látszik az a furcsa árokvéjat, amelynek a mélyedésében egy malomkerék méretű kő állhatott, amelyet erős emberek záró sírkőként ide-oda hengeríthettek. A szent helyeknek eme turistáknak mutogatott két verziója között hatalmas a kontraszt. Az egyik fényes, ragyogó, zsúfolt templomi környezet, tele illattal, tömeggel, szent borzongással, sötétség és fény kontrasztjával; míg a másik egyszerű, természetes, a maga módján világias és csendes hely. Talán mondanom sem kell, hol is érzem inkább azt, hogy az a hely lehet ama bizonyos helyszín, ahol havi igénk is elhangozhatott. És ahogy a születés barlangjába különös érzés lemenni, úgy a „protestáns” sírbarlangba is felemelő élmény bemászni, odaképzelné azt a valakit, aki nincs ott.

Ez a „nincs” messze több, mint a mindenfajta emberi csődjeink összegzése; messze más, mint egy nemes ügy látszólag végső kudarcának záróakkordja. Ez a „nincs” nem egy keleties nirvánaállapot egyre többek által vágyott vallásossága, hanem ez a „nincs” a mi hitünk, mármint ez a „nincs ott”. Hogy nincs ott az az egyszerre ember, akiben a hatalmas isteni energia koncentrálódott; és az az egyszerre Isten, aki az emberi törekénységet legyőzte. Nincs ott az, akit bár fizikailag legyűrhetett a világ, de igazi és végleges létezésében nem tudta megsemmisíteni. Jézus győzött, amikor önmagát adta értünk, az őt keresztre és a sírba juttatókért. Győzelméről szól az elhengerített kő, amely mögött immár nincs bezárva a halál foglyaként az Élő.

És mivel ő nincs ott, ahova amúgy mi mind tartunk, ezért aztán bízhatunk abban is, hogy a felátadása legyőzi a mi ürességeinket is. Hogy most és majd egyszer az üresség helye helyett a teljesség helye legyen az otthonunk. Az üres sír pont azt jelzi, hogy az életünk már nem üres, hanem abban ott van valaki, aki a sorsunkat betölti. Hogy már nem kell Madáchcsal együtt felkiáltanunk, amikor a dolgok értelmére és az élet végső kifutására gondolunk: „Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni!” És bár megrendíthet a halál közelsége, még inkább megrendíthet annak a boldog tudata, hogy az én Uram ezt is legyőzte.

Mert Jézust nem lehet a haláltól legyőzöttnek látni. Nincs ott. És éppen ezért nem lehet őt bebalzsamozni vagy mumifikálni. Nem lehet sírba zárni, nem lehet emlékekbe zárni, a múltba zárni, könyvekbe zárni, templomokba zárni. Nem lehet beszorítani a történelem nagyjai közé, de még a nagy vallásalapítók közé sem; mert ő lerázta magáról ezeket a „barlangokat” és „záróköveket”, és szétfeszíti az őt beszűkíteni akaró kereteket. Jézust nem lehet a halálban marasztalni vagy vele csak mint halottal foglalkozni! Erre jött rá ez a néhány tiszteletre méltóan lelkes asszony ott a sírbolt előtt, amikor azt még nem is láthatták, hogy a sír üres, de már szembesülhettek azzal a bizonyos „ifjúval”.

A feltámadás öröme legyőzi az összes félelmet, és nem csak azért, mert erre felszólítást kap az embervilág: „Ne féljete!” Legyőzi azt a félelmet is, amelyet a magunk sorsa és jövőképe miatt érezhetünk; de legyőzi azt a rettegést is, amelyet pedig a transzcendens ragyogás megjelenése okozhat az ezzel találkozóban. Az üres sír és az ezt hirdető egyaránt arról tanúskodnak, hogy azért nincs ok többé félni, mert eljött az az idő, amikor már nem lehet nem számolni Jézus teljhatalmával. A benne hívő ember ezért sohasem egy halott emlékéét ápolja, hanem az élő Urat ünnepli. Teszi ezt még úgy is, hogy nem fennkölt módon áradozik róla, hanem akár csak úgy is, mint ahogy azt az angyal teszi, aki nemes egyszerűséggel egészen emberi módon az Úr földi életsorsát hangsúlyozva úgy beszél róla, mint a „názáreti Jézusról”, azaz arról a valakiről, akit eddig is megismerhettünk a maga egészen közeli és kézzelfogható valójában.

Ezek után már bolondság máshol keresni őt, mint ahol van, azaz a feltámadottság állapotában. Illetve – hogy az itt szereplő görög szó passzív adottságát is visszaadjuk – ő az Atyaisten általi *feltámasztatottságának* az állapotában kereshető. Isten segítsége így érkezik meg egészen hozzánk: azokhoz, akiknek az emberi bölcsessége eljutott már egy minden értelmet meghaladó határpontra, és azokhoz, akik a maguk emberi nyomorúságában már önállóan nem találnak semmiféle kiutat.

Aki ezeket átélve immár Krisztusban van, annak többé még „azt a véget” sem kell felednie. Mert legyen bárhogy, a sír már üres, és amit el kellett végezni, az „elvégeztetett”. Ez a húsvéti hit. És ezt a hitet, lám, az ember messze nem önmagából sajtolja ki, hanem ez a hit épp a feltámadott Úr közvetlen ajándéka a számunkra. Ahogy Gnilka frappánsan megfogalmazza Márk-kommentárjában: „A húsvéti kérügma elsőbbsége azt jelzi, hogy nem az üres sír lobbantotta lángra a húsvéti hitet, hanem fordítva: az üres sírbolt következménye a húsvéti hitnek, amely a Feltámadott megjelenésén alapul.”

Az Istenhez vezető úton tehát nem az emberi próbálkozás tünteti el az egyes akadályokat, hanem ő maga. Ő teszi ezt a lelkünk elé tornyosuló kövek elhengerítésétől kezdve a végtelen síri ürességünk lelkiállapotának a megmutatásáig, majd annak mégis és „ámde” betöltéséig. Felesleges hát mindenemű félelem, még a haláltól való is, mert hiszen a hívő tudja, hogy bárhogy haljon is meg, ő már most más keretek között él, és örök élet vár rá. Így lehet a halál uralta emberből Krisztus megszabadítottja: olyasvalaki, akin nem a halál és az üresség uralkodik többé, még csak nem is saját maga vagy a maga vallásos buzgósága, hanem egyedül az élő és teljességet adó Úr. Az ilyen ember, bár maga is mulandó, már nem retteg semmitől, mert új életre támadt fel Krisztussal. Vele találta meg élete sebezhetetlen központját, az igazi énjét, tulajdonképpen önmagát. Jelentse hát nekünk az üres sír azt a teljességet, amelyet általa Jézus nekünk adott!

Isten ráadás?

A szent és a világi Paul Tillich teológiájában – 1. rész

■ TÓTH SÁRA

DOI: 10.61894/LP.2024.99.3.2

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Anglisztika Intézet, Angol Nyelvű Irodalmak és Kultúrák Tanszéke
egyetemi docens
E-mail: miklosne.toth.sara@kre.hu

► A mai társadalom és kultúra valláshoz való viszonyát a „posztszekuláris” jelzővel írhatjuk le, ami azt jelenti, hogy egyre növekszik az igény olyan beszédmódra, amely a vallást és a világot nem tartja egymást kölcsönösen kizáró kategóriának sem a publikus, sem a privát szférában. Az egyházi diskurzusokban ugyanakkor továbbra is dualista szemlélet uralkodik: a szent és a világi élesen szétválak, s ez a protestáns spiritualitásban gyakran együtt jár a világ szigorú megítélésével. A szerző Paul Tillich teológiájának segítségével egy olyan protestáns szakramentális szemlélet alapjait vázolja fel, amely a részesedés és a meghaladás dialektikájára építve egyrészt hangsúlyozza Isten megmutatkozását minden teremtetett dologban, másrészt a protestáns princípiumot, azaz Isten végtelen transzcendenciáját (másságát) is. Tillich szerint a szent és a világi „megbékítetlensége”, kettőssége a bűn következménye. A „transzhisztorikus visszaemlékezés és az utópikus elővételezés” ugyanakkor fel- és megidézi szent és világi, vallás és kultúra szakramentális egységét, Tillich szakkifejezésével a teonómiát. Tillich dimenzióelméletére és hozzá kapcsolódó szimbólumelméletére támaszkodva dolgozza ki a teonómia fogalmát, a világi és a vallási kultúra kölcsönös áthatásának vízióját. Ez a „teonóm keresztteződés” valósíthatja meg az egyházi közösség és a hívő élet „átjárhatóságát”, szelíd jelenlétét a mai világban.

Kulcsszavak: teológia / Paul Tillich / spiritualitás / protestantizmus / szakramentalitás

Bevezetés

A szekularizált nyugati kultúrában a vallást, kivált intézményes formájában, valamilyen módon mindenki a világtól elkülönülő szférának tekinti. Akármennyire erősen igényli a mai gyülekezeti tag csakis úgy, mint a spirituális kereső, hogy a szent jelenléte átjárja élete egészét, a beidegződés szintjén továbbra is dualista szemlélet uralkodik mind az egyházi, mind a világi diskurzusban: a szent és a világi élesen szétválak. Azt is mondhatnánk, hogy az egyház tragikus módon önmagát gettósítja.

Ez az elkülönítő tendencia természetesen bizonyos értelemben magának a vallásnak a természetéből adódik, és a szentség bibliai leírásának is fontos aspektusa. Míg a köznyelvben a „szent” általában erkölcsi tökéletességet jelent, a Szentírásban az elkülönülés fogalma társul hozzá. A szent fogal-

mát megragadó legfontosabb héber és görög szó a *qádós* és a *hagios*, a héber szó tövének jelentése feltehetőleg 'vágni', 'elválasztani' (2Móz 19,6; 3Móz 20,7; 5Móz 7,2.6). A szentség Isten lényének kisu-gárzása, másodlagos értelemben pedig szent az, ami vagy aki Isten számára elkülönített, őhozza tartozik.¹ Az etikai különbözőség e tágabb értelemben vett elkülönülés következménye.

Általános vallásfenomenológiai szempontból közelítve a kérdést: nincsen olyan vallás, amelyben a szent és a világi kettőssége ne jelenne meg. Úgy tűnik, mintha a „szentet” csak valami ellenében tudnánk értelmezni. A misztérium – írja Rudolf Otto – az, ami „nem nyilvánvaló”, „ami nem mindennapi és nem meghitt”. Megrendíti az ember mindennapi, immanens valóságát: egyszerre vonzó, lenyűgöző, mégis riasztó (OTTO 1997, 22–23. o.). Karl BARTH hasonló szellemben a „spirituális tapasztalatot” úgy jellemzi, mint „a lehetetlen, a paradoxon, a csoda megtörténését” (1933, 121. o.).² A Mircea Eliade által is előszeretettel használt „betörés”, „berontás” drámai metaforája a „szent” abszolút transzcendenciájára utal, vagy legalábbis két egymástól elhatárolódó territóriumot sejtet. A mindennapi-val szembeállított rendkívüli tagadhatatlanul fontos aspektusa a vallási tapasztalatnak (ELIADE 2019, 80. o.). Elvégre az ember számára közvetlenül adott valóságot meghaladó transzcendenssel, a *teljesen mással* van dolgunk.

Ha azonban a spiritualitást vagy vallásosságot rendkívüli élmények összességének képzeljük, illetve a mindennapi valóságból az egyház rituális, liturgikus terébe átlépve, belépve tartjuk megélhetőnek és gyakorolhatóknak,³ óhatatlanul elválasztjuk a konkrét léttől. Ám ha ez így van, felmerül a kérdés, hogy akkor miképpen van jelen Isten a dolgokban. Ha a szentség elkülönülést jelent, ha a szent számára el kell határolnunk egy speciális területet, ha az istenit és az emberit, a szentet és a világit, a vallást és a kultúrát újra és újra szembeállítjuk, akkor az életünkben is el kell különítenünk Istennek egy vallásos fülkét. Sőt Isten riválissá válik, aki féltékeny a házastársunkra, a gyerekeinkre, a kiskutyánkra, a munkánkra, a hobbijainkra. Úgy gondolom, ez azért tűnik túlzásnak vagy sarkításnak, mert a dualista szemléletet már annyira elsajátítottuk, hogy nem vesszük észre abszurdításait: a visszatérő narratívák, nyelvi fordulatok, gondolati mintázatok tudattalan beidegződések szintjén vannak jelen vallási képzeletünkben.

Az isteni és az emberi és e dualizmus számos variánsa (isteni/mennyei kontra földi vagy anyagi, isteni/szent kontra világi) visszatérő fordulata a szószéki nyelvezetnek („tedd Istent az első helyre”), és ez, akármilyen meglepő első hallásra, fokozottan jellemző a protestáns vallási képzeletvilágra. Különös paradoxon, hogy míg a reformáció teológiája betemeti a szent és a profán szakadékát, a tapasztalat és a vallásszociológiai felmérések egyaránt arra utalnak, hogy a hitét elmélyülten gyakorló protestáns jellemzően szigorúan viszonyul a világhoz és az emberhez. Istennel a bibliaolvasás során, az imádságban, az istentiszteleten találkozunk, és őt a gyülekezetben szolgáljuk (jelzi ezt például magának a „szolgál” szónak a sajátos, egyházi használata). Az anyagi világ, az emberi test, az emberi vágy, a szépség, a jószág általában nem számít az Istennel való potenciális találkozás közegének vagy közvetítőjének.

¹ Az Újszövetség különbséget tesz Isten lényének abszolút szentsége és a hívők Istentől nyert szentsége között: Istenre vonatkoztatva a *hiosios* (Jel 15,4) és a *hagios* (Jn 17,11) szavakat használja, míg emberekre a *semnos* (1Tim 3,8), a *hieros* (2Tim 3,15) és a *hagnos* (2Kor 11,2) kifejezéseket (FINLAYSON 1982, 486–487. o.).

² A szent kapcsolatát a hétköznappal és a rendkívülivel részletesebben kifejtettem itt: TÓTH 2020.

³ Lásd ehhez a *mysterium tremendum* tapasztalatának leírását Rudolf OTTÓnál, amely vagy a „vallásosság heves kitöréseiben”, vagy a szertartások és kultuszok ünnepélyességében, vagy az „elmélyült áhítatban” jelentkezhet (1997, 22–23. o.). A korai kereszténység gondolkodásában szoros összefüggés alakult ki a görög Újszövetség *mystérion* kifejezése és a későbbi *sacramentum* szó között, lásd BROWN 2006, 26. o.

Még kevésbé számít ilyen közegnek az emberi gyengeség, bűn, kudarc, kétely és szenvedés – ezeket természetesen Isten megbocsátja, erőt ad leküzdésükhöz, de ritkán esik szó arról, hogy nem az emberit megkerülve, hanem ellenkezőleg: az emberiben, a gyengeség helyein lehet Istennel találkozni. Az „emberi” szót az esetek többségében a bűnös, istentelen, rossz, megváltatlan vagy legalábbis elégtelen szinonimájaként használjuk. Ha azonban az ember lényegét bűnösségében és Istentől való távolságában ragadjuk meg, és ha vallási képzeletünkben nem kap hangsúlyt a világ és az ember teremtett jósága, kínzó hasadtság keletkezik a hitéletben és a világhoz való viszonyban. Újra meg újra tapasztalom ezt a problémát egyházi közösségekben, prédikációkban, hívő keresztények, kivált egyházi személyek nyilvános megszólalásaiban.

A dualista szemlélet nemcsak teológiai problémás, hanem missziói szempontból is. Egyre több kutató írja le a mai társadalom és kultúra valláshoz való viszonyát a „poszt szekuláris” jelzővel, ami azt jelenti, hogy nagy az igény az olyan beszédmódra, amely a vallást és a világot már nem tartja egymást kölcsönösen kizáró kategóriának, sem a publikus, sem a privát szférában. A 21. században a spirituális kereső a transzcendensre nyíló lehetőséget az immanensben: saját életének valóságában szeretné megtalálni, ezen a földön, saját életvalóságában, családi, munkahelyi, társadalmi, kulturális vagy politikai viszonyaiban. Az egyházi közegben szocializálódott ember pedig a hitbeli felnőttkor küszöbén ébred rá, hogy Isten valójában mindeddig „ráadás” volt az összes többi dolog *mellett*, nem pedig az élet „kellős közepén van”, ahogyan a keresztény nagykorúság teológusa, Dietrich Bonhoeffer írja.⁴ Továbbá a fokozódó ökológiai válság korában egyre nagyobb az igény az individualizmuson túllépő, kozmikus spiritualitásra, az isteni, a szent univerzális jelenlétének víziójára, a nagy egésszel – Istennel, a másik emberrel és a természettel – való újraegyesülésre.

Dolgozatom két alapfeltevésebből indul ki. Az első az, hogy az elkülönülést és elidegenedést tápláló dualista gondolkodáson a valóság Istenben gyökerező egységének sakramentális szemlélete segíthet túllépni, amely azt hangsúlyozza, hogy *Isten megmutatkozik minden teremtett dologban – a természetben, az anyagi és az érzéki valóságban éppúgy, mint az emberben és az ember alkotta kultúrában*. A második az, hogy a protestáns vallási képzeletben a sakramentalitás nagymértékben háttérbe szorult: a világ leginkább a misszió tárgyaként vagy terepeként jelenik meg, potenciális szentségére, Isten benne megtapasztalható jelenlétére és megmutatkozására alig kerül hangsúly. Meggyőződésem, hogy a magyar történelmi protestáns egyházaknak foglalkozniuk kell ezzel a kérdéssel, ha nem szeretnék, hogy a kereső ember, illetve a kiábrándult egyháztag New Age jellegű kultuszokhoz vagy más világvallásokhoz forduljon a gazdag és sokrétű keresztény hagyomány helyett.

A sakramentális szemlélet kidolgozása fontos törekvés a mai nyugati teológiában is, nem csupán római katolikus, anglikán és ortodox körökben – számos protestáns, sőt evangélikál szerző is foglalkozik vele. Például a kanadai Regent College professzora, Jens Zimmermann szerint mindennél fontosabb, hogy az egyház újra felfedezze az inkarnációból fakadó és az egész teremtett világ megváltását vizionáló sakramentális humanizmust. Az ugyanitt oktató Hans Boersma sakramentalitással foglalkozó meghatározó munkájában pedig a földi dolgok Krisztus mennyi valóságában való részesedését hangsúlyozza (lásd ZIMMERMANN 2012; BOERSMA 2011). Ezeknek a kutatásoknak azonban van fontos protestáns előzménye: mégpedig a nagy német–amerikai teológus, Paul Tillich munkássága, aki már a negyvenes-ötvenes években figyelmeztetett a sakramentális szemlélet háttérbe szorulásának veszélyeire: jómagam az ő műveiben találtam protestáns kontextusban ma is érvényes és továbbgondolásra

⁴ BONHOEFFER 1999, 142–143., 159–160. o.; lásd még TAYLOR 2007, 505–535. o.

serkentő válaszokra. Az alábbiakban a szent és a világi viszonyát Tillich segítségével fogom vizsgálni. Célom egy olyan protestáns szakramentális szemlélet felvázolása Tillich teológiája alapján, amely segítheti a protestáns egyházak és hívők hiteles jelenlétét és misszióját a poszt szekuláris világban.

A szent és a világi elkülönülése

Miért és hogyan válhat Isten „ráadássá”, sőt riválissá? Miért kell körülkerítenünk a szentnek egy speciális területet? Ezek az elkülönítések elkerülhetetlenek és szükségesek is, Tillich azonban azt állítja, hogy csakis a bűnös állapot, a teremtet világ és az ember Istentől való elidegenedése miatt. Vegyük példaként a legalapvetőbb vallásgyakorlatot, az imádságot. Mivel nem vagyunk képesek folyamatosan Isten jelenlétében lenni, szükséges külön időt kijelölni, körbekeríteni az imádkozáshoz. A csendes szemlélődő imádság – amelyben nem történik egyéb, mint hogy újra és újra Isten jelenlétébe helyezzük magunkat – egyes mesterei hangsúlyozzák is: a végső cél az, hogy az ember egész létezése imádsággá váljék, hogy minden pillanatban ebben az állapotban legyen. Külön leülni hozzá csupán azért szükséges, mert ez a létmód már nem természetes az ember számára: ahogy Tillich írja, „nem vagyunk képesek szüntelenül imádkozni” (BROWN 1965, 176. o.).

Tehát egy büntelen állapotban nem lenne szükség speciális vallási tevékenységre. Nem kellene istentiszteletre járni, mert az egész élet istentisztelet volna. Ebből a szempontból a vallás TILlich szerint nem más, mint a bűn következménye: egyik prédikációjában egyenesen a „vallás bűnéről” beszél (1953, 49. o.).⁵ „Ha egyetlen bizonyítékot kérnének tőlem a világ bűnösségére – írja provokatív módon *The Protestant Era* című művében –, azt mondanám: *maga a vallás létezése*. Maga az a tény, hogy a vallási és a világi kultúra két külön terület: a templom a városháza *mellett*, úrvacsora a mindennapi vacsora *mellett*, imádság a munka *mellett*, meditáció a tudomány *mellett*, agapé az erősz *mellett*.” (TILlich 1948, 59. o.).⁶ Pozitív oldaláról közelítve a kérdést, azt írja ugyanebben a cikkben, hogy ha „a valóság minden részében meglátnánk a szentet, az Isten országában lennénk” (uo. 111. o.), később a *Rendszerezés teológiában* pedig így fogalmaz: „Ha az isteni jelenlétet mindig megtapasztalnánk, nem lenne különbség a szent és a világi helyek között”, a „szent és a profán közötti különbség feloldód[na]”. Az isteni életben, írja ugyanitt, nincsen ilyen különbözőség (uő 2000, 226. o.),⁷ és hasonlóképpen: „...létezési elkülönültségük ellenére a szent és a világi lényegileg egy” (uo. 184–185. o.). De mit jelent létezési és lényegi ellentéte? Más szóval: milyen értelemben egy és milyen értelemben nem egy a szent és a világi?

A lényegi és a létezési (az esszenciális és az egzisztenciális) szembeállításával (uo. 255–256. o.) Tillich Friedrich Schelling alapján filozófiai megfogalmazását adja annak az általános emberi tapasztalatnak, amely szerint ellentét és feszültség van a között, ami *van* (létezési), és aminek *lennie kellene* (lényegi). Minden embernek van intuitív tudása arról, hogy a dolgoknak hogyan kellene lennie, és hogy nem úgy vannak. Vallási kontextusban ez a dialektika úgy jelenik meg, hogy egyrészt azt tapasztaljuk, hogy lényegi értelemben a lét szent, vagyis a szent jelen van abban, ami van, másrészt tudjuk, hogy a létnek szentnek kellene lenni, de nem az, vagyis a szent ítéletet mond minden felett, ami van (uő 1957, 55–73. o.). Valóságunkban jelen van mind az eredeti teremtés jósága, mind pedig az elidegenedett világ

⁵ Elemzésemben túlnyomórészt Tillich amerikai korszakában keletkezett műveit vizsgálom. A magyarul meg nem jelent művekből (Tillich-től és más szerzőktől egyaránt) való idézeteket saját fordításomban közlöm.

⁶ Kiemelések tőlem. A lélek három funkciójának (erkölcs, kultúra, vallás) elkülönültségéről lásd TILlich 2000, 31., 441. o.

⁷ Utóbbi mondat azon ritka esetek egyike, ahol a fordítás pontatlan. Eredetiben: *The difference does not exist in the divine life*.

torzulása: a lényegi és a létezési (egzisztenciális) jellegzetességek keverednek. Ezt a keveredést nevezi TILlich „kétértelműségnek”: Isten és ember kapcsolatát egyszerre jellemzi a lényegi egység és a létezési elkülönültség, ami a teológiában a teremtés és a megváltás valósága közötti különbségtételnek felel meg (2000, 68. o., 255–256. o.). Ha tehát a „lényegi” állapotban, Isten, ember és világ eredeti egységében a szent és a világi egy, akkor a szentség azonosítása az elkülönüléssel csupán az elidegenedett állapot szempontjából nézve érvényes, az eredeti, lényegi állapot felől nézve nem. „A szent – írja – a maga lényegi természete szerint nem alkot önálló tartományt a világi mellett. Az a tény, hogy a létezés feltételei között mégis önálló tartományt alkot, nem egyéb, mint az egzisztenciális kiszakítottság egyik legmegrázóbb megnyilvánulása. [...] A bűn a dolgoknak az az állapota, amelyben a szent és a világi elkülönül egymástól, harcolnak egymással, és igyekeznek legyőzni egymást. Ez az az állapot, amikor Isten nem »minden mindenkben«, amikor Isten »ráadás« az összes többi dolog mellé.” (Uo. 182. o.)

Ez természetesen nem mond ellent a Szentírás bizonyágtételének, amely Isten szentségéhez, mint említettem, jellemzően az elkülönülés fogalmát társítja. Inkább arról van szó, hogy a bibliai realizmus a szentséget általában nem a „lényegi”, hanem a „létezési”, vagyis a bűnös állapot felől szemléli. Tillich viszont egy szélesebb bibliai távlatba, a teremtéstől a bűnbeesésen át a végső beteljesedésig ívelő nagy narratíva összefüggésébe helyezi a kérdést. „Ha az Isten országában volnánk...”, „...ha az isteni jelenlétet mindig megtapasztalnánk...”: ezek a feltételes mondatok megteremtik a szentség tágasabb, eszkatológiai horizontját, és arra a váradalomra utalnak, amikor már „Isten lesz minden mindenkben”. Ekkor az üdvösség vagy új teremtés (Új Lét) legyőzi a lényegi és a létezési szakadékát, és újraegyesít mindeneket Istenben (uo. 483. o.).

A következőkben ezt az átfogó szakramentális víziót, Isten és világ egységének eredeti és végső, teremtési és eszkatológiai ívét fogom végigkövetni Tillich teológiájában. Ő maga ezt találóan „transz-hisztorikus visszaemlékezésnek” és „utópikus elővételezésnek” nevezi (uo. 441. o.). Ez egyszerűen fogalmazva azt jelenti, hogy a hit szeme sohasem csak az elidegenedést, a bűnt, Isten hiányát és távolságát látja a teremtett valóságban, hanem minden dologban felragyoghat számára a szent jelenléte, az eredeti és a végső egység. Ezt a tágabb és mélyebb látást kell elsajátítanunk ahhoz, hogy a bevezetésben említett hasadt látást és az ezzel járó gettósodást mind egyházi, mind egyéni szinten legyőzhessük. Kezdjük tehát a visszaemlékezéssel, Isten és a világ teremtésből adódó eredeti viszonyának vizsgálatával.

Teremtési szakramentalitás

Tillich egyik prédikációjában felidéz egy kínai mesét, amely a maga egyszerűségében jól megragadja a teremtés teológiai igazságából következő egyetemes szakramentális szemléletet.

„A kínai császár megkért egy híres festőt, hogy fessen le neki egy kakast. A festő ráállt a dologra, de figyelmeztette a császárt, hogy sok időre lesz szüksége. Egy év elteltével a császár hívatta a festőt, hogy behajtsa rajta az ígéretét. Egy éve tanulmányozom a kakast, válaszolta neki a festő, és még csak most kezdem el kapirgálni lényének a felszínét.

Egy újabb év elteltével a császár megint hívatta a festőt, aki ezúttal is azt válaszolta, hogy éppen csak elkezdett behatolni a kakas életének titkába. Így ment ez éveken keresztül. Tíz éven keresztül kutatta a festő a kakas természetét, míg végül aztán megfestette a képet, amelyen a világegyetem isteni alapjának kimeríthetetlen titka annak egy parányi töredékében, egy kakasban mutatkozik meg.

Hol van ettől, az isteni élet egy végtelenül kicsiny megnyilvánulásának e szent kontemplációjától

és a császár bölcs türelmétől az izgága mai ember, aki autójából kiugorva megcsodálja a híres panorámát: »milyen fantasztikus«? Valójában nem is a kilátásról, hanem a saját élményéről beszél. Micso-da meggyalázása ez a természet dicsőségének és így az isteni létalap dicsőségének is! Mert a természet dicsőségén átfénylik az isteni létalap dicsősége.” (TILlich 1953, 79–80. o.)

Ez a példázat jól szemlélteti azt, amit teremtségi szakramentalitásnak fogok nevezni. Itt kristálytiszta a „lét szentsége” mutatkozik meg, ahogy az lényegileg, eredendően van – a „lenni kell” prófétai hangja nem érvényesül. Ami van, szent, mert a lét isteni titkában részesedik. Amikor protestáns konferenciákon felvetem, hogy a prófétai ítéletet, a bűnre mondott *nemet* meg kell hogy előzze az *igen*, a teremtés eredeti jóságának látomása, az a meggyőződés, hogy – Tillich szavaival élve – a szent bármely valóságdarabban megmutatkozhat, mindig akad valaki, aki a panteizmusra hivatkozva fenntartásokkal él. Pedig nem arról van szó, hogy Tillich a kakast Istennel azonosítja, ahogyan például *Én és Te* című alapművében a panteizmussal nem gyanúsítható Martin Buber⁸ sem azonosítja Istent a fával, mégis az örök Te megnyilvánulásának tartja.

A kérdés tehát az, hogyan írható le teológiailag, hogy Isten jelen van a véges világban, megmutatkozik a véges dolgokban, de nem azonosíthatjuk azokat vele. Térmetaforákkal fogalmazva: vajon Isten *benne* van a világban, vagy *fölötte* van a világnak? (Uő 2000, 215. o.) Továbbgondolva a térmetaforát: hogyan lehet, hogy Isten egyszerre van végtelenül távol és végtelenül közel, ahogy TILlich egyik prédikációjában mondta, „közelebb van hozzánk, mint saját énünk, s egyben távolabb, mint a legtávolabbi galaxis” (1973, 129. o.)?

Tillich a világ Istenhez való viszonyát alapvetően két kulcsfogalom segítségével írja le: a *részesedés/részesítés* (participation) és a *meghaladás* (transcendence) dialektikájának összjátékában helyezi el, és ezzel sikeresen elkerül két egymással ellentétes – és bizonyos értelemben egybeeső – véletet. Az egyik a panteizmus, amely „Istent a világegyetemmel, annak lényegével”, más szóval „a valóság erejével és értelmével” azonosítja, de ezáltal – főleg újkori naturalista formájában – kiüriti Isten fogalmát, hiszen az felcserélhető lesz a „világegyetem” fogalmával. A másik a deizmus, amely Istent eltávolítja, egészen másra teszi, „a valóság peremére szorítja”, s ezzel a kizárólagosan transzcendens Istennel szemben a világot teljesen függetlennek tünteti fel (uő 2000, 243–244., 215. o.). Vagyis mindkét szemlélet elveszíti Istent: vagy azáltal tünteti el, hogy azonosítja mindazzal, ami van, vagy azáltal, hogy végtelenül eltávolítja.

Ezzel szemben Tillich alapvetően két dolgot állít. Egyrészt Isten – akit Tillich a klasszikus teológiát és a nagy misztikusokat követve (ROSS 1975, 141–166. o.; BLONDEAU 2015, 50. o.) az önmaga-léttel vagy a lét alapjával azonosít (Deus est esse) – részesíti teremtményeit a lét erejében, azaz önmagában. „Mind a véges részesedik az önmaga-létben, annak végtelenségében [...], de csak véges módon.” (TILlich 2000, 19. o.) Másrészt Isten végtelenül meghaladja mindazt, aminek ő maga az alapja. „Abszolút szakadék, végtelen »ugrás« van itt.” (Uo. 244., 214. o.) Ennek a dialektikának az egyik pólusát a szakramentális szemlélet képezi (részesedés), a másikat (meghaladás, transzcendencia) pedig – Tillich híres kifejezésével élve – a „protestáns princípium”, amely Isten teljes másságának jegyében tiltakozik Isten és bármely teremtett dolog azonosítása ellen.⁹

Az „önmaga-lét”, a „lét hatalma vagy ereje”, „a lét alapja” kifejezéseket sokan bírálják absztrakt fi-

⁸ Bár egyesek szerint mindketten panenteisták. Lásd COOPER 2006, 194–212., 227–229. o. A panenteista hagyomány e nagyszabású áttekintésében Martin Buber és Paul Tillich is kap egy-egy fejezetet. Tillich panenteizmusának kérdése szétfeszítené e dolgozat kereteit, úgyhogy megelégszem azzal a megjegyzéssel, hogy míg a panteizmus nem egyeztethető össze a bibliai és a keresztény teológiai hagyománnyal, a panenteizmus – bár a klasszikus teizmussal bizonyos pontokon szembekerül – a bibliai szemlélettel véleményem szerint nem idegen.

⁹ A két pólus egyensúlyának fontosságáról, az egyoldalság hátrányairól lásd: TÓTH 2022.

lozóiiai jellegük miatt, pedig azért nagyon fontosak, mert azt próbálják megragadni fogalmi nyelven, hogy Isten nem egy „lény” a lények sorában, nem egy létező a többi mellett, még ha az első, legfőbb vagy legmagasabb is. Egy C. S. Lewisnak tulajdonított híres hasonlattal élve ez olyan lenne, mintha Hamlet a királyi palota padlásán keresgélne a *Hamlet* című színdarab szerzőjét. Nem véletlen, hogy Tillich ennek a megállapításnak óriási jelentőséget tulajdonított, és olykor kifejezetten provokatívan fogalmazott: egyetlen esetet, Krisztus megtestesülését kivéve, „amikor úgy érvelünk, hogy Isten létezik, voltaképpen tagadjuk őt”. Ez nem csupán absztrakt teológiai probléma. Mint láttuk, a dualista szemléletmód a hitéletben is hasadást okoz, mégpedig pont az imént említett okból, vagyis hogy Istent azonos létszintre helyezzük teremtményeivel, mintha valamiféle hozzánk hasonló óriási személység volna, akinek valahogy helyet kell szorítani az életünkben (ráadás vagy rivális!). Istent nem ránthatjuk le a teremtett dimenzióba, de azt sem mondhatjuk, hogy egy „más dimenzióban” van, inkább metaforikusan azt, hogy Isten a „végső dimenzió”, a „mélység dimenziója”, az összes többi dimenzió létalapja. „Isten nem a dolgok mellett és nem is azok »fölött« áll; sokkal közelebb van hozzánk, mint azok saját magukhoz. Isten a teremtő alapjuk, itt és most, mindig és mindenütt.” Ezt a fontos igazságot támasztja alá Tillich a *creatio continua* hagyományos tanításával (God’s sustaining creativity, God’s continuous creativity), vagyis hogy Isten az idői létezés minden pillanatában teremt, léterőt ad mindennek, ami az isteni élet teremtői alapjából állt elő.¹⁰

A dialektika másik pólusa, vagyis hogy Isten végtelenül meghalad mindent, szintén csak úgy nyer értelmet, ha együtt állítjuk azzal, hogy Isten a lét alapja, nem pedig egy létező a többi mellett. Máskülönben, mondja Tillich, Isten transzcendenciája azt jelentené, hogy „egy felső világot” létesítünk az isteni dolgok számára, ami megint csak kivonja Istent a világból. Ha viszont Isten a *creatio continua* révén jelen van a világban, egyszersmind végtelenül meghaladja azt, akkor ő bármelyik valóságdarabban megmutatkozhat, a véges világ önmagán túlra mutat, önmeghaladásra vágyik és törekszik.¹¹

Isten és a világ ezen aszimmetrikus viszonya – a világ részesedik Istenben, de nem egyenlő vele, hanem önmagán túlra mutat, s viszont, Isten ad léterőt mindennek, de végtelenül meghalad mindent – képezi Tillich szakramentális szemléletének alapját. Ebből az aszimmetrikus viszonyból következik, hogy a szentségnek két szintje van: javasolom, hogy beszéljünk önmagában való vagy elsődleges, valamint származtatott szentségről. Ennek a különbségtételnek, mint láttuk, megvan a bibliai alapja: a szentség Isten lényének kisugárzása, és szent az, aki vagy ami Istenhez tartozik. Tillich az elsődleges szentséget Rudolf Otto nyomán az isteni jelenléteként, illetve e jelenlét minőségeként definiálja (the holy). Másodlagos értelemben a szentséges területe (the sphere of the sacred) ott alakul ki, ahol az isteni megnyilvánul (TILICH 2000, 180. o.).

Mit ért vajon Tillich az isteni jelenlét *minőségén*? Egyrészt ha erre válaszolni tudnánk, már nem Istentől és nem a szentről beszélnénk. A szent a teljesen más. Azonban paradox módon mégis beszélünk róla, és itt Tillich bizonyára Rudolf Otto numinózumtapasztalatára (is) gondol. Saját teológiájának kontextusában a szent, úgy gondolom, Isten végtelenségének misztériumával áll kapcsolatban, azzal, hogy mint mindent átfogó mélységdimenzió és egyúttal mint mindent meghaladó alap Isten kimeríthetetlen titok.

Nemcsak szép, hanem teológiailag is gyümölcsöző a végtelen begyökerezettségnek ez a metaforája, amely a másodlagos szentség intellektuális, spirituális és etikai értelemben egyaránt inspiráló megközelítését alapozza meg. Míg Isten önmagában szent (vegyük észre, hogy ez párhuzamban áll az

¹⁰ TILICH 2000, 171., 453., 244., 21., 214. o., továbbá lásd 204. o.

¹¹ Uo. 108–109., 180–181., 196., 214., 226., 244., 459. o.; Uő 1948, 108. o.; 1955, 22., 36., 82. o.

önmaga-lét tételével), a véges dolgokat – a világot, az embert, a természetet – önmeghaladó minőségük teszi szentté, pontosabban szakramentálissá. A szentség (szakramentalitás) tehát azt jelenti, hogy *minden teremtett dolog – bár véges – kimeríthetetlen*: mivel teremtő alapján gyökerezik, „szentségi [szakramentális] mélysége” van.¹² Amennyiben a példázatbeli kakas túlmutat önmagán, a kakas is szent. Azért kell megfestésén sok-sok éven át dolgozni – s ez a művészet és a szentség szoros kapcsolatára is rávilágít –, mert a kakas lényege kimeríthetetlen titok.

Az önmeghaladás (self-transcendence) a *Rendszeres teológia* egyik kulcsfogalma, Tillich teológiájának egyik leggazdagabb és legösszetettebb eleme. Ha a legegyszerűbben kellene megfogalmaznom, azt mondanám, hogy az önmeghaladásra törekvés a véges valóság radikális nyitottságát, vagyis végtelenre való nyitottságát jelenti. Azt jelenti, hogy mindig minden több, nagyobb, mélyebb, mint ami közvetlenül adva van, továbbá, hogy a véges élet vágyakozik és törekszik „a végső és végtelen lét után”, jobban mondván, vágyakozik megszabadulni a „saját végességéhez való teljes odakötöttségtől” (TILICH 2000, 435. o.).¹³

Az önmeghaladás fogalmát talán az ellentéte révén érthetjük meg leginkább: ezt Tillich profanizálódásnak nevezi. A profanizálódás az önmeghaladás elutasítása, végső érintettségünk figyelmen kívül hagyása. Alanyi értelemben egyenlő a behatárolódással, bezárkózással, tárgyi értelemben pedig a redukcióval, amelynek legfőbb megnyilvánulása a dologiasítás vagy tárgyasítás. A nagysággal és a méltósággal – amelyek, ha jól értem Tillichet, a szentség minőségei a vallásos kontextuson kívül, vagyis a végsőtől, a feltétlentől való függés kontextusán kívül (uo. 436., 440., 443. o.) – „egyedül a kisszerűség”, „a végesség határainak rettegő elfogadása [...], a mindennapok határainak rögzítése” áll radikálisan szemben. Ez nem azt jelenti – és itt visszautalok kezdeti dilemmánkra –, hogy ez a szakramentális szemlélet megtagadja a mindennapi élet értékét, hanem azt, hogy a mindennapi a végtelenre nyíló ablakká válik. „Szent az, ami meghaladja a hétköznapi tapasztalatot, anélkül hogy eltörölné azt.” (Uo. 244. o.) A hétköznapiságnak csupán a zárt értelme – amit Tillich kisszerűségnek nevez – áll szemben a szentséggel. A dolgok önmeghaladó minőségéből, vagyis szentségéből az következik, hogy semmilyen teremtett dologról nem mondhatunk végleges ítéletet: „csak ennyi” vagy „csak anynyi”, „csak” ez vagy „csak” az. Sem az embert, sem a valóság bármely egyéb elemét nem redukálhatjuk fizikai és pszichológiai dimenzióira vagy pragmatikus funkcióira: minden „túlmutat véges egzisztenciáján létének végtelen, kimeríthetetlen, megközelíthetetlen mélysége és értelme felé” (uo. 1948, 163. o.). Ebben az értelemben minden dolog szent, vagyis tiszteletet érdemel.

Az emberi személy teológiai megközelítésére nézve – és felidézve a bevezetésben felvetett problémát, az istenivel szembeállított emberi leértékelését – különösen inspiráló a szentség mélydimenzióként való értelmezése. Az istenképűségnek ezt az elemét, az ember misztériumát a nyugati teológia – ellentétben az ortodoxiával – kevésbé szokta hangsúlyozni. A személy kimeríthetlenségéből következik például a tiszteletnek az a megnyilvánulása, hogy tartózkodunk az ítélezéstől, a leegyszerűsítéstől, az elbizakodott elemzéstől, attól, hogy címkéket ragasszunk egy másik emberre („buta”, „lusta”, „sérült” stb.). A szentség előtti tisztelgés – ez a kínai mese tanulsága – az odaadó, türelmes, hosszan tartó figyelemben nyilvánul meg – gondoljunk például ennek lelkipásztori és missziói jelentőségére.

Figyelemre méltó, hogy Tillich a teljes valóságról beszél: a „valóság legkisebb darabját”, vagyis minden élet, sőt még a szervesetlen dolgok tiszteletre méltóságát is felveti. A kimeríthetlenség a fizikai világegyetemet is jellemzi, hiszen még a kutatás tárgyaként is mindig meghaladja „a tudományos

¹² TILICH 2000, 435–438., 442–44. o.; 1948, 163. o.

¹³ Tillich itt Pál apostolra és Arisztotelészre hivatkozik.

kérdések és válaszok szünni nem akaró sorozatát” – ezt a legnagyobb, ennél fogva legalázatosabb természettudósok mindig is elismerték. A modern mechanikus szemlélet, amely kozmikus gépezetnek tekinti a világegyetemet, megsérti annak méltóságát és szentségét.

A szervetlen anyagot a legkönnyebb megfosztani nagyszerűségétől és dolgokat csinálni belőle. Ugyanez igaz az élettelen tárgyakra, gépekre. Például egy mobiltelefonnak nincsen önmagában való, intrinzikus értéke, csupán az ember által hozzárendelt értéke (WIRZBA 2021, 126–127. o.; TAYLOR 2007, 96–97. o.). Ha ledobom, és rátaposok, mindössze használati értékét semmisítem meg, nem gyalázom meg a telefont a maga sajátos méltóságában. Vagy mégis? TILlich azt veti fel, hogy még a technikai szerkezeteknek is, amelyek könnyen megrongálhatók, szétszedhetők, hulladékká változtathatók, van esztétikai kifejezőerejük s ennél fogva önmeghaladó minőségük (2000, 436. o.). A mitológia és a költészet ad hangot annak, hogy lehetséges méltóságot, nagyszerűséget, sőt sérthetetlenséget tulajdonítani minden életnek (még a szervetlen tartományban is): a politeizmusban például a természeti erők lenyűgöző nagyságával, az élet fenséges mivoltával találkozott az emberiség. Ahogy a problémafelvételben utaltam rá, a kozmikus szakramentalitás keresztény megfogalmazása ma, hetven évvel később központi szerepet kap az ökológiai válságot középpontba állító teológiai és filozófiai reflexióban.¹⁴

Fontos, és már az eddigiekből is kiviláglik, hogy az önmeghaladást mint minőséget az élet nem emberi dimenzióiban nem lehetséges empirikusan leírni, mivel – írja Tillich – az empirikus tudás a véges összefüggésekre utal, nem pedig a véges és a végtelen kapcsolatára. Az ember az a tükör, amelyben véges és végtelen kapcsolata tudatossá válik, mégpedig azért, mert az emberi személy az öntudatiság által mintegy modellezi az önmeghaladás mintázatát: „...aki tudatában van önmagának, az felette áll önmaga énjének.” Így Tillich a szakramentalitást végső soron a *par excellence* emberi tevékenységgel, az értelem- vagy jelentéstulajdonítással hozza összefüggésbe (amely valójában a kultúra alapfunkciója – mint látni fogjuk, a szent megmutatkozásának kérdése ezért végső soron a kultúra és a vallás viszonyával függ össze). Az ember intuitív módon tudja, hogy az életnek semmi végső előtti nem adhat értelmet, és azt is, hogy minden végső előtti az értelemadó végsőre, végtelenre, feltétlenre mutat, amelynek hívását tapasztalja: ezt nevezi Tillich híresen „végső érintettségnek” (ultimate concern).¹⁵ Az ember az, aki a relatív értékeken túllát, és rálát „a végtelen jelentésre és végső jelentőségre”, vagyis a dolgok szentségére (uo. 79. o.).

Tillich ezzel előfutárává válik azoknak a 20. és 21. századi teológusoknak, akik a szakramentalitást humanista szemlélettel – az ember és a humán dolgok méltóságának védelmével – kapcsolják össze. Bernard Cooke katolikus teológus szerint az embert az teszi emberré, hogy a nyers tapasztalást értelmezi, értelemmel és jelentőséggel ruházza fel. Cooke fejtegetéseiben is megjelenik a mélység metaforája: az értelmezés, értelemadás elmozdulás a felszíntől a mély felé. Az ember akkor növekszik emberségében, ha túllát a felszínen, nem elégszik meg a valósággal való sekélyes, felületes érintkezéssel, mint Tillich prédikációjában a panorámát megcsodáló turista. A szentségek ünneplése a tudatosság, az éberség, a figyelem fokozását eredményezi, abban segít, hogy az emberi élet csúcstapasztalatainak

¹⁴ Kodácsy-Simon Eszter szerint Tillich teológiája fontos szempontokat kínál az ökológiai válság mai teológiai elemzéséhez. Különösen fontos számunkra Tillich tárgyasítással kapcsolatos gondolatainak áttekintése. Lásd KODÁCSY-SIMON 2010, 8–13. o.

¹⁵ A magyar Tillich-recepciónak itt nehéz dolga van, ugyanis az *ultimate concern* alapfogalma szinte lefordíthatatlan. A *Rendszeres teológia* fordítója a „végső meghatározottság” kifejezéssel adja vissza, de lehetetlen egy magyar szóval visszaadni, ugyanis a *concern* jelent törődést, érdeklődést, érdeket, érdekeltséget is. BÉRES Tamás a „végső érintettség” kifejezést javasolja (2002, 62. o. 237. jegyz.). Lásd továbbá KODÁCSY 2016, 143. o.

transzcendens kontextusba állításával ráhangolódjunk minden emberi dolog mélyebb értelmére, az élet átfogó szakramentalitására (COOKE 1994, 10–17. o.).

Tillich javaslatait továbbgondolva azt látjuk tehát, hogy a szentségre való nyitottság szemlélődő, kontemplatív hozzáállást igényel. Minden élettevékenységünket – emberi kapcsolatainkat, munkánkat, a természettel és a tárgyakkal való bánásmódot – a tiszteletteljes figyelemre kellene alapoznunk, hogy akár töredékesen is megtapasztalhassuk a dolgok szentségét, a szent és a világi őseredeti és eljövendő egységét. Amikor Isten jelenlétebe helyezkedünk, és átadjuk magunkat Isten és az ő szentségéből részesedő dolgok kimeríthetetlen önmagaságának, csodálattal, tisztelettel teli szemléletének, a szent és a profán közötti különbség feloldódik. Ez az a mozzanat, amely megtagadja a tárgyasítást, a Tillichre is nagy hatást gyakorló Martin Buber klasszikussá vált kifejezésével az Én–Az viszonyt, és engedi megmutatkozni a szentet. Ennek meg kell előznie a világ átalakítására irányuló törekvést, minden missziós aktivitást.

Is God an Addition?

The Holy and the Secular in Paul Tillich's Theology – Part One

- **The contemporary relationship between society, culture, and religion is best characterized as postsecular, marking an era in which the categories of religious and secular can no longer be described in terms of mutual exclusion. However, church discourse in Hungary remains mostly entrenched in dualistic approaches which sharply separate the holy and the secular. These tendencies, particularly evident in Protestant spirituality, often go hand in hand with a rigorously critical stance towards the secular world. This paper aims to explore Paul Tillich's theology as a potential foundation for a Protestant sacramental vision, which is based upon the dialectics of participation and transcendence and emphasizes God's manifestation in all created things on the one hand, but also God's infinite transcendence on the other. According to Tillich, the 'unreconciled duality' of the holy and the secular, religion and culture is the consequence of sin, and he envisions their eschatological unity in terms of a mutual interpenetration of the religious and the cultural/secular which he calls theonomy. The author proposes that this theonomical intersection makes it possible for the church to have a non-aggressive presence in the world.**

Keywords: theology / Paul Tillich / spirituality / Protestantism / sacramentality

Felhasznált irodalom

- BARTH, Karl 1933. *Epistle to the Romans*. Ford. Edwyn C. Hoskyns. Oxford University Press, Oxford.
- BERGMAN, Lucy 2004. Defining Spirituality. Multiple Uses and Murky Meanings of an Incredibly Popular Term. Guest Editorial. *The Journal of Pastoral Care & Counseling*, LVIII. évf. 3. sz. 157–167. o. <https://doi.org/10.1177/154230500405800301>
- BÉRES Tamás 2002. *Metafizika és hermeneutika között. A mítosz értelmezése Paul Tillichnél*. PhD-disszertáció. Evangélikus Hittudományi Egyetem, Budapest.
- BOERSMA, Hans 2011. *Heavenly Participation. The Weaving of a Sacramental Tapestry*. Eerdmans, Grand Rapids.

- BLONDEAU, Alexander T. 2015. Prayer Does Not Work. Paul Tillich and Centering Prayer. *Word & World*, XXXV. évf. 1. sz.
- BONHOEFFER, Dietrich 1999. *Börtönlevelek*. Ford. Boros Attila. Harmat Kiadó, Budapest.
- BROWN, Mackenzie D. 1965. *Ultimate Concern. Tillich in Dialogue*. Harper & Row, New York. Web: <https://media.sabda.org/alkitab-2/Religion-Online.org%20Books/Brown%2C%20D.%20Mackenzie%20-%20Ultimate%20-%20Concern%20-%20Tillich%20in%20Dialogue.pdf>. (Letöltés: 2023. december 15.)
- COOKE, Bernard 1994. *Sacraments and Sacramentality*. Twenty-Third Publications, New London.
- COOPER, John W. 2006. *Pantentheism. The Other God of the Philosophers*. Baker Academic, Grand Rapids.
- ELIADE, Mircea 2019. *A szent és a profán*. Ford. Berényi Gábor – M. Nagy Miklós. Helikon Kiadó, Budapest.
- FINLAYSON, R. A. 1982. Holiness, Holy, Saints. In: J. D. Douglas et al. (szerk.): *New Bible Dictionary*. InterVarsity Press, Leicester. 486–487. o.
- KODÁCSY Tamás 2016. Paul Tillich tengerpartja, a végtelen és a vízimajmok. *Teológiai Szemle*, LIX. évf. 3. sz. 143–149. o.
- KODÁCSY-SIMON Eszter 2009. *Paul Tillich teológiájának jelentősége a természettudomány és a vallás kapcsolatában*. PhD-disszertáció. Evangélikus Hittudományi Egyetem, Budapest.
- KODÁCSY-SIMON Eszter 2010. Technikai társadalmunk spirituális helyzete. Szempontok a környezetvédelemhez Paul Tillich írásai alapján. *Egyházforum*, XXV. évf. 1. sz. 8–13. o.
- McKELWAY, Alexander 1964. *The Systematic Theology of Paul Tillich. A Review and Analysis*. Lutterworth Press, London.
- MEDITZ, Robert E. 2016. *The Dialectic of the Holy. Paul Tillich's Idea of Judaism within the History of Religion*. De Gruyter, Berlin–Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110432572>
- OTTO, Rudolf 1997. *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionalishoz*. Ford. Bendl Júlia. Osiris, Budapest.
- REIMER, James 2004. Tillich's Christology in the Light of Chalcedon. In: uő: *Paul Tillich. Theologian of Nature, Culture and Politics*. Lit Verlag, Münster. 189–219.
- RICOEUR, Paul – LACOCQUE, André 2003. *Bibliai gondolkodás*. Ford. Enyedi Jenő. Európa Kiadó, Budapest.
- ROSS, Robert R. N. T. 1975. The Non-Existence of God. Tillich, Aquinas, and the Pseudo-Dionysius. *The Harvard Theological Review*, LXVIII. évf. 2. sz. 141–166. o. <https://doi.org/10.1017/S0017816000017107>
- TAYLOR, Charles 2007. *A Secular Age*. The Belknap Press of Harvard University, Cambridge–London.
- TILlich, Paul 1948. *The Protestant Era*. Ford. James Luther Adams. The University of Chicago Press, Chicago.
- TILlich, Paul 1953. *The Shaking of the Foundations*. Charles Scribner's Sons, New York.
- TILlich, Paul 1955. *Biblical Religion and the Search for Ultimate Reality*. University of Chicago Press, Chicago.
- TILlich, Paul 1957. *Dynamics of Faith*. Harper and Brothers, New York.
- TILlich, Paul 1959. *Theology of Culture*. Oxford University Press, Oxford–London–Glasgow.
- TILlich, Paul 1973. *The Boundaries of Our Being. A Collection of His Sermons with His Autobiographical Sketch*. Collins, London–Glasgow.
- TILlich, Paul 1999. *The Essential Tillich. An Anthology of the Writings of Paul Tillich*. Szerk. F. Forrester Church. University of Chicago Press, Chicago.
- TILlich, Paul 2000. *Rendszerezte teológia*. Ford. Szabó István. Osiris, Budapest.
- TÓTH Sára 2020. „A csoda helyszíne itt van közöttünk”. A hétköznapi, a rendkívüli és a szent a protestáns spiritualitásban. *Sárospataki Füzetek*, XXIV. évf. 4. sz. 65–84. o.
- TÓTH Sára 2022. A protestantizmus erősségei és gyengeségei. A protestáns princípium és a szakramentális szemlélet dialektikája Paul Tillich teológiájában. *Sárospataki Füzetek*, XXVI. évf. 2. sz. 27–47. o.
- WESTPHAL, Merold 1972. Hegel, Tillich, and the Secular. *The Journal of Religion*, LII. évf. 3. sz. 223–239. o. <https://doi.org/10.1086/486299>
- WIRZBA, Norman 2021. *This Sacred Life. Humanity's Place in a Wounded World*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781009026185>
- ZIMMERMANN, Jens 2012. *Incarnational Humanism. A Philosophy of Culture for the Church in the World*. IVP, Westmont.

„Az Úr ott állt még Ábrahám előtt”

Valóban módosítottak 1Móz 18 szövegén az írástudók?

■ SOMOGYI LÁSZLÓ

DOI: 10.61894/LP.2024.99.3.3

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
nyugalmazott egyetemi docens
E-mail: somogyilaszo1955@gmail.com

- Az 1Mózes 18-ban leírt történet a hagyomány több elemét ötvözi. A szöveg egyik érdekes része a 22. vers. A maszoréta szöveg szerint itt az áll: „Ábrahám még ott állt az Úr előtt”, de a *Berésit Rabba* midrás szerint ez a szöveg *tiqqun soferim*, azaz az írástudók módosítása. A midrás szerint „az Úr állt még ott Ábrahám előtt” változat az eredeti szöveg. Bár nincs írásos bizonyíték egy ilyen eredeti szöveg létezésére, érdekes megjegyezni, hogy összesen tizennyolc másik *tiqqun soferim* jelenik meg a rabbinikus irodalomban. A tanulmány azt elemzi, mi lehetett az oka annak, hogy megszületett ez a feltételezés egy eredeti szövegről. A szerző megállapítja, hogy ez a jelenség a különböző vallási tapasztalatok létezésére vezethető vissza.

Kulcsszavak: tiqqun soferim / midrás / vallási tapasztalat / kihívás-válasz

Ábrahám személye a három nagy monoteista vallás – a judaizmus, a kereszténység és az iszlám – számára kiemelt jelentőségű. Függetlenül attól, hogy Ábrahám valós személy-e, vagy sem, az alakja köré írt történetek valószínűleg ősi vallási tapasztalatokat tükröznek, vagy legalábbis azokon alapulnak. A bibliaolvasó tanúja lehet annak a folyamatnak, amelyben a személyes Isten megtapasztalása válik a hit döntő elemévé. Ennek különösen érdekes példája a Mózes első könyvének (Genezis, illetve Bőresít) 18. és 19. részében leírt eseménysor. Ebben a történetben a már idős Ábrahámot három titokzatos vendég keresi fel. A szöveg egyértelműen jelzi, hogy valójában az Úr megjelenéséről van szó. Ábrahám nagy tisztelettel fogadja és bőséges vendéglátásban részesíti őket. A vendégek egyike megígéri neki, hogy egy éven belül fiúutódja lesz. Ábrahámtól távozva Sodoma felé vonulnak, mert végére akarnak járni, hogy valóban égbekiáltó bűnök uralkodnak-e a városon. Kílításba helyezik a város elpusztítását, ha igaznak bizonyul a bűn gyanúja. Ekkor váratlan dolog történik. Így olvassuk a Gen 18. részének végén:

„¹⁶Amikor a férfiak elindultak, és Sodoma felé tartottak, Ábrahám is velük ment, hogy elkísérje őket.

¹⁷Az Úr ezt mondta: Eltitkoljam-e Ábrahám elől, amit tenni akarok? ¹⁸Hiszen Ábrahámtól nagy és hatalmas nép fog származni, és általa nyer áldást a föld minden népe. ¹⁹Mert őt választottam ki arra, hogy megparancsolja maga után fiainak és háza népének is, hogy őrizzék meg az Úr útját, cselekedjenek az igazságnak és jognak megfelelően, hogy az Úr is beteljesítse, amit megígért Ábrahámnak.

²⁰Azért ezt mondta az Úr: Mivel már igen sok a jajkiáltás Sodoma és Gomora miatt, és vétküik igen súlyossá vált, ²¹lemegyek, hogy megnézzem: vajon csakugyan a hozzám eljutott jajkiáltás szerint cselekedtek-e, vagy sem. Tudni akarom.

²²Amikor a férfiak megfordultak, és elindultak Sodoma felé, Ábrahám még ott állt az Úr előtt. ²³Oda lépett hozzá Ábrahám, és ezt kérdezte: Vajon elpusztítod-e az igazat is a bűnössel együtt? ²⁴Hátha van ötven igaz ember abban a városban? Akkor is elpusztítod, és nem bocsátasz meg annak a helynek azért az ötven igazért, akik ott laknak? ²⁵Távol legyen tőled, hogy illet tégy, hogy megöld az igazat a bűnössel

együtt, és úgy járjon az igaz is, mint a bűnös! Távol legyen tőled! Vajon az egész föld bírása nem hozna-e igaz ítéletet? ²⁶Az Úr így felelt: Ha találok Sodoma városában ötven igazat, megkegyelmezek értük az egész helynek. ²⁷Ábrahám újból megszólalt: Tudom, merész dolog, hogy szólok az én Uramnak, bár én csak por és hamu vagyok. ²⁸De ha az ötven igaznak öt híja lesz, elpusztítod-e az öt miatt az egész várost? Ő ezt felelte: Nem pusztítom el, ha találok ott negyvenötöt. ²⁹Ismét szólt hozzá, és ezt mondta: Hát ha negyven található ott! Az Úr így felelt: Nem teszem meg a negyvenért. ³⁰Ne induljon föl az én Uram, hogy beszéljek – szólt Ábrahám –, de hátha csak harminc található ott! Ő így felelt: Nem teszem meg, ha találok ott harmincat. ³¹Ábrahám ezt mondta: Tudom, merész dolog, hogy szólok az én Uramnak: hátha húsz található ott! Ő így felelt: Nem pusztítom el a húszért. ³²Ábrahám ezt mondta: Ne haragudjon az én Uram, hogy még egyszer szólok: hátha csak tíz található ott! Ő így felelt: Nem pusztítom el a tízért. ³³Ekkor az Úr befejezte a beszélgetést Ábrahámmal, és eltávozott, Ábrahám pedig visszatért lakóhelyére.”

A három vendég egyike tehát maga az Örökkévaló, az Úr. Annak az ószövetségi gondolatnak a fényében, hogy már az Örökkévaló megpillantása is az ember pusztulását vonja maga után, meglepő, hogy ebben a szakaszban nemhogy Ábrahám nem pusztul el az Urat látva, hanem illedelmes formában ugyan, de alkudozni kezd az Örökkévalóval. A dialógusban Ábrahám hatszor igyekszik újabb és újabb kéréssel előállni, és az Úr mindig teljesíti azokat. A 19. fejezetben Sodoma sorsáról és Lót megmeneküléséről számol be a szöveg. Az idézett rész, Gen 18,16–33 példátlan az egész Bibliában. Egy ember szinte baráti beszélgetést folytat az Örökkévalóval, és az Úr is partnernek tekinti Ábrahámot. Még meglepőbb azonban, ha ezt a részt a magyarázatos Biblia szerint olvassuk. ¹ A 22. vershez fűzött jegyzet szerint „az eredeti héber fogalmazást – az Úr még ott állt Ábrahám előtt – a zsidó hagyomány botránykoztatónak találta, ezért így változtatta meg: Ábrahám még ott állt az Úr előtt” ² Hasonlóképpen az angol *New Living Translation* szerint Gen 18,22 így hangzik: „*The other men turned and headed toward Sodom, but the LORD remained with Abraham.*” (A többiek megfordultak, és Sodoma felé mentek, de az Úr Ábrahámmal maradt.) A *Revised English Bible* pedig lábjegyzetben közli: „Abraham... LORD original reading”, tehát az eredeti olvasatnak azt tartja, hogy az Úr állt Ábrahám előtt. A mérvadó héber szöveget tartalmazó *Biblia Hebraica Stuttgartensia* lábjegyzetben közli, hogy ez a hely *tiqqun soferim* (az írástudók által végzett szövegmódosítás), tehát Gen 18,22-ben nem Ábrahámot, hanem Jahvét kell olvasni ³ – a nevet természetesen Adonájként ejtették ki. Eszerint a „még ott állt” kifejezés alanya eredetileg Isten, és nem Ábrahám. A szövegmódosítás oka az lehet, hogy az „ott állni” kifejezés azt jelzi, hogy aki áll, az alárendelt szerepet tölt be. Az Örökkévaló azonban mérhetetlenül felette áll az embernek, ami kizárja, hogy ő legyen az, aki alárendelődik, azaz „áll” valaki előtt. Joggal merül fel a kérdés, hogy miért tételezik fel, hogy az „Úr állt Ábrahám előtt” változat az eredeti.

Célkitűzés

A hívő bibliaolvasó gyakran szembesülhet azzal, hogy a Szentírás egyes részei más-más szöveggel szerepelnek az egyes kiadásokban. Még inkább zavarbaejtő az, ha a szövegváltozatra csak homályos utalás van, az is csak a kritikai kiadások jegyzeteiben. Így van ez a jelenlegi szöveget illetően is. Ráadásul az utalás „eredeti szöveg” meglétét sejteti. A két szövegváltozat tartalma világos: az Úr és Áb-

¹ Biblia magyarázó jegyzetekkel 1996, 38. o.

² Erre épít egy igehirdetést Farkas József református lelkész. Online elérhető: <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1977/FJ70123-v.mp3>.

³ Biblia Hebraica Stuttgartensia 1990, 25. o.

rahám pozíciója egymáshoz viszonyítva. Vajon fontos az, hogy melyikük az „eredeti”? A tanulmány nem kíván ebben állást foglalni, részletes szövegelemzést adni a Gen 18–19 részéről, sőt a kiemelt Gen 18,22 versről sem. Célja az itt feltételezett „eredeti szöveg” továbbgondolása, annak teológiai következményeivel való számvetés.

A probléma eredete

Az, hogy Gen 18,22 *tiqqun soferim*, azon alapul, hogy a 300–500 között íródott *Berésit Rabba* midrásban az adott helyen ez szerepel: „És Sodoma felé mentek, de Ábrahám ott maradt Há sem (a Név, azaz az Örökkévaló) előtt.” Rabbi Simon ezt mondta: „Ez az írástudók helyesbítése [ahelyett], hogy a Sekina (Isteni Jelenlét) várja Ábrahámot.”⁴ Első olvasatra azért is meglepő ez az érvelés, mert nem Jahvét, hanem az „Isten dicsőséges jelenléte” értelmű Sekina megnevezést használja. Ennek azonban jól megérthető oka van, amelyet majd a későbbiekben tárgyalunk. Írástudók által végzett szöveg-módosításról több midrás is beszámol. Összesen tizennyolc ilyen locus azonosítható a Héber Bibliában (WÜRTHWEIN 1994, 17. o.), habár az egyes források időnként eltérést mutatnak a helyek számában.⁵ Bár egyes szerzők kétlik, hogy valamennyi feltételezett *tiqqun* mögött ténylegesen lenne egy „eredeti szöveg”,⁶ a kérdés megmarad: miért állítják a midrások, hogy a szöveget szándékosan változtatták meg a hagyományozás során?

Van „eredeti szöveg”?

A Héber Biblia, keresztény szóhasználattal az Ószövetség az úgynevezett maszoréta szöveg (MT)⁷ szerint áll rendelkezésünkre.⁸ A kérdéses helyen, tehát Gen 18,22-ben a szöveg szerint Ábrahám az, aki az Úr előtt áll. A maszoréta szöveg rögzülését követően minden olyan kéziratot megsemmisítettek, amely nem állt összhangban az elfogadottal, ezért nem áll rendelkezésre egyetlen olyan, az MT szerinti kódex sem, amely a *Berésit Rabba* állítását alátámasztaná. Éppen ezért célszerű áttekinteni az MT mellett más forrásokat is. Ezek között kiemelt a Héber Biblia görög fordítása, a Septuaginta (LXX). A mű valószínűleg Alexandriában keletkezett, az Ariszteász-lelél szerint hetven vagy hetvenkét írástudó szóról szóra megegyező fordításaként. A Septuaginta szövege a kérdéses helyen: καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σοδομα. Αβρααμ δὲ ἦν ἐστηκὼς ἐναντίον κυρίου (és onnan elfordulva a férfiak Szodomába mentek, de Ábrahám az Úr előtt állt). A LXX tehát azonos az MT-vel, azaz a feltételezett *tiqqun soferim* szerint adja a szöveget. Figyelembe véve, hogy a LXX-fordítás körülbelül Kr. e. 300 környékén keletkezett, tehát jóval a maszoréta szöveg kialakulása előtt, feltételezhető, hogy a fordítás alapjául szolgáló héber szöveg már módosult a *tiqqun soferim* szerint, ha egyáltalán volt ilyen.

Az úgynevezett *Samaritánus Pentateuchus* fontos szövegemlék, mert jóllehet valószínűleg később-

⁴ Lásd https://www.sefaria.org/Bereishit_Rabbah.49.8?lang=bi.

⁵ A *tiqqun soferim*ről alapos elemzés olvasható: MCCARTHY 1981.

⁶ Így például a már hivatkozott McCarthy-monográfia mellett HEGG 2016.

⁷ A maszoréták („hagyományozók”) által részint Babilóniában, részint Palesztinában kialakított, magánhangzókkal ellátott és hitelesnek minősített szöveg.

⁸ Az MT-ről bőséges szakirodalom áll rendelkezésre, pl. WÜRTHWEIN 1988; BARR 1968.

bi a LXX-nál, de idősebb, mint a maszoréta szöveg. Feltehetően a késő makkabeusi korban rögzítették. A Sikemben feltárt zsinagógából származó Pentateuchus-példány szövege megfelel az MT szövegének, azaz a „még ott állt” állítmány alanya Ábrahám.⁹

A Krisztus utáni első századokra datálható szír nyelvű fordítás, a *Pesitta* Gen 18,22-ben ugyancsak megfelel az MT szövegének. Ebben a változatban is Ábrahám az, aki az Úr előtt áll.¹⁰

A Héber Biblia arám fordításai, a targumok az első századokban jöhettek létre. Közöttük kiemelt jelentőségű az *Onkelosz-targum*. Jellegetessége, hogy lényegében azonos a későbbi maszoréta szöveggel, habár egyes helyeken magyarázó betoldások is szerepelnek. Valószínűleg Palesztinában keletkezett, de végső formája feltehetően Babilonban alakult ki. Szerzője a zsidó hagyomány szerint egy Onkelosz nevű prozelita, de lehetséges, hogy azzal az Aquilával azonos, aki a Héber Biblia görög fordítását is elkészítette a 2. század folyamán. A szerző személye és a keletkezés időpontja körüli bizonytalanságok ellenére az *Onkelosz-targum* (és a többi targum is) hasznos támpontot ad a Biblia értelmezéséhez. A szempontunkból fontos részben, Gen 18,22-ben az *Onkelosz-targum* szövege így hangzik: „És Ábrahám még imádságban szolgált az Úr előtt.”¹¹ Onkelosz ezek szerint úgy értelmezi Ábrahám és az Úr pozícióját, hogy kikerüli a „ki áll ki előtt” kérdését, de egyértelművé teszi, hogy Ábrahám „imádságban szolgált” az Úr előtt.

A másik híres targum, a *Pszeudo-Jonatán-targum* a kérdéses helyen pontosítja is az ima tartalmát azzal, hogy Ábrahám a Sodomában lakó Lótért imádkozott.¹²

A holt-tengeri tekercsek között bibliai szövegek is előfordulnak, ami nagy jelentőségű az egyes szövegváltozatok megtalálása tekintetében. Gen 18,22 a nyolcadik barlangban talált 8Q1 jelű tétel két fragmentumán található meg. A versből csak egyetlen szó, az „előtte” jelentésű *penim* szó olvasható. A lelet sajnálatos módon annyira megrongálódott, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani a következő szó első betűjét sem. Ezért a qumráni lelet nem tud egyértelmű bizonyítékot adni a *tiqqun soferim* létezéséről.

A fontosabb szövegmélekeket áttekintve megállapítható, hogy nem áll rendelkezésre „eredeti szöveg”, amelyet az írástudók azután módosítottak volna. Ennek ellenére nem lehet kizárni egy ilyen változat létezését: ha azt az állítást, hogy „nem létezik a mostanihoz képest eredeti szöveg”, nem lehet falszifikálni, az nem egyenlő az állítás verifikálásával. Változatlanul megmarad a kérdés, hogy miért állítja a *Berésit Rabba* a *tiqqun soferim* létezését. Ráadásul a qumráni 8Q1 megengedi mindkétféle olvasatot, és az *Onkelosz-targum*, valamint a *Pszeudo-Jonatán-targum* szövege felveti annak lehetőségét, hogy valóban volt egy eredeti szöveg, amelyet később módosítottak. Ez azonban jelenleg pusztán feltételezés. A kérdés azonban változatlan: mi oka volt a midrásnak arra, hogy felvesse a szöveg utólagosan módosított voltát?

A válaszhoz először célszerű áttekinteni a Gen 18,22-re vonatkozó fontosabb midrásokat, annál is inkább, mert a *tiqqun soferim* létezésének felvetése is midrásból származik.

⁹ Angol nyelven elérhető: <https://www.stepbible.org/?q=version=SPE|reference=1M%C3%B3z.18>.

¹⁰ Angol nyelvű fordítást is tartalmaz: <https://ebin.pub/qdownload/the-syriac-peshita-bible-with-english-translation-gene-sis-9781463207410-1463207417.html>.

¹¹ A szöveg forrása: https://www.sefaria.org/Onkelos_Genesis.18?lang=bi.

¹² Lásd: https://www.sefaria.org/Targum_Jonathan_on_Genesis.18.22?lang=bi&with=all&lang2=en.

A midrások tanúsága

A midrás a zsidó bibliamagyarázat módja. Két csoportba szokás sorolni ezeket az iratokat. Az egyikbe a rendelkezésekkel, szabályokkal kapcsolatos értekezéseket sorolják, ezeket halachikus midrásoknak hívják. A másikba pedig az elbeszéléseket kommentáló írások tartoznak. Ez utóbbiak az úgynevezett aggadikus midrások. Közöttük a *Berésit Rabba* (a Genezishez írt midrás) az egyik legjelentősebb. Ebben olvasható – Rabbi Simon szájába adva –, hogy a Sekina az, amely Ábrahámra vár. A midrás 48. részében több ízben is téma a szereplők egymáshoz képest felvett „pozíciójának” értelmezése. Gen 18,1-ben a midrás szerint Ábrahám éppen ül, amikor látogatói megérkeznek, így valóban a mennyei alakok azok, akik „állnak” Ábrahám előtt. A szerző úgy értelmezi, hogy a három emberi alakban megjelenő szereplő angyal, mégpedig Mihály, Gábiel és Rafael. Az Úr azonban nem emberi alakban, hanem mint Sekina, azaz dicsőséges jelenlétében szereplője az eseményeknek. A 18. rész első verse alapján úgy értelmezi a midrás, hogy először a Sekina jelent meg, erre vonatkozik az „Úr megjelent Ábrahámnak” kifejezés. Az alakok csak ezután jelennek meg. A 18,22 értelmezését pedig Rabbi Simonra hivatkozva úgy adja meg a midrás, hogy a Sekina mindenütt képes lenni, így „Ábrahám előtt” is. Ez a helyzet azonban kétségtől alá-fölé rendeltségre utal. Ezt azzal magyarázza a szöveg, hogy idézi Zsolt 18,36 szövegét, amely szerint „a te [mármint az Örökkévaló] leereszkedésed tett naggyá” (HEGG 2016).¹³ Ez azt jelenti, hogy a midrás szerzője nem tartja blaszfémianak, hogy az Örökkévaló mintegy „kisebbiti magát”, ezzel segítve, illetve naggyá téve az embert.

A *Semot-midrás* (az Exodushoz írt midrás) szövegében ugyancsak összekapcsolódik Zsolt 18,36 és Gen 18,22. Rabbi Simont idézi, aki szerint a szóban forgó zsoltárvers alapján a Genezis szövegében azt várnánk, hogy az „Úr állt Ábrahám előtt”, de az írástudók módosítása miatt épp az ellenkezőjére változott: Ábrahám áll az Úr előtt.

A *Tehillim-midrás* (a Zsoltárok könyvéhez írt midrás) a 18. zsoltár magyarázata során Rabbi Júdára hivatkozik. Összekapcsolja a zsoltár 26–27. verseiben felsorolt pozitív tulajdonságokat Ábrahám-mal. Gen 18,3 szövege szerint: „*Uram, ha elnyertem jóindulatodat, kérlek, ne kerüld el szolgádat!*” – ez éppen Ábrahám „egyeslelkűségét” jelzi. Ennek megfelelően az Örökkévaló a 22. vers szerint valóban „egyeslelkűen áll”, és várja Ábrahámot, csupán az írástudók javítása miatt szerepel az ellenkező értelmű szöveg.

A három idézett midrás az Örökkévalónak az ember iránti különleges „viselkedését” mutatja be. A hivatkozás mindhárom esetben a 18. zsoltár 36. verse. A Zsolt 18,36-ban szereplő *anvah* szó jelentéstartományába beletartozik a szelídség, szendeség, kedvesség, leereszkedés, szerénység, alázatosság. A magyar nyelvű Bibliákban ez a kifejezés *lehajolásként* (RÚF), *jósággként* (SZIT), *jóvoltodként* (Károli) szerepel. A szöveg konnotációja megengedi, hogy beleértjük a szövegbe azt, hogy az Örökkévaló mintegy a saját kárára „korlátozza” önmagát az ember érdekében. Lehetetlen nem gondolni az Újszövetség kenózisfogalmára, amely szerint Krisztus Jézus „*megüresítette önmagát*” (Fil 2,7).

Ha áttekintjük a rabbinikus hagyományban szereplő, *tiqqun soferim*nek tekintett tizennyolc locust, és keressük a közös jellegzetességet bennük, először is az látható, hogy mindegyik egy vélelmezett blaszfém kifejezést akar kikerülni. Egészen szélsőséges például Jób 32,3, ahol a jelenlegi szöveg szerint Elihu Jób „*három barátjára is megharagudott, mert nem találták meg a kellő választ, hogy bűnösnek nyilváníthassák Jóbot*”. A feltételezett eredeti szöveg pedig: „...mert nem találták meg a kel-

¹³ A RÚF szerint: „...jobbod támogat engem, sokszor lehajoltál hozzám.”

lő választ, hogy bűnösnek nyilváníthassák Jahvét.” JSir 3,20-ban, miután a szerző nyomorúságán és hontalanságán kesereg, „*mindig erre gondol, és elcsügged a lelkem*”; a feltételezett *tiqqun soferim* előtti szövegben „elcsügged Jahve lelke”. 2Sám 16,12-ben a menekülő Dávid az őt ért szidalmakra reagálva így szól: „*Bárcsak rám tekintene [...] az Úr...*”; az eredetinek gondolt változat pedig egy keserű szemrehányás: „*Bárcsak a szemembe nézne az Úr!*” A többi esetben is hasonló szellemű módosítást állítanak a rabbinikus iratok.

A feltételezett „írástudók általi szövegmódosítás” tényleges meglétéről nem alakult ki egységes vélemény a bibliatudósok között. Példaként szolgáljon a Jób 32,3 *tiqqunként* való értelmezése körüli nézetek különbözősége. A nagy középkori francia rabbi, Rási a Genézishez írt kommentárjában egyértelműen a *tiqqun* megléte mellett érvel.¹⁴ A későbbi írásmagyarázók véleménye megoszlik a tekintetben, hogy ténylegesen van-e az MT-hez képest „eredeti szöveg”. A sok kommentár között a *tiqqun*-ként való értelmezés mellett érvel MCKANE (1974, 63. o.), valamint FROHER (1963, 446. o.). Ellenkező véleményen van MCCARTHY, aki megállapítja, hogy a *tiqqun* létének feltételezése teológiai és nem szövegelemzési okokra vezethető vissza (1981, 197. o.).

Ezek szerint a midrások magyarázata nem a szöveg aprólékos elemzésén, hanem egy sajátos vallási tapasztalaton alapul. Az ilyen tapasztalatban az ember és a mennyei világ találkozása nem félelmetes, hanem lágy, gyengéd, szelíd, sőt akár az isteni oldal alázatosságaként is magyarázható, azaz leírható az *anvah* szóval. Ebben a helyzetben az emberi oldal képes szemrehányást tenni az Örökkévalónak, vitatkozni, méltatlankodni. Mindemellett természetesen valós tapasztalat az is, amelyben ez a találkozás egyáltalán nem meghitt, bensőséges, hanem „szent rettegést”, Rudolf OTTO kifejezésével *mysterium tremendumot* vált ki az emberből (1997, 22–43. o.). Elegendő csak a Sínai-hegyi teofániára gondolni, ahol tűz és mennydörgés jelzi az Örökkévaló jelenlétét (Ex 19,10–25). Még ha nem is mindig ilyen látványos külsőségekben mutatkozik meg az Örökkévaló mérhetetlen nagysága, de az „istenjelenésekben” átélhető drámaiság letagadhatatlan. Nem csupán az Ószövetség, de az Újszövetség is bőséggel tudósít „csodálkozásról”, „félelemről”, „álmélkodásról”.

A *tiqqun soferim* és a feltételezett „eredeti szöveg” kétféle tapasztalaton alapul. Azért lehet erre következtetni, mert semmi nem indokolja, hogy a rabbinikus hagyomány kitaláljon „eredeti” szövegeket, amelyek csupán megnehezítik akár az „egyenest olvasat” (psat), akár az „értelmező olvasat” (dras) szerinti bibliaértelmezést.

A kétféle tapasztalatban az emberi és az isteni világ által elfoglalt szerepek egymás inverzei. Az egyik szereplő áll, a másik pedig az, aki előtt állnak. Aki a másik előtt áll, az kérdez. A kérdés valódi kérdés, igényli, várja, sürgeti a választ. Mintha a két fél kapcsolata múlna a párbeszéden. A dialógus nem csupán minősíti az adott helyzetet, hanem meg is teremti annak folytatását. Ezt mutatja be Gen 18,22–33. Úgy tűnik, hogy az Örökkévaló hajlandó megváltoztatni elképzelését Ábrahám szavai nyomán. Ez az antropomorf jelleg azonban nem kérdőjelezi meg, hogy ki tartozik a mennyei világhoz és ki a földi valósághoz. Csupán azt mutatja be, hogy a két szféra találkozása kétféle módon is megélhető, illetve értelmezhető. Nem kerülhető ki a kétféle vallási tapasztalat áttekintése.

¹⁴ Magyar nyelven elérhető: <https://zsido.com/fejezetek/vajera-4>.

Ki az, aki kérdez?

Ha az ember kérdez

Ezt a helyzetet szimbolizálja az „ember áll Isten előtt” szituációja. RÓZSA Huba hívja fel a figyelmet arra, hogy az újabb kutatások szerint szerint Gen 18,23–33 a 18. részhez toldott későbbi beszúrás (2009, 2: 456. o.). Az mindenesetre valószínű, hogy az Ábrahámnak adott ígéret egy korai anyagra, a hebronni Mamré-szentélyhez köthető hagyományra épül. A szakirodalomra hivatkozva megállapítja, hogy a Genézis könyvének 18–19. fejezetei irodalmilag összetartozó egységet alkotnak, amely fokozatos szövegfejlődés és harmonizálás során nyerte el végső, mai alakját (uo. 458. o.). Ábrahám története az okmányelmélet szerint a Jahvista forráshoz tartozik, és a vonatkozó részben is Jahve az Örökkévaló neve. Ez annak a következménye is lehet, hogy a J-forrásra a „késői Jahvista” cím a helytálló, de az is lehet, hogy a kiegészítés a harmonizálás céljából használja a Tetragrammatont.

Ebben a részben a téma Isten igazságossága, amely jellegzetesen fogság utáni témája a hitreflexiónak. A fogság jelentette sokk feldolgozása iránti vágy a miérttek sokaságát hívta elő. Miért engedte az Örökkévaló ezt a tragédiát? Mi volt az oka a pusztulásnak, és miért nem lépett közbe az Örökkévaló? Van-e lehetőség újrakezdeni, helyreállítani Jeruzsálem falait, megépíteni a Templomot? Ebben a tapasztalatban tehát az ember kérdezi Istent, képpel kifejezve: az ember áll Isten előtt. Ha a Gen 18-ban leírt párbeszédet az ember kérdéseként értelmezzük, akkor Ábrahám szájából a fogságból hazatértek kérdései hangzanak. Igazságos vagy-e, Örökkévaló? Elpusztul az „igaz”, a *cádik* is a büntetésben? Egyáltalán, miért nem csak a bűnös pusztul? Hány igaz jelenléte kell a könyörülethez?¹⁵

Jól nyomon követhető, hogy Jahvének az alkudozásra adott válaszai tulajdonképpen az ember spekulációit jelenítik meg. A katasztrófák nyilván azért következtek, következnek be, mert nincs, nem volt elegendő „igaz ember”. És valóban, Sodomában csak Lót volt „igaz” (családtagjait nem számították be), ezért a városnak pusztulnia kellett. Ha elfogadjuk Gen 18,23–33 késői datálását, érdemes összevetni ezt a részt a fogság után keletkezett iratok némelyikével. Az ember által Istennek szegezett, mégoly alázatos kérdés könnyen vezethet oda, hogy bűnbakkereséssé változik az értetlenkedés. Ezsdrás könyve az idegen szokások átvételét, sőt a „vegyes házasságokat” tekinti Izrael balsorsa okának. Ennek eredményeként elkezdődik a családok szétszakítása (Ezsd 10), sőt tettelegességre is sor kerül (Neh 13,25). A 137. zsoltár végén pedig elszabadulnak az indulatok. Az értetlenség, a fájdalom, a megválaszolatlan *miért?* gyilkos indulatot vált ki a zsoltárosból. A már idézett Jób könyve is a szerencsétlenség okára kérdez rá, a Jóbnak feltett kérdések valójában az Örökkévalónak szólnak.

Ezek a példák azt mutatják, hogy az Istennek feltett kérdések, a miérttek leginkább a rossz megtapasztalásának, a pusztulással és a romlással való szembesülésnek a megnyilvánulásai. A kérdések jogossága vitathatatlan, valóban őszinte hittapasztalat eredményeinek is tekinthetők. Sőt az sem tűnik irreálisnak (habár ma már elég ritkán fordul elő), hogy az ember az Örökkévalót faggassa házasságkötés, munkahelyváltás vagy más jelentős döntés előtt. Mindemellett érdemes arra gondolni, hogy a „válasz” könnyen belecsúszik az emberi vágyteljesítésbe. A „válasz” önálló, nem irányítható, vagy nem is úgy jelentkezik, mint az emberi elvárás diktálná. Jób könyvében az Úrnak tulajdonított válasz sem tűnik meggyőzőnek.¹⁶ Az is előfordulhat, hogy maga a kérdés sem vezet sehová. A szél arra fúj, amerre akar (Jn 3,8a).

¹⁵ Ezzel függhet össze, hogy a zsinagógai istentiszteleten tíz férfi („igaz”) jelenléte szükséges a tóraolvasáshoz.

¹⁶ Pl. Farkas József református lelkész egy 1984-ben tartott ígéhirdetésében: <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1984/FJ840726-cs.mp3>.

Ha az Úr kérdez

A másik tapasztalatban a hit úgy jelenik meg, mint válasz Isten kérdésére, kérdéseire. A helyzetet leíró kép tehát az, hogy az Úr áll még az ember előtt. WESTERMANN *Az Ószövetség teológiájának vázlat*a című munkájában egész fejezetet szentel annak, hogy az ember válaszát elemezze (1993, 151–216. o.). Kimutatja, hogy az Istent hívó kiáltás, az istendicsőítés, a panasz, a cselekvés, az istentisztelet, az emlékező gondolkodás, az áhítat és a teológiai reflexió valójában mind-mind az Örökkévaló szavára adott válaszként érthető.

Különösen sokatmondó, ha arra a vallásos tapasztalatra gondolunk, amelyet a *megtérés* szóval írunk le. A jellemzően fogalmakkal operáló és azt főnevekkel kifejező gondolkodás számára meglepő lehet, hogy az Ószövetségben nem fordul elő a megtérés szó. Csupán a hellenisztikus talajon kialakult zsidó filozófia honosította meg a *tesuba* (tesuvah) főnevet. Az ószövetségi szóhasználatban igeeként jelenik meg, úgy, mint *megtérti*. Ennek a jelenségnek a leírására a *sub* igit használják a bibliai szerzők. Az elsődlegesen ’visszatér’ jelentésű szó profán összefüggésben is előfordul (például a Nőé által kirepített galamb is visszatért). Maga a szó a leggyakoribbak közé tartozik az Ószövetségben. Jelentéstartománya meglehetősen széles (POLLÁK 1881, 364. o.). Többek között lehet ’fordul’, ’viszonz’, ’helyreállít’, ’visszavon’, ’hoz’ és ’válaszol’ értelmű is. Esetünkben az utolsóként említett jelentés a leginkább érdekes.

A megtérés eseménye tehát magában hordozza a „válaszolás” értelmet. Nem az ember egyszerű cselekvéséről van szó, hanem egy történésről. A *sub* kifejezést lehet úgy is érteni, hogy egy kérdésre, egy hívásra, egy kiáltásra odafordulni. Maga az ige nem sajátosan vallási tartalmú, de alkalmas arra, hogy az Örökkévalóval való kapcsolatot ilyen összefüggésben is kifejezze. Erre jó példa Jób 31,14. Ezt olvassuk az adott helyen: „...mitévő lennék, ha rám támadna Isten, mit felelnék neki, ha számon kérné?” Habár a „rám támad” kifejezés ellenségességet fejez ki, a bibliai szövegben levő *qum* ige nem jelenti kizárólagosan ezt. Konnotációja a felemelkedést, megjelenést, felbukkanást hordozza, ami nem feltétlenül fenyegető. Szempontunkból amúgy is inkább a *sub* szó segítségével kifejezett „válaszoló” ige használata a fontos. Ebben a versben a „válaszolni” vallási összefüggésben is ugyanaz, mint „megtérti”. Így tekintve a megtérést, a hívó életnek ez a döntő eseménye tulajdonképpen az Örökkévaló kérdésére adott válasz. A megtérés mozzanatának kezdete az Istentől jövő, kérdésként jelentkező megszólítás. Az ember válasza azonban saját döntése, és főleg azon múlik, hogy milyen összefüggésben érti az adott helyzetet.

Ilyen például a Jónás könyvének zárómondataiban elhangzó kérdés. Az Úr kérdez: „...ne szánjam Ninivét...?” A kérdés Jónásnak szól, de valójában az olvasónak: egyetért Isten könyörületével, vagy képtelen túllépni az általa igazságnak tartott renden, és szívében követeli a bűnös város pusztulását? A kérdés nyitott marad. Az akkori és a mai olvasónak kell megfelelnie az Örökkévalónak. A kérdés valójában nem azt firtatja, hogy az ember tudja-e a „helyes választ”. A kérdés belehelyezi az embert egy helyzetbe, és a kérdezettnek magának kell kialakítani a folytatást. Így van ez Gen 18,16–33-ban is. Ha az Úr áll még Ábrahám előtt, akkor ez azt jelenti, hogy kérdése kimondatlanul is elhatol Ábrahám tudatáig. Mintha az Úr azt kérdezné: Ábrahám, hallottad, hogy el akarom pusztítani Sodomát. Szerinted ez így rendben van? Nincs semmi hozzáfűznivalód? És Ábrahám észbe kap, és megérti, hogy sok minden múlik most rajta. Hogy nem mehet el szó nélkül az Úr felvetése mellett, hogy feladata van, és ahogy az *Onkelosz-targum* mondja: imádságban maradt az Úr előtt.

A Biblia tanúsága az isteni és az emberi találkozását gyakran antropomorf módon mutatja be, nem is áll más eszköz a rendelkezésére. A szereplők „hangokat hallanak”, egy felhő átvonulását látják, em-

berek alakját felvevő angyalokkal, mennyei lényekkel találkoznak, trónuson ülő „öregkorúról” van látomásuk. Ezekben a helyzetekben többnyire emberi szavak hívását hallják, mint a kis Sámuel a silói templomban. De ezek az ember verbalizálásai, egy tapasztalat szavakba öntései. Az Örökkévaló által feltett kérdések verbalizálhatóságáról mit mondhatunk? Mi van akkor, ha nincs látomás, nincs „igei üzenet”, ha az ember magára marad?

Amikor a kérdés néma

A hit aktuusa éppen azt fejezi ki, hogy az ember akkor sem marad magára, ha elhagyatottságot él meg. Ennek az elhagyatottságnak a kifejeződése az ézsaiási sóhaj: „*Bizonny, te rejtőzködő Isten vagy...*” (Ézs 45,15) A rejtőzködés érzete amiatt alakulhat ki, mert a hívó nem hallja a mennyei világot, csendet él át. Minden bizonnyal az lehet ennek hátterében, hogy az ember nem azt az „érzékszervét” figyeli, amellyel rá lehet hangolódni a mennyei világra. Az Örökkévaló ugyanis a történeken keresztül kérdez. WESTERMANN felhívja a figyelmet arra (1993, 167–174. o.), hogy a szabadítás alapélménye vált ki választ úgy a hálaadás, mint a cselekedetek terén. A szabadítás gyakran ígéretként él, és ezért az emberi válasz a reménység válasza még a panaszszoltárok esetén is.

Ehhez kapcsolódva érdekes Erich FROMM elemzése az általa dinamikusnak nevezett zoltárokról (1996, 143–153. o.). Ezekben a zoltárokból az imádkozó kiinduló állapota a kétségbeesés, az elhagyatottság. Ahogyan a 22. zoltár kezdősorában szerepel: „*En Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem?*” Az imádkozás folyamatában azonban belső változás megy végbe az emberben, lassan „meghallja az Úr szavát”, átformálódik belső világa, és a kétségbeesés helyét átveszi a szabadítás öröme. Az ilyen dinamikus zoltárok felépítése így adható meg: kétségbeesés – kezdődő reménység – mélyebb kétségbeesés – nagyobb remény – újbóli visszaesés – a szabadítás öröme. Mindez a zoltárima elmondásának folyamatában játszódik le. A „néma Isten” valójában folyamatosan kérdez éppen az adott helyzetből kiindulva. Mintha azt kérdezné: ember, mit tudsz kezdeni reménytelen helyzeteddel? És ha az ember válasza az ima elkezdése, a párbeszéd folytatódik, és valamilyen megoldás létrejön.

Arra lehet következtetni, hogy az ember életének eseményei értelmezhetők úgy is, mint szüntelenül hangzó kérdések, amelyeket az Örökkévaló intéz az emberhez. Mintha az lenne ezek lényege, hogy az ember mit kezd az előtte álló tényekkel. Vajon feladatot jelentenek ezek, tenni kell valamit? Vagy tűrni és elszenvedni? Sírni a sírókkal? Megbocsátani? Elfojtani? Vég nélkül lehet sorolni a megoldási kísérleteket. Azt is fontos látni, hogy a mennyei világ kérdéseiként értelmezett eseményekre nincs eleve létező „helyes válasz”. A hívó embernek nem kell „kitalálni” Isten szándékát. Az ember kérdése Istenhez úgy hangzik: „Miért?” Isten kérdése az emberhez pedig úgy: „Mit kezdesz vele?”

Tanácsos elkerülni a spekulatív sematizmust, amely az eseményekben Isten „pedagógiáját” látja. Ha Istent kontrolláló hatalomként értjük, nem kerülhető ki a teodicea megoldhatatlan problémája. Hiszen ki merné állítani, hogy a vészorszakot azért „adta” Isten, hogy általa neveljen? Ezen az úton nem érthető meg a mennyei világ. Hogy melyik úton érthető meg, és milyen módon, az – úgy vélem – az ember válaszában tárol fel. Arra, hogy mi is történik, hogyan alakulnak az események az ember válaszában, álljon példaként Nachson legendája. A legenda szerint az Egyiptomból Mózes vezetésével menekülő zsidók a Vörös-tengerhez érve megrémültek a leküzdhetetlennek ítélt víztömeg láttán. Az üldöző egyiptomi hadsereg egyre közelebb ért a zsidókhoz. Kétségbeesés lett úrrá a népen, már-már felkészültek a pusztulásra. Ekkor Nachson az Örökkévaló ígéretében bízva elindult a habok fe-

lé, belegázolt a tengerbe. Ebben a pillanatban a Vörös-tenger vize szétnyílt, a hullámok kétoldalt fal-ként tornyosultak, így a nép el tudott indulni, és megmenekült. A legenda mondandója harmonizál a mennyei világ „mit kezdesz a helyzettel?” kérdésével.

Visszakanyarodva az alapeseményhez, Ábrahám alkudozásához, érthető, hogy nem is annyira az a kérdés, hogy a mostani szöveg *tiqqun soferim*-e. Gen 19,27 szerint a Sodoma pusztulása utáni regge-len Ábrahám arra a helyre ment, „*ahol az Úr színe előtt állt*”. Rózsa Huba ezért nem fogadja el, hogy a 18,22 *tiqqun soferim* lenne, hiszen a rabbinikus szövegek nem említik a 19,27 verset ezek között (2009, 2: 476. o.). Ugyanakkor 18,23-ban az áll, hogy „*Ábrahám odalépett hozzá*” (ti. az Úrhoz). Ez pedig azt sugallja, hogy az Úr állt ott, azaz Ábrahám előtt. Bármelyik megoldás is a helyes, akár *tiqqun soferim* a Gen 18,22, akár nem, a mögötte kitapintható vallási tapasztalat mondandója egyértelmű. Feladatot jelent, mégpedig feladatot az alkotásra, a világ és az események alakítására.

Vajon folytatható-e Ábrahám alkudozása? Folytatható-e azzal, hogy mi van, ha csak öt igaz ember van Sodomában? Vagy csak kettő, vagy csak egyetlenegy. És van-e mersze a hívőnek megkockáz-tatni a kérdést: és ha egyetlenegy sincs?

És úgy tűnik, tanácsos nem megfélekedezni róla: az Úr talán még mindig ott áll előttünk.

“The Lord was Still Standing in Front of Abraham”

Did the Scribes Really Modify the Text of Gen 18?

- **The story described in Genesis 18 combines several elements of tradition. An interesting part of the text is verse 22 which, according to the Masoretic text, says “Abraham was still standing before the Lord”, but the midrash *Bereshit Rabbah* states that this text is *tiqqune sopherim*, i. e., a modification by the scribes. According to the midrash, “the Lord stood before Abraham” is the original text. Although there is no written evidence for the existence of such an original text, it is interesting to note that a total of eighteen other *tiqqune sopherim* appear in rabbinic literature. The study analyzes the reasons this assumption was made about an original text. The paper states that this phenomenon may be based in the existence of different religious experiences.**

Keywords: tiqqune sopherim / midrash / religious experience / challenge-response

Felhasznált irodalom

- BARR, James 1968. *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*. Oxford University Press, Oxford.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Szerk. H. P. Rüger. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 1990.
- Biblia magyarázó jegyzetekkel*. Magyar Bibliatársulat, Budapest, 1996.
- FROHER, Georg 1963. *Buch Hiob*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh.
- FROMM, Erich 1996. „Olyanok lesztek, mint az Isten”. *Az Ótestamentum és hagyományának radikális értelmezése*. Ford. Gellériné Lázár Márta. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- HEGG, Tim 2016. Genesis 18,22 and the Tiqqune Sopherim. Textual, Midrashic, and for What Purpose? *Torah-Resource.com*, <https://torahresource.com/legacy-article/genesis-1822-tiqqune-sopherim-textual-midrashic-purpose/>.
- MCCARTHY, Carmel 1981. The Tiqqune Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of the Old Testament. Universitätsverlag – Vandenhoeck & Ruprecht, Freiburg–Göttingen. (Orbis Biblicus et Orientalis 36.) Web: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/157914/1/McCarthy_1981_The_Tiqqune_Sopherim.pdf.
- MCKANE, William 1974. Observations on the Tiqqune Sopherim. In: Matthew Black – William Smalley (szerk.): *On Language, Culture and Religion. In Honor of Eugen A. Nida*. The Hague, 1976, 63.,
- OTTO Rudolf 1997. *A szent*. Ford. Bendl Júlia. Osiris Kiadó, Budapest.
- POLLÁK, Kaim 1881. *Héber–magyar szótár*. Budapest.
- RÓZSA Huba 2009. *A Genezis könyve*. 2. köt. Szent István Társulat, Budapest.
- WESTERMANN, Claus 1993. *Az Ószövetség teológiájának vázlata*. Ford. Fórisné Kalós Éva. Budapesti Református Theológiai Akadémia, Budapest.
- WÜRTHWEIN, Ernst 1988. *Der Text des Alten Testaments. Eine Einführung in die Biblia Hebraica*. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.
- WÜRTHWEIN, Ernst 1994. *The Text of the Old Testament*. Eerdmans, Grand Rapids.

Internetes hivatkozások

- Bereshit Rabbah 49. https://www.sefaria.org/Bereishit_Rabbah.49.8?lang=bi. (Megtekintés: 2023. április 12.)
- FARKAS József: A szenvedés irracionálisága. <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1984/FJ840726-cs.mp3>. (Letöltés: 2023. május 6.)
- FARKAS József: Az imádságról (Belebeszélhetünk Isten életébe?). <https://tobbazelet.hu/uploads/mp3/1977/FJ770123-v.mp3>. (Letöltés: 2023. április 10.)
- RÁSI: *Kommentár a Tórához*. Ford. Feigl András – Németh Yaakov. <https://zsido.com/fejezetek/vajera-4/>. (Megtekintés: 2023. május 10.)
- Samaritan Pentateuch. <https://www.stepbible.org/?q=version=SPE|reference=1M%C3%B3z.18>. (Megtekintés: 2023. április 21.)
- Targum Jonathan. https://www.sefaria.org/Targum_Jonathan_on_Genesis.18.22?lang=bi&with=all&lang2=en. (Megtekintés: 2023. május 2.)
- Targum Onkelos. https://www.sefaria.org/Onkelos_Genesis.18?lang=bi. (Megtekintés: 2023. április 22.)
- The Syriac Peshitta Bible with English Translations. <https://ebin.pub/qdownload/the-syriac-peshita-bible-with-english-translation-genesis-9781463207410-1463207417.html>. (Megtekintés: 2023. május 15.)

Rendezett viszonyok között: a természetessel és a mesterséggel

Segíthet-e megóvni a természet rendjét a mesterséges intelligencia?

■ KISS FERENC

DOI: 10.61894/LP.2024.99.3.1

Nyíregyházi Egyetem Környezettudományi Intézet
főiskolai tanár

E-mail: kiss.ferenc@nye.hu

► **Polikrízis.** Egyre gyakrabban találkozunk ezzel a kifejezéssel. Mi lehet ennek az oka? Mindig is voltak krízisek az emberiség történelmében, de ennyi egymással összekapcsolódó globális probléma még nem volt. Mindezek mellett megjelent valami olyan, amiről az ember mindig is álmodozott, de most nem tudja, mihez is kezdjen vele. Egy ember alkotta „eszköz”, amely hasonlít az alkotójára. Vajon ez a mesterséges intelligenciának (MI) nevezett és bizonyos tulajdonságaiban bennünket is meghaladó alkotás segíteni fogja-e a globális problémák megoldását, vagy úgy járunk vele, mint a tűzzel és a kerékkel? Mindkettő segítette fejlődésünket. A két eszköz összekapcsolódva egymás hatását is erősítette. Így például a tűz energiáját felhasználó rakéta eljuttatott egy hatkerekű járművet a Marsra, ahol az élet nyomait keresi, több száz millió kilométerre a Földtől. De létezik olyan ember alkotta hatkerekű jármű is, amely azért hordozza a rakétát, hogy vele emberi alkotásokat és magát az embert is pusztítsa. Vajon az új, intelligensnek tartott találmányunkból olyan eszköz fejlődik, amely a polikrízis megoldásával segít bennünket, hogy kozmikus civilizációvá váljunk, vagy abban segít, hogy elpusztítsuk magunkat, mielőtt ezt megtehetnénk? Netán abban segít, hogy a Föld nevű kozmikus rezervátum lakói maradjunk, miközben ő maga elindul a világegyetemben, hogy új fajt és új civilizációt hozzon létre? Izgalmas kérdések, és a rájuk adott helyes válaszoktól függhet a jövőnk. Bármilyenek is legyenek a válaszok, a természet nélkül semmilyen célunkat sem valósíthatjuk meg.

Kulcsszavak: természet / tudomány / technika / környezetszennyezés / mesterséges intelligencia

Bevezetés

A rend nem statikus, állandó állapot, hanem sokkal inkább dinamikus egyensúly, amely a külső szemlélő számára változatlanak tűnhet, azonban belülről az egyensúlyt fenntartó folyamatos változások zajlanak. Ha egy dinamikus egyensúlyban lévő rendszert külső vagy belső hatás ér, akkor válaszolni, reagálni fog erre. Azaz az egyensúly, az addigi rend, ha ideiglenesen is, de megbomlik, felbillen. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a változás vonatkozik molekuláris rendszerekre, kisebb-nagyobb közösségekre és a különböző típusú társadalmakra is. Ebből az következik, hogy egy adott korban született tudományos

eredmények, találmányok, korszakalkotó eszközök, filozófiában, vallásban, ideológiában bekövetkező lényeges változások megváltoztathatják az addigi rendet. Minél nagyobb, minél átfogóbb ez a hatás, annál nagyobb a változás az addig látszólag egyensúlyban lévő rendszerben. A *Homo sapiens* egy természeti-társadalmi-gazdasági rendszer része, és ha erre a rendszerre bármilyen hatást gyakorol, azzal előbb-utóbb változásokat idéz elő. A változások viszont visszahatnak rá a rendszeren keresztül. Madách Imre *Az ember tragédiája* című műve az irodalom eszközeivel jól mutatja be a várható változásokat.

„Te nagy konyhádba helyzéd embered,
S elnézed néki, hogy kontárkodik,
Kotyvaszt s magát istennek képzei.
De hogyha elfecsérli s rontja majd
A főztet, akkor gyúlsz késő haragra.”

Ha ma megvizsgáljuk a világunkban zajló eseményeket, azt látjuk, hogy egyszerre történik egyensúlyvesztés a természetben, a társadalomban és a gazdaságban. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valószínűleg korszakos változásnak vagyunk a részesei, és nagy bizonyossággal ezeket a változásokat mi magunk okozzuk. Egyre többen gondolják, hogy már későn ébredtünk rá, mit is teszünk, illetve tetteinknek mik lesznek a hosszú távú következményei. Mondhatnánk, hogy mindezek tetejébe „hirtelen” megjelent a mesterséges intelligencia, amelynek hatása sok területet érinthet. Persze ez sem egyik pillanatról a másikra jelent meg, de a sebesség, amellyel eddig nem látott változásokat okoz, példátlan az emberiség történelmében. A gondolat, a filozófia, amely idáig vezetett, azonban már több száz éves.

A Bacon–Descartes-féle analitikus, mechanikus világképre alapozva a tudósok egyre mélyebbre merültek a világ alkotórészeinek megismerésében. Ugyanakkor az analitikus világkép tudományos kutatásba ágyazódásával egyre kevésbé voltunk képesek a világ átfogó értelmezésére. Sajnos idővel ez nemcsak a tudományra, hanem az oktatásra is érvényes lett. Megjelentek a tantárgyak, amelyek kémiai, fizikai, biológiai, történelmi, művészeti stb. szempontból mutatták a világot, azt a világot, amelyben önállóan sem kémia, sem fizika, sem biológia, sem geológia, sem történelem nem létezik, mert ezek mind összefüggenek egymással. Ezért nem kell csodálkoznunk, hogy az analitikus világnézetre alapozott oktatás a világunkat nem egységes egészként, egymással kölcsönhatásban lévő elemekből felépülő dinamikus rendszerként írja le. Például egy kémiai folyamat, amely szén-dioxidot termel, hatni fog a légkörre, az óceánokra, ezeken keresztül a klímára, a bioszférára és magára az emberi társadalomra, tehát történelemalakító tényezővé válik. A változás leírása nemcsak a tudományban, hanem az irodalomban és a művészetben is megjelenik, és így tovább.

Persze az analitikus módszer nagyon sokat segített abban, hogy a természetről szerzett részismereteink egyre pontosabbak legyenek. A specializációnak azonban következménye lett. Az egyes területek nem összekapcsolódtak, hanem elváltak egymástól. Odáig jutottunk, hogy egy konferencián ma már két fizikus, két biológus vagy két kémikus sem biztos, hogy pontosan érti egymást, ha nem ugyanazon a részterületen kutatnak. Az eredménye ennek az lett, hogy fragmentumokban látjuk a világot, és nem egy összefüggéseket mutató teljes képben. Ha a természetet egy csodálatos festményhez hasonlítjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a tudományos és technikai ismeretek hozzásegítettek bennünket ahhoz, hogy ezt a sokszínű művet a legapróbb részletekig képesek legyünk leírni. Még a festék molekuláris alkotórészeit is analizálni tudjuk, ugyanakkor nem vagyunk képesek arra, hogy átlássuk a

teljes alkotást. Ebből az következik, hogy van egy nagyon fontos feladatunk: a sok apró részletet egy-sébe kell foglalnunk, annak érdekében, hogy egy összefüggő képet kaphassunk (KISS–SZABÓ 2005).

Vajon a megszületőben lévő mesterséges intelligencia (MI) segíthet ebben? Áldás vagy átok, fejlődést vagy pusztítást fog hozni? Vagy mindkettőt egyszerre? Eltűnnek, elpusztulnak dolgok, miközben új rend születik ideiglenesen? A válasz bennünk is rejlik!

Mielőtt a kérdést megválaszolnánk, nézzük meg az ember-tűz kapcsolat történetének néhány mozzanatát, hiszen ma a tűz nélkül (környezetszennyezés nélkül) az MI sem „létezhetne”! Az MI létrejöttét a tűz, a kerék, az atomenergia stb. felfedezéséhez, használatához hasonlítják. Terjedelmi okok miatt ezen összehasonlítások jelen tanulmányban nem lehetségesek, ezért válasszunk ki egyet, amely a mai napig kísér és kísért. Legyen ez a tűz. Nélküle a társadalmaink ma sem működnek, és a „legújabb” találmányunk, a mesterséges intelligencia sem létezhetne. Bár a két felfedezés mint eszköz között több százézer év a különbség, mégis szorosan összekapcsolódnak. Szemezzünk a tűz felfedezésének és használatának életünket alapvetően befolyásoló történetéből, és a végére megláthatjuk mai környezetromboló kapcsolatát is az MI-vel.

A tűz és a mesterséges intelligencia kapcsolata

A tűz megismerésének és használatának a mai napig befolyása van az emberiség fejlődésére, hiszen nagy szerepe volt az ember ismereteinek bővülésében, az anyagok különféle tulajdonságainak felfedezésében, segítve ezzel a tudomány és a technika mindenkori fejlődését. Vegyük például a tűz égése után maradó hamu és korom tulajdonságainak megismerését vagy az elszenesedett fát. A korommal díszíteni, festeni lehetett, ennek eredményét láthatjuk a barlangrajzokban. Az elszenesedett fát pedig tovább lehetett használni, s e használat finomítása során a direkt előállított faszén a fémek olvasztását tette lehetővé. De megemlíthető még hamuból a szóda előállítása, amely régen is (mumifikálás, mosás stb.) és ma is fontos alapanyag (üveggyártás, vízlágyítás stb.). A sort tovább folytathatjuk, hiszen a tűz használata vezetett el a főzés, a világítás, a cserépegetés, az üveggyártás, a fémkohászat technikáinak kifejlődéséhez és bizonyos szépművészeti, kozmetikai szerek előállításához.

A tűz közvetett felhasználása tovább bővítette az anyagismeretet, és annak ellenére, hogy az agyag-edények kiégetésének kémiai hátterét még nem ismerték, azt már tudták, hogy különböző adalékanyagokat használva a folyamat megfelelő pontján olyan változások jönnek létre, amelyek következtében megfelelően szilárdul, majd keményedik az edény. Ezáltal a sütés-főzés céljaira egyre jobban megfelelő edényeket készítettek, így az ételek elkészítésének módszere is egyre kidolgozottabb, kifinomultabb lett. Ezek a folyamatok nagyban hozzájárultak a ma már tudományosan kémiaiak nevezett folyamatok megismeréséhez, a kémiai tudomány megalapozásához. Ez segítette az orvoslás, később az orvostudomány fejlődését is, hiszen olyan speciális edényeket is készíthettek, amelyek gyógyító növényi kivonatok előállításához szükségesek. Ma úgy mondanánk, olyan laboratóriumi edényeket gyártottak, amelyek speciálisan szükségesek voltak a gyógyító anyagok (gyógyszerek) készítéséhez.

A tűz hozzájárult az évszakok változásaitól való függetlenedéshez azáltal, hogy mellette melegedni lehetett. Érdeemes megjegyezni, hogy bizonyos értelemben a tüzet ma is még az egyszerű, ősi módon használjuk. Tüzet gyújtunk, és melegszünk mellette. Amikor ma a fűtőtest mellett melegszünk, tudnunk kell, hogy abban a melegben ott vannak a múltban hosszú-hosszú idő alatt felhalmozott különféle ismeretek, amelyek kezdetben a vad, majd a szabályozott tűzből erednek. Azonban az ősi meleget

dés és a modern kori melegedés között sajnos van egy óriási különbség is, mégpedig az, hogy ma már nem mindig érezzük a tűz „közvetlen” melegét, hiszen a kazánban szabályozott körülmények között gyújtott tűz és a hő leadó fűtőtest között egy egész technológiai folyamat van. Ezért azt sem érezzük közvetlenül, ha bármely fűtőanyag: a fa, a gáz, a kőszén, a kőolaj mennyisége egyre fogy a természetben, és közben egyre több üvegházhatású gázt bocsátunk a légkörbe. Az ősember számára egyértelmű volt, hogy ha elfogy a fa, azt pótolni kell, különben fázni fognak, esetleg megfagynak. Azt is megtapasztalta, hogy ha nem száraz fát használ, akkor saját magát és a társait is kifüstöli a barlangból. Ma úgy is fogalmazhatnánk, hogy a készletek tudatos, felelősségteljes, körültekintő és fenntartható módon való használata elengedhetetlen volt a fennmaradáshoz. Persze ez ma is így van, csak a természettől való elidegenedés miatt úgy tűnik, mintha ezt a tudást elveszítettük volna. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a fosszilis energiahordozók (a „tűzrevaló”) használata nem felelősségteljes, nem környezettudatos, és nem gondoskodunk azok pótlásáról – egyszóval nem fenntartható.

A környezet pusztítása azonban nem újkeletű. A tűz és a különböző eszközök együttes használata lehetővé tette az egyre nagyobb mértékű környezeti beavatkozást. A tüzet erdőirtásra is lehetett használni annak érdekében, hogy növeljék a termőföld területét. Tehát a tűz nemcsak mint energiaforrás, hanem mint területhódító eszköz is megjelent. Ily módon a tüzet ma is használjuk. Miért volt az fenntartható, ahogy manapság tesszük, az pedig nem? Erre a válasz nagyon egyszerű: a mérték. Az ősember területátalakító képessége rendkívül csekély volt a rendelkezésre álló területekhez, forrásokhoz képest. Nem kellett arra gondolnia, hogy a források kimerülhetnek. Kimeríthetetlennek, végtelennek gondolhatta azokat. A mai embernek viszont nagyon is gondolnia kellene a következményekre, hiszen az erdők területe végesen csökken, ami alapvetően befolyásolja a földi ökoszisztémát.

Folytathatnánk a sort, hogy milyen módon segítette a tűz a környezet átalakítását, egyre összetettebb fémeszközök előállítását vagy az energia felszabadítását, de izgalmasabb kérdés, hogy hogyan kapcsolódik ma az MI-hez. Gondolhatnánk, hogy a tűz és a mesterséges intelligencia mint találmány, a tűz és az MI mint eszköz időben nagyon messze vannak egymástól. A tűz természeti jelenség, amelynek az emberiségre kifejtett jelentős hatása körülbelül nyolcszázézer évvel ezelőtt a vad tűz használatával kezdődött. A mesterséges intelligenciát nem tartjuk természeti jelenségnek, mint ahogyan azt nevében is jelezzük, azonban a természet nélkül nem jöhetett volna létre, mint ahogy a tűz sem jöhetett volna létre a természet nélkül, hiszen természeti erőforrásokból nyerték és ma is abból nyerjük az éghető (tüzelő)anyagokat.

Most ugorjunk néhány százézer évet a szabályozott tűzgyújtás felfedezésétől napjainkig. Nézzük meg, hogy ma, a 21. században, azokban a társadalmakban, amelyeket fogyasztóinak, tudományos technológiainak, információs technológiainak, magasan fejlettnek, civilizáltaknak nevezünk, hogyan elégítjük ki az egyre növekvő energiaigényünket. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy ma az energia előállításához – ugyanúgy, mint az ősemberek – főleg éghető (fosszilis) anyagokat használunk. Ez az energiaforrásaink 75-80 százalékát teszi ki. Tehát a modern társadalmak még mindig az ősi, nem megújuló forrásokat használják, annak ellenére, hogy az ősemberrel ellentétben mi már tudjuk, hogy ez környezetszennyező és klímamódosító hatású. Így kapcsolódik össze egy ősi, a végtelen vadászmezők mítoszan alapuló technika egy mai fejlett, intelligensnek nevezett technológiával. Ma már tudjuk, hogy az a vadászmező (a Föld) nagyon is véges, mégis úgy viselkedünk, mintha végtelen forrásokkal és az általunk létrehozott hulladékok elnyelésének végtelen képességével rendelkezne. Igenis véges! A véges mennyiségű fa, kőszén, kőolaj, földgáz szabályozott tüze adja az MI működtetéséhez szükséges energia nagy részét. Már vannak részadatok arra vonatkozóan, hogy egy-egy

szöveg vagy kép generálásához mennyi energia kell az MI-nek. A Carnegie Mellon Egyetem és a Hugging Face nevű MI-startup számításokat végeztek ezen a területen. Például egyetlen kép generálása az MI segítségével annyi energiát igényel, mint egy modern mobiltelefon teljes feltöltése (LUCCIONI et al. 2023). Ennek közel 80%-a fosszilis anyagok égetésből ered! Tehát már számszerűsíthető az ősi és a modern kapcsolata. Felmerül a kérdés, nem örültség-e a sokszor ősi, primitív módon gondolkodó *Homo sapiens* kezébe nagy hatékonyságú, „intelligens”, de még ismeretlen technológiát adni. Úgy gondolom, ennek a kérdésnek a megválaszolására Szent-Györgyi Albert *Örült majom* című írásában találhatunk egyfajta választ: „A végső kérdés [...] az, hogy képes lesz-e túlélni az emberiség a ma élő emberek mesterkedéseit, akik – úgy látszik – gyakran inkább örült majomként, mint épeszű emberként cselekszenek.” (SZENT-GYÖRGYI 1989, 7. o.)

Mint ahogy azt már sok történész, filozófus, gondolkodó megjegyezte, egy adott korban zajló változásokat, illetve azok következményeit nagyon nehéz megjósolni. Láthatjuk-e ma, hogy milyen hatása lesz a mesterséges intelligenciának a közeli vagy távoli jövőre? Jelenleg a témában legjáratasabbak sem képesek megmondani, mi várható. Az optimista jövőképtől a félelmetes világvégeig sokféle prognózis megjelenik manapság. Véleményem szerint a helyes nézőpont az, hogy ez is, az is lehetőség, mint történelmünkben sokszor előfordult a különböző felfedezésekkel, alkotásokkal, tudományos eredményekkel kapcsolatban. A közelmúltban sok közismert szakember az aláírásával „hitelesítette”, hogy valóban komoly veszélyt hordoz magában a mesterséges intelligencia.¹ De mielőtt erre rátérnénk, nézzük meg néhány felfedezés, találmány rövid történetét.

Korszakalkotó felfedezések, találmányok

Fejlődésünket alapvetően meghatározó vívmány a tűz használata. A tűz ember nélkül is létezett, az igazi felfedezés a tűzgyújtás, a szabályozott tűz létrehozása volt. Lényegében az ember által alkotott technika folyamatosan megismételhetővé tett egy természeti jelenséget. A következő lépés a meggyújtást követően az égés folyamatos fenntartása volt. Ehhez a tűzhöz szükséges különböző anyagok tulajdonságait is jól kellett ismerni. Az ember valószínűleg tapasztalati úton jött rá arra, hogy a különböző anyagok egészen eltérő módon égnek, vagy arra, hogy ha egymáshoz üt két kvarckristályt – olyat, amit ma kovakőnek (tűzkőnek) nevezünk –, akkor szikra keletkezik, amely segíti a tűz felfedezését. A tűz az első mesterségesen létrehozott kémiai folyamatok egyike lehetett, azonban az égés kémiai magyarázatára még százezer éveket kellett várni. Egészen a 18. század végéig, amikor Lavoisier 1777-ben megjelent, *Az égésről általában* című írásában megadta a magyarázatot: az égés nem más, mint az oxigénnel való egyesülés. Ekkor az is világossá vált, hogy a tűz az égés egyik látványosan megjelenő formája. A tűzzel kapcsolatban ekkor már nemcsak egyszerű tapasztalati ismeretekről volt szó, hanem egy folyamat lényegének a megértéséről és a tudományos magyarázatról. Ezt már tudományos megismerésnek nevezhetjük. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy egy tudományos felfedezés, egy emberi alkotás önmagában nem tekinthető sem jónak, sem rossznak. Többször az ember aki, az adott alkotást jóra vagy rosszra használja. Vegyünk néhány példát.

A kerék felfedezése alapjaiban változtatta meg az emberiség fejlődését. Gondolhatta-e a felfede-

¹ Statement on AI Risk. AI experts and public figures express their concern about AI risk. *Center for AI Safety*, <https://www.safe.ai/statement-on-ai-risk#open-letter>. (Megtekintés: 2023. december 13.)

zõ, hogy a 21. század elején egy hatkerekű robot ide-oda gurulva fogja keresni az élet nyomait a Marson? Valószínűleg nem. A ma élő ember hálás lehet neki, hogy alkotásával lehetővé tette egy ilyen, valószínűleg mindenki által nagy jelentőségűnek és pozitívnak tartott eredmény elérését. De ugyanaz a felfedezés lehetőséget adott hatkerekű fegyverek alkotásához, amelyek a pusztítást és a rombolást szolgálják. Feltehetjük a kérdést: vajon a kerék felfedezése jó vagy rossz cselekedet volt sok ezer évvel ezelőtt? A válasz egyértelmű. Sem a felfedező, sem a kerék nem nevezhető önmagában rossznak.

Az előző fejezetben láttuk, hogy fejlődésünket alapvetően befolyásolta a tűz. Az őseinknek biztonságot adott, segítette a túlélést, a fejlődést, azonban azt is tudjuk, hogy a tűzzel pusztítani is lehet. A tűz a fegyverekben is ott van, még a nevük is mutatja: tűzfegyverek. Újra feltehetjük a kérdést: vajon a tűz jó vagy rossz? A válasz itt is ugyanaz.

Vegyünk még egy utolsó példát, amelyben a kerék és a tűz összekapcsolódik. A gőzgép, majd a belső égésű motor megalkotása, használata összekapcsolódva a forgó kerekkel úgynevezett ipari forradalmakat indított el. De ezzel a globális környezetszennyezés, majd a klímaváltozás is útjára indult. Ma már milliárdnyi kereken guruló gép ontja a szennyező gázokat belső égésű motorjából. Talán az MI vezérelte elektromos autó lesz a megoldás erre a problémára? Még nem tudjuk, de azt már látjuk, hogy akkor az ipari forradalom fő erőgépe a gőzgép lett, amely felállítható volt szinte bárhol, kereken gurult, és viszonylag könnyen lehetett szabályozni. Az új tudományos ismeretek bővülése segítette a specializálódását, és ennek következtében nemcsak az ipart, hanem többek között a közlekedést és a mezőgazdaságot is átformálta. Ehhez azonban nagy mennyiségben rendelkezésre álló és könnyen szállítható energiahordozó kellett, s ez a kőszén (később a kőolaj) volt. A szén felhasználásának növekedését segítette, hogy a 16. század végére hatalmas területeken vágták ki az erdőket, amely jelentős fahiányhoz vezetett. Ezért a 19. században már a szén lett a fő tüzelőanyag, de a vegyiparban alapanyagként is használták. Így kezdődött az a folyamat, amely mára időzített bombaként ketyegve az egész ökoszisztémát veszélyezteti: a föld mélyén évmilliók óta raktározott szén légkörbe bocsátása szén-dioxid (üvegházhatású gáz) formájában, egyre növekvő mértékben. Erről Faludy György így ír *Mint Erasmus meg More* című versében:

„...az ipar áldott, roppant vonatja
a pokolgépet is hozzánk vontatja,
s a füsttől és méregtől melyet termel
elpusztul fű, fa, állat s minden ember.”

A különböző találmányok kölcsönhatása új, összetettebb eszközöket eredményezett, amelyektől áldott hatást vártunk, de áldatlan állapotokat is teremtettek, amit már nem tagadhatunk, mert a pokolgép ketyeg. Vajon az MI elég intelligens és gyors lesz, hogy segítsen nekünk leállítani, majd átgondolni, hogyan tovább?

A gép, amely hasonlít ránk, és gondolkodik?

Írásos dokumentumok és művészeti alkotások bizonyítják, hogy az emberben már több ezer évvel ezelőtt is megvolt a vágy, hogy olyan tárgyat alkosson, amelyik hasonlít az emberhez, illetve hozzá hasonló képességekkel rendelkezik. Talán az egyik első ilyen történet Pygmalionról szól, aki megalkotta

Galateát azzal a vágglyal, hogy az életre keljen. Említhetnénk Frankenstein történetét vagy Kempelen Farkas sakkozó automatáját is, de ezek a valóságtól messze álltak. Azonban három évtizede egy számítógép legyőzte a legintelligensebbnek tartott emberi játékban az akkori idők legnagyobb tudású, világbajnok sakkozóját, Kaszparovot. Ez a sakkszámítógép, amelyet Deep Blue-nak hívnak, azóta is veretlen. Ember már nem tudja legyőzni. Azt hiszem, ez volt az a pont, ahol az átlagember számára is egyértelművé vált, hogy lehetséges egy speciális gépet alkotni, amely rendelkezhet olyan képességekkel, mint egy ember, sőt azokat meg is haladhatja. A ma használatos mesterségesintelligencia-alapú rendszerek már könnyedén átmennek a Turing-teszten, azaz egy átlagember nem tudja megkülönböztetni, hogy az adott gép által generált szövegek, képek géptől vagy embertől származnak. Képesek értekezési tételeket kidolgozni, jogi vagy orvosi szakvizsga kérdéseit úgy megválaszolni, hogy akár egészen jó érdemjegyet is kaphatnak. Talán az emberi lélekre is képesek hatni?

Ennek a lapnak egy korábbi számában rendkívül érdekes cikk jelent meg a homiletika és a mesterséges intelligencia kapcsolatáról. Az írás alcíme nagyon jól jelzi a téma sürgető fontosságát: *Mesterséges intelligencia és igehirdetés – Kérdésfelvetés, bevezetés egy igencsak aktuális témához* (HAFENSCHER 2023). A cikkből azt is megtudjuk, hogy a felvetett kérdések újabb kérdéseket szülnek, és pontosan nem tudjuk megadni a válaszokat. Azonban látnunk kell, hogy az MI egy lehetőség, amellyel sürgősen számolnunk kell. Ma még nem pótolhatja a lelkészt, a tanárt, a kutatót, de segítségére lehet az irodalomgyűjtésben, összefoglalók készítésében stb. Persze fontos tudni, hogy hiányzik belőle a kritikai gondolkodás, ez a mi feladatunk marad. Tehát tekinthetünk rá úgy, mint asszisztensre, aki áttekinti, összegezi, hivatkozva a témát, azaz előkészíti számunkra. Mi pedig véglegesíthetjük, kiegészíthetjük saját tudásunkkal, tapasztalatainkkal, továbbá a helyi specialitásokkal, jellegzetességekkel, olyan eredményekkel, intuíciókkal, gondolatokkal, amelyek az interneten nem találhatók meg, csak bennünk.

Mivel az MI gyorsan elemmez, lát meg összefüggéseket, ezért például a jellemzően komplex környezeti problémák megoldásában kiváló segítség lehet. Lendületet adhat ahhoz is, hogy összegezzük az adatokat, rendet tegyünk a jelenlegi polikrizisben. Persze, ha nem kellő tudatossággal, felelősséggel alkalmazzuk, olyan veszélyt is jelenthet, amelyről a *Néma tavasz* című műben olvashatunk. Rachel Carson meghatározó jelentőségű könyvét úgy tartjuk számon, hogy lendületet adott a környezetvédelmi mozgalmaknak, amivel a téma korszakalkotó műve lett, hiszen ráébresztett bennünket arra, hogy tiszta, egészséges környezet nélkül mi sem lehetünk egészségesek. A könyvben számos példával igazolja, hogy a gazdasági, politikai érdekek a tudomány és a technika eredményeit nem kellő felelősséggel alkalmazva súlyos környezeti károkat okozhatnak. A biokémikus azt írja: „...megkülönböztetés nélkül adtunk mérgező és biológiailag aktív anyagokat olyan emberek kezébe, akik alig vagy egyáltalán nincsenek tisztában azok veszélyességével.” (CARSON 1994, 29. o.) Ezzel arra utal, hogy az emberiség nem tudja felmérni a növényvédő szerek használatának környezeti és egészségügyi következményeit. Az MI „szabadon engedése” nem hasonlatos-e ehhez? Ezért gyermekeinket, tanítványainkat meg kell tanítanunk az MI helyes használatára. Akár történelmi példákat is hozhatunk arra, hogy a korábbi, történelmünket lényegesen meghatározó, fejlődésünket támogató eszközökből hogyan készítettünk olyan eszközöket (pl. fegyvereket, környezetromboló gépeket), amelyekkel fajtársainkat és mára már a bennünket is fenntartó komplex ökoszisztémát veszélyeztetjük. Meg kell tanítanunk, hogy mire és hogyan használjuk. Meg kell tanítanunk azt is, hogy felelősségteljesen használjuk. Tehát nem tiltanunk, hanem segítenünk kell a helyes, meggondolt, előrelátó, környezettudatos használatát. Ami nem könnyű! Először fel kell tennünk a kérdést: mit is alkottunk?

Zárógondolatok

Szembe kell néznünk azzal, hogy mit alkottunk, és azzal is, hogy milyen közegben. Ilyenben: „A frontvonal fő mozgatója az emberi kapzsiság, mohóság és önzés, ügyesen álcázva az »emberiség ügyét szolgáló« ígéretekkkel, melyeket ráadásul a beszűkült középszerű kutató maga is elhisz. Elhiszik, hogy genetikai manipulációval létrehozott csodanövényekkel és -állatokkal az éhezõ emberiséget mentjük meg, miközben jelenleg több ember éhez, mint valaha, s ugyanakkor eladatlan gabona- és húskészleteink vannak. Valójában nagy biotechnológiai vállalkozások húzzák a hasznát a tudományból. [...] A nagyravágó emberiség öntelt tudósai tudományos teljesítményeik impaktjában gyönyörködve nem veszik észre, hogy süllyedő hajón vagyunk.” (VIDA 1998)

A negyedszázada leírt szavak nagyon súlyosnak tűnnek. A kérdés az, hogy aktuálisak-e még. A válaszom az, hogy aktuálisabbak, mint valaha. A rendezetlenség nagyobb, mint akkor. Már annyira összetett, hogy egyre inkább egy viszonylag új kifejezéssel is illetjük: polikrízis (ÁGH 2023). Sürgősen rendet kellene tennünk, mert az idő, a természet sürget. A kérdés persze az, hogy az ember, az emberiség képes-e gyorsan áttekinteni azt a káoszt, amelyet létrehozott. Még nagyobb kérdés, hogy az MI lehet-e az „asszisztensünk”, olyan segítőnk, amely másodpercek alatt képes az ember által felhalmozott tudás- és adatbázist áttekinteni. Talán lehet, ha helyes célokat tűzünk ki, és jól kérdezzük tőle.

De előtte meg kell értenünk József Attila még mindig aktuális üzenetét. *A számokról* című versében írja:

Tanultátok-e a számokat?

Bizony számok az emberek is,
Mintha sok 1-es volna az irkában.
Hanem ezek maguk számolódnak
És csudálkozik módfölött az irka,
Hogy mindegyik csak magára gondol,
Különb akar lenni a többinél
S oktanul külön hatványozódik,
Pedig csinálhatja a végtelenségig,
Az 1 ilyformán mindig 1 marad
És nem szoroz az 1 és nem is oszt.

Vegyetek erőt magatokon
És legelőször is
A legegyszerűbb dologhoz lássatok –
Adójakatok össze,
Hogy roppant módon felnövekedvén,
Az Istent is, aki végtelenség,
Valahogyan megközelítsétek.

Összeadódni, ember az emberrel? Talán az ember az MI-vel? Bár a tudomány és a technika új eredményei új távlatokat nyitnak, tudati, lelki átalakulás nélkül valódi fejlődés nem következhet be.

Az előző fejezetekben látható volt, hogy a tűz a kezdetektől fogva alapvetően változtatta meg a történelmünket azon keresztül, hogy az emberi élet minden területére hatással volt. A mesterséges intelligencia emberi életet és társadalmat formáló hatása még csak most bontakozik ki. Az ember-tűz kapcsolathoz hasonlítva az ember-MI kapcsolat még olyan, mint a vad, szabályozatlan tűz időszaka, amikor még nem tudtuk, hogyan kell kordában tartani. Nem sejtettük, hogy mi mindenre lesz hatással: a vallásra, a tudományra, a technikára, a társadalomra, ember és ember, ember és természet kapcsolatára.

A cikkben sok helyen „felvillant” a tűz, zárjuk is a tűzzel. Mit mondunk a gyermeknek mi, bölcs felnőttek? „Ne játssz a tűzzel, mert...” Tudjuk! De a *Homo sapiens* nagyon szeret a tűzzel játszani!

Zárókép(p)

A szerző kérésére az MI által generált kép, amelynek létrehozása megközelítőleg 1000 mg szén-dioxid kibocsátásával járt az MI számításai szerint.²

² <https://www.bing.com/images/create/tudnc3ail-egy-kc3a9pet-generc3ailni-az-ember-c3a9s-az-mi-ai-/1-6578964c2306428f9be5ea656f7771fe>. (Letöltés: 2023. december 12.)

In Ordered Relations: with the Natural and the Artificial

Can Artificial Intelligence Help Preserve the Order of Nature?

- **Polycrisis.** We come across this expression more and more often. What could be the reason for this? There have always been crises in human history, but there have never been so many interconnected, global problems. In addition to all this, something has appeared that man has always dreamed of, but now does not know how to handle. A man-made device that resembles its creator. Will this creation called artificial intelligence (AI), which surpasses us in certain features, help solve global problems, or will it be used like fire and the wheel? Both helped our development. When used together, these two inventions strengthened each other's effect. Thus, for example, a rocket using the energy of fire sent a six-wheeled vehicle to Mars, where it searches for traces of life, hundreds of millions of kilometers from Earth. But there are also man-made six-wheeled vehicles that carry rockets to destroy human creations and man himself. Will our new, 'intelligent' invention develop into a tool that will help us become a cosmic civilization by solving the polycrisis, or will it help us destroy ourselves before we can do that? Or will it help us stay behind on this cosmic reservation called Earth while it travels to the depths of the cosmos to create a new race and civilization? Exciting questions – and our future may depend on the correct answers. Whatever those may be, we cannot achieve any of our goals without Nature.

Keywords: nature / science / technology / environmental pollution / artificial intelligence

Hivatkozott művek

- ÁGH Attila (szerk.) 2023. *Polikrízis a multipoláris világrendszerben*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- CARSON, Rachel 1994. *Néma tavasz*. Ford. Makovecz Benjamin. Katalizátor Iroda, Budapest.
- HAFENSCHER Károly 2023. Mesterséges intelligencia és ígéhirdetés. Kérdésfelvetés, bevezetés egy igencsak aktuális témához. *Lelkipásztor*, 98. évf. 8–9. sz. 220–332. o.
- KISS Ferenc – SZABÓ Árpád 2005. *Környezet-tudomány-történet*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza.
- LUCCIONI, Alexandra Sasha – JERNITE, Yacine – STRUBELL, Emma 2023. Power Hungry Processing: Watts, Driving the Cost of AI Deployment? *Arxiv.org*, november 28. arXiv:2311.16863v1 [cs.LG] <https://arxiv.org/pdf/2311.16863.pdf>. (Letöltés: 2024. január 9.)
- SZENT-GYÖRGYI Albert 1989. *Az örült majom*. Ford. Szabó Elek. Magvető, Budapest.
- VIDA Gábor 1998. Sötét gondolatok a „részről” és „egészről” s a tudományról. *Ezredforduló*, 6. sz. 18–20. o.

Nagycsütörtök

► 2Móz 12,1–11

Elkerülés és oltalom

Az ünnep jellege

A megtestesülés értelme és célja, az egyházi év csúcspontja, passió és feltámadás eseményei, lelkisége vesz körül bennünket ebben az időszakban. A hozzánk érkező, teljes mélységünkig lehajoló isteni szeretet és az onnan megfoghatatlan magasságba ragadó húsvéti erő évről évre történő átélése olyan forrás hitünk számára, amely nélkülözhetetlen hétköznapijaink megújulásra, istenélményre vágyakozó pillanataiban. Ennek az időszaknak bensőséges, misztikus stációja nagycsütörtök, az utolsó vacsora felelevenítésének ünnepe. Megélésével olyan ajándékban részesülünk, amely visszaad valamit a húsvét utáni gyülekezet számára a Megváltó fizikai valóságából, a kézzel fogható, testközeli jelenlét élményéből. Az ünnep tehát nemcsak visszaemlékezés a történésekre, hanem az örökségül kapott új szövetség valóságának átélése: örömteli asztalközösség azzal, aki mindig helyet ad maga mellett, és örömteli asztalközösség a többi, mellette helyet kapó emberrel.

Exegézis

Az exodus névadó eseményének előszobájában vagyunk, Izrael népe az Egyiptomból való kivonulás, a szolgaságából való megszabadulása előtt áll. A rendelkezések sora többre, hiszen jól kivehető

egyfajta időszámításra való utalás, jól körülhatárolt az indulás előtt elfogyasztandó étel minősége, elkészítésének módja, valamint a sürgető indulás előkészületei is világosan érthetőek. Zömében rendelkezésekből álló textusunk zárása tulajdonképpen a szabadulást munkáló Úr indoklása, amely szerint minderre azért van szükség, mert az indulás és a tizedik csapás egybeesése szükségessé teszi ezeknek a rendelkezéseknek a megtartását. Az exegetikai eredmények szoros értelemben véve tehát világossá és érthetővé teszik az események megértését, szinte vizualizálni tudjuk a jelenetet, amely minden bizonnyal minden útra készülődő család estéjén lezajlott.

A tartalmi megközelítés szempontjából fontos kiemelni néhány kifejezést. A szabadulás ideje a 2. versben nem egyszerűen csak egy új naptár bevezetéseként jelentkezik, az eredeti szövegben a **חַדָּשׁ** szó a hónapok „fejét”, a legfontosabb kezdetet jelenti: új időszámítás kezdődik, a népet felkaroló Úr időszaka. A 11. vers is tartalmaz egy érdekes részletet. A sietséget jelentő **הֵרָאָה** szó csak itt, a páska ünnepét elrendelő deuteronomiumi textusban (5Móz 16,3), valamint Deutero-Ézsaiás szabadulásról szóló prófécijában (Ézs 52,12), tagadó formában jelenik meg. A kivonulás körülményeinek szava a rendelkezés – emlékezés – átalakulás utat járja be. Az exegézis kapcsán a harmadik szó, amelyre fel kell hívni a figyelmet, önálló szóként van lefordítva a 11. versben: „...az Úr páskája ez.”

Azonban textusunk után, a 13. versben, ahol a rendelkezés értelmét világítja meg Isten szava – „*ha meglátom a vért, akkor kihagylak benneteket*” –, tetten érhető a פָּסְחָא 'páska' szó jelenléte igazi jelenlétében, a „kihagylak” szóban: פָּסְחָא.

Teológiai összefüggések

Jézus nagycsütörtöki asztalközössége a szabadulás megünneplése miatt jött létre. Elérkezett az idő, hogy a hagyomány szerint ő és tanítványai megemlékezzenek mindarról, amit Isten cselekedett választott népével. Azon az asztalon azonban az elkerülés zálogává lett áldozati bárány jelentősége eltűnik, Jézus fizikai valósága veszi át a helyét, amikor a kovásztalan kenyér és bor jelentése átalakul az „ez az én testem, ez az én vérem” gesztusában. Az évszázadok visszaemlékezését és a próféták jövőbe mutató bátorítását egyedül Jézusnak volt hatalma beteljesíteni azzal, hogy új tartalommal töltötte meg azokat a formákat, amelyek a páskavacsorában összetett szimbólumrendszerként hirdették Isten szabadságra vezető szövetségét az emberrel. Így kapcsolódik össze a páska ünnepe az új páskával, az utolsó vacsora asztaláról így emelkedik fel lassan a bárány az áldozati oltárra nagypéntek tragédiájában, hogy az asztalon csak a kovásztalan kenyér és a bor maradjon mint elegendő fizikai valóság, amelyet Jézus önfeláldozása tesz több mint jellé, szimbólummá: ígérete szerint valóságos jelenlétévé.

Vázlat az igehirdetéshez

Nagycsütörtök üzenetének kibontásához ebben az évben olyan textust kapunk, amely ugyanúgy, mint az utolsó vacsora cselekményének leírása, egyszeri történelmi pillanatot állít elénk, és amely ez esetben Isten szabadító szeretetének kézzelfogható, emberközelű megjelenését ábrázolja. Az exegézisben kiemelt különös szavak olyan gondolati csomópontokat jelölnek ki, amelyek egyrészt megmutatják a páska és az úrvacsora, a régi és az új szövetség egymásból fakadó

valóságát, másrészt elénk állítják azt a minden napra ható erőforrást, amely nem más, mint az úrvacsora megélése. *Régi és új idők, menekülés és megérkezés, elbukás és elkerülés* – olyan ellentétpárok ezek, amelyeknek megléte és feloldása ott rejtőzik a választott nép történetében, a kivonulás pillanatainak feszült reménységében és az előképek rejtett szimbolikáját világos képpé tévő Jézus ajándékában, az úrvacsora megéléseiben és életformáló erejében.

Új időszak kezdődik, amikor Isten belép az ember életébe. Döbbenetes erejű a szabadulás bejelentése: „*Ez a hónap lesz az első hónapotok.*” Az első ebben az összefüggésben nem egyszerűen a szám-szerűséget jelenti. Abban az értelemben szól hozzánk ez a megállapítás, mint ahogyan egy újonnan világra jött kisgyermek első napjaira gondolunk. Létezni kezdett valami, ami eddig nem létezett: ennél nagyobb fordulat nincs a világon. Az új páska, a Jézussal való közösség, az ő elfogadása és annak elfogadása, hogy mi is kellünk neki mint asztalközösség, mint társ, mint barát: ez egészen új dimenzió. Megszűnik az értelmetlen, szükségtelen, felesleges élet riasztó réme, és vele új időszámítás kezdődik. Letehetem mindazt, ami addig fogva tartott, félelemmel töltött el, mert életem lényegévé vált, hogy Istentől szeretett létező vagyok. Ezzel az örömmel kezdeményezi, hogy új időszakot éljek.

Felgyorsult, rohanó világunk saját tempója is kétségbeesett üzenet: nagyon sok minden elől *menekülünk*. A gyorsaságot, a tempót hamis orvossággént éli az emberiség, hátha ezzel minden rosszat maga mögött tud hagyni. A kivonulásra készülők is a menekülés feszültségében éltek, gyorsan kellett maguk mögött hagyni mindazt, ami visszahúzhatta volna őket a régibe. Amíg ott fenyeget a múlt, nem akarunk hátrafordulni. És ahogyan a sietség szava az Ószövetségben Ézsaiás próféciaja nyomán a megszabadított emberek megbékélt lelassulása felé alakul, a beteljesítő újszövetségi pillanatban a Mester köré telepedő, régi rosszra visszaemlékező, de az új felé forduló tanítványi csapat már nem akar semmi elől menekülni. Végteleníteni akarja azt a pillanatot, amelyre mindig szükségünk van: *sze-*

tetközösségben Istennel és egymással. Ennek a szeretnek a forrása a testével, vérével, a maga teljességével tökéletesen szerető Isten. Ez teremti meg mindig ennek a közösségnek utánozhatatlan ajándékát.

Ami pedig az *elkerülést* illeti: rengeteg erőforrást mozgósítunk annak érdekében, hogy megelőzzük a betegségeket, a katasztrófákat, hogy bebiztosítsuk életünket és a következő generációk életét a holnap számára. Mindent el akarunk kerülni, amit sokszor magunk szabadítottunk magunkra, és közben sokszor magát Istent is elkerüljük. Amikor nagycsütörtökön az ünnepi vacsorát fogyasztó tanítványokkal és Jézussal együtt belegondolunk a kivonulást kísérő isteni ítéletbe, ez az egyszerű szó mélyüljön el bennünk: páska, azaz elkerülés. Jézus azért ültet maga mellé mindannyiunkat, hogy az ítélet, az önmagunk felett jogosan kimondott ítéletünk fájdalma és a bűnt megítélő Isten igazságos ítélete helyett egy Istennel és egymással megbékélt közösség örömét érezzük magunkon. A Jézus által megújított páska nem csodaszer, immunerő minden baj ellen, hanem újrafelfedezése, megtalálása annak, amit elveszítettünk: van időnk, van emberünk, van hova megérkeznünk. Örök időnk, istenemberünk és örök otthonunk.

Javaslatok az istentisztelethez

Az istentisztelet kötelező lekiója 1Kor 11,23–29, amely mint a szerzési ígét tartalmazó szakasz teljesen helyálló, bár a kötelező lekió levélbeli vagy ószövetségi ígehírdetési textus esetén alapvetően az evangélium. Jelen esetben a lábmosás története lenne ez a szakasz, amely fakultatív lekióként van kijelölve. A nagycsütörtöki események teljességének átéléséhez véleményem szerint nagy segítséget jelent, ha mégis elhangzik mindkét ígehely: a régi páska-szövetséget felváltó új szövetség személyes, megtisztító, Istennel újra bensőséges kapcsolatba helyező attitűdje így még inkább kirajzolódhat. Böjti és úrvacsorai énekkincsünk, *Liturgikus könyvünk* gazdag imádságos anyaga bőséges forrást nyújt istentiszteletünk liturgiájának széppé, átélhetővé tételéhez.

Kiegészítő anyag

Kiegészítésként ajánlom Pilinszky János sorait, amelyekben Simone Weil gondolatát ülteti nagycsütörtök titkának értelmezésébe:

„A húsvéti bárány elfogyasztásakor lehetetlen nem földéznünk Simone Weil gyönyörű gondolatát Jézus kettős szimbólumáról. A pásztor- és a bárányszimbólumra gondolok. A pásztor: őrzője, gondozója, hűséges és szerető gazdája övéinek. A bárány: a testet öltött szelídség és engedelmeség, a szeplőtlen s ártatlan áldozat örök jelképe. A kettő közt azonban élt egy végső és föloldhatatlan ellentmondás: az, hogy a pásztor végül is leöli a bárányt, mit fölnevelt. Jézus, egyszerre vállalva a két szimbólumot, áldozatos halálával örökre föloldja a két isteni jelképben rejlő ellentmondást. »Ki nagyobb: aki asztalnál ül vagy aki föl szolgál? Ugye, az asztalnál ülő? Én mégis úgy vagyok közöttetek, mint a szolgál.« Mint az első és mint az utolsó. Mint a Pásztor és mint a Bárány. Mert ennek az isteni szeretetnek, didergő és szomjazó, elfogadásért könyörgő isteni szeretetnek a kohójában végre értelmet nyer, és tiszta szeretetté válik minden, a világot megosztó ellentmondás. Öröm és szenvedés, halál és föltámadás, mulandóság és öröklét. Az utolsó vacsora az isteni »sűrítés« csodája. Ez az én testem, amelyet értetek adok. Az isteni szeretet, s ugyanakkor az ember »testi történetének« kielemezhetetlen mélységű és gazdagságú szavai ezek. Bennük egyszerre szólal meg az, aki éhes, és az, aki enni ad. Aki búcsúzik, és aki örökre velünk marad ezentúl. Az, aki meghalt, és az, aki legyőzte a halált. Nincs szöveg – még csak hasonló se –, melyben mélyebb és alapvetőbb ellentmondások váltak volna tiszta és egyszerű szeretetté: egyetlen és halhatatlan gesztussá.”¹

■ ÖRDÖG ENDRE

¹ PILINSZKY János 1969. Lukács margójára. *Új Ember*, április 6. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00373/pilinszky00782/pilinszky00782.html>.

Nagypéntek

► Ézs 52,13–53,12

Életem jele

A vasárnap jellege

Nagypéntek az egyházi év legcsendesebb napja: Jézus elítélésének, megkínzásának, halálának és temetésének napja. Ezen a napon katolikus testvéreink nem tartanak szentmisét. A mise helyett igeliturgia van áldoztatással. A Jézust jelképező oltár üres: nincsen rajta sem kereszt, sem terítő, sem gyertya, emlékeztetve a Golgota csupasz sziklatömbjére, amelyen a megváltás áldozata végbement.

A mi hagyományaink szerint a feszület – gyertya – nyitott Biblia mellett töviság van az oltáron, amelynek liturgikus színe a fekete. Mindemellett – az úrvacsora szentségének helyeként – a mensa-terítő természetesen fehér.

Az istentisztelet liturgikus rendje helyett sok helyen olvasnak passiót, mégis fontos az igehirdetés megszólalása.

Nagypéntekhez nagyon sok hagyomány fűződik, és a szigorú böjt napja, amelyet evangélikus területeken is sok helyen betartanak.

Fontos, hogy ne csak a testi, hanem a lelki böjtöt is betartsuk, így kapcsolódva bele Jézus szenvedéstörténetébe.

Amit a textusról tudni kell

Az „első” nagyprófeta könyvét három részre osztja a teológiai tudomány. Jelen ígénk a második rész, Deutero-Ézsaiás (40–55. fejezet) szakaszában található.

Itt már a honfoglalás után vagyunk jó néhány évszázaddal (Kr. e. 8. század). A népek neve megváltozott. Itt-ott előcsillan már a görög-arámi kultúra nyoma. Már kezdik azt a nyelvet használni, amelyen az Úr Jézus beszélt: az arámit. A filiszteusokat a „föníciaiak” megnevezés teszi ismertté (Kánaán

neve görögül Fönícia). Ezek egy része elvándorolt Afrikába, és a mai Tunézia területén új várost épített és új nyelvet alakított ki. A nép neve pun, az új város neve Karthágó lett.

Ézsaiás korában a tizenkét törzs egysége csupán álom már. A két részre szakadt Izrael lelkileg sem egységes, egymással nem viselkednek mindig barátságosan. Szövetségeseiket is más és más hatalmas népeknél keresik. Ézsaiás nemcsak a hatalmas Asszíriában lát veszedelmet, hanem főképpen a saját népe nemzeti bűneiben. Az ítélethirdetés keménységét csodálatos szépségű messiási próféciák oldják fel: Fiú születik nekünk, aki békét hoz erre a földre.

Ezt az idilli képet azonban csak szenvedések árán lehet elérni. De nem az ember, hanem Isten szenvedő szolgálja éri el mindezt. Az ember számára.

Isten szolgálja ijesztően más lesz, mint amilyen az emberek várákozása. A róla szóló „ebed Jahve” énekek (Ézs 42,1–4; 49,1–6; 50,4–9; 2,13–53,12) a Megváltóról mint az „Úr szenvedő szolgájáról” beszélnek, aki népe bűneit magára veszi, és kínhalállal hal meg. (Az első ének a vízkereszt ünnepe utáni első vasárnap került elénk.) De hiába jövendöl Ézsaiás, és teszi egyértelművé, hogy Jézus szenvedéstörténete Isten műve, népe nem értette meg. Jézus ezt így foglalja össze: „*Ó, ti balgák! Milyen rest a szívetek, hogy mindazt elhiggyétek, amit megmondtak a próféták! Hát nem ezt kellett-e elszenvednie a Krisztusnak, és így megdicsőülnie?*” (Lk 24,25–26)

A perikópa megértése

1. Proto-Ézsaiásnál a szentség fogalma a fontos. (Az Úr szentsége az emberre nézve veszedelmes. A szentség az élet minden területére vonatkozik, nem csak a vallásos életre.) Deutero-Ézsaiásnál sok-

kal fontosabb Isten örökkévalóságának és a pogány népek feletti korlátlan hatalmának a gondolata. Igehirdetésének középpontjában a szenvedő szolga áll.

A Júda királyságában jelen lévő bálványimádás és a pogány istenek Manassé idejében elterjedt tisztelete annyira fenyegette az igaz istenhitet, hogy Isten egyedüliségének és mindenhatóságának kellett a középpontba kerülnie, ahogyan azt Ézs 40–48-ban találjuk. A Messiásról szóló tanítás, illetve a hitehagyott Izraelen bekövetkező ítélet elkerülhetetlensége a helyettes elégtétel tanának kialakításához vezetett, amely nélkül nem volt reménye a nemzetnek a lelki túlélésre. Ez megmagyarázza azt, hogy a prófétánál miért került előtérbe a szenvedő Szolga vagy az Úr Szolgája.

2. A jelen textust az egész egyházi év kontextusában vizsgálom. Azon belül is a három nagy ünnep szemszögéből. Idén az Isten megjelenésének jeleit kapjuk, hogy érthetővé váljon minden megtörtént esemény.

Karácsonykor: „*A jel pedig ez lesz számotokra: találtak egy kisgyermeket, aki bepólyálva fekszik a jászolban.*” (Lk 2,12)

Húsvétkor: „...*ti kovásztalanok vagytok, mert a mi húsvéti bárányunk, a Krisztus már feláldoztatott.*” (1Kor 5,7b)

Pünkösdkor: „*Rájuk is kiáradt a lélek [...]. Ők a táborban kezdték prófétálni.*” (4Móz 11, 26b)

Nagypénteken az Úr szenvedő szolgája egyértelmű jele a Megfeszítettnek. Benne Isten jó előre elrendelt megváltását tapasztalhatjuk meg. Ő hozza a bűnből való szabadulást saját szenvedése, halála által. Hogy maradjak a lukácsi mondatnál: „*A jel pedig ez lesz számotokra: [...] Sokan csak iszonyodtak tőle, annyira torz volt; nem volt már emberi a külseje, kinézete nem volt emberhez hasonló...*” (Lk 2,12; Ézs 52,14)

Igehirdetési vázlat

A jelekben megjelenő Krisztus

Az előző nagy ünnepünkön, karácsonykor az angyal ezt mondta a pásztoroknak: „*A jel pedig ez lesz*

számotokra: találtak egy kisgyermeket, aki bepólyálva fekszik a jászolban.” Mennyivel idillibb ez a kép! Közelebb áll a szívünkhöz, a mai világunkhoz. Mert ebben a jelben felfedezhető Isten szeretete, amely kiárad erre a világra. A sebezhető kisgyermek jele elfogadhatóbb és befogadhatóbb számunkra.

Ézsaiás máshova teszi a kiindulópontot. Ne a kisgyermeket, a sebezhetőt keresd, hanem a Megsebzettet. Vedd észre Isten mindent átható szeretetét, amellyel megjelenik számunkra a szenvedő Szolgában. Jel, amelyet láthatsz és érezhetsz. Jel, amelyben benne van az életed.

Hiszen a „jel” mindig megjelenít, jelenvalóvá tesz bizonyos dolgokat, eseményeket, történeteket; itt nevezetesen Jézus megváltó kereszthalálát. Egyrészt mai csodája ez, amely földi életünkben táplál, hogy erőnk legyen a próbában, magában az életben. Másrészt eszkatologikus ajándék, amely újra és újra készséggé tesz Krisztus uralmának végső beteljesülésére (KOCZOR 2016, 28. o.).

Ki hitte volna?

Ezt a kérdést általában valami katasztrófa bekövetkeztekor szoktuk feltenni. Ki hitte volna, hogy megteszi? Ki hitte volna, hogy bekövetkezik? 2024-ben a nagy ünnepeken feltehetjük magunknak is és a gyülekezetünknek is. Hiszen az ószövetségi igék alapján kell a Jézus-ünnepeken megszólaltatni az evangéliumot.

Ézsaiás elkezd beszélni valakiről a Krisztus előtti 8. évszázad közepén. Elkezd szólni valakiről, aki a fájdalmak férfia. Mindenkitől megvetett, elhagyatott, amúgy sem kívánatos a fellépése, a megjelenése, a külleme, nem vonzza a tekintetet, mint egy szép emberpéldány. Annyira taszító, hogy szinte már vonzó.

Ez az a pont, ahol bennünket Isten ma megajándékoz. Ez valóban az Isten műve, tőlünk nem telik ki, és nálunk sehol nem kapható. De Isten éppen ezt akarja és munkálja bennünk és nekünk. Újra bebizonyosodik, hogy nem úgy ad nekünk valamit, ahogy mi azt elképzeltük, hanem úgy ad meg mindent, ahogy nem hittük volna!

Mint vesszőszál sarjadt ki előttünk

Ünnepeinkben újra és újra átéljük a Messiás növekedését. A tavasz nagyon jó időpont arra, hogy az egyik pillanatról a másikra kizöldülő, feléledő természetben felfedezzük az élet előrehaladását. A mostani „korai” nagyhét hamar elhozza a „kisgyermek” felnőtté válását, szolgálatának beteljesedését.

A virágvasárnapi hozsannázó tömeg, amely még királlyá akarja tenni, hirtelen átvált a másik oldalra, és öntudatlanul is „feszítsd meg!”-et kiált. Ézsaiás is visszautal az Isai törzsökéről kihajító vesszőszálra. Már itt is van előttünk, hogy termőre forduljon. A termése szenvedéseken keresztül érik be. És a beért termés nekünk, értünk van.

Ő bűnhődött, hogy nekünk békességünk legyen

A Szentírás „szó szerint való sugalmazásának” (inspiratio verbalis) tanán kívül semmit sem támadtak annyian és annyira a kereszténység körén kívül és belül állók, mint éppen a „Krisztus helyettünk hozott elégtételének” (satisfactio vicaria) tanítását. Ez volt a különböző vallásos és szellemi áramlatok jégtörője. Itt, ennél a tanításnál derült ki többek között, hogy a későbbi protestantizmus – ez az elvilágiasodott, eszményekért és az emberiért rajongó, újabb keletű vallásosság – elszakadt a bibliai-reformátori igehirdetéstől és ezzel valójában magától a kereszténységtől is. A Biblia minden egyes mondanivalóját többé-kevésbé könnyen meg lehetett másítani; merőben elütő, idegen értelmet lehetett beléjük olvasni, de ez az egy tanítás, amelynek alapját Anselmus vetette meg, ellenállt minden szellemi erőszaknak. Ezt csak elfogadni vagy elvetni lehet, de másképpen érteni nem (URBÁN 1941, 13. o.).

Mindaz, ami eddig taszított, ami alig volt elviselhető számomra, egyszer csak a szívemig ér, felragyog, minden fölé emelkedik. Luther hányszor emlegeti: „érettem”. Persze tudjuk, hogy Isten már a protoevangéliumban (1Móz 3,15) előre kinyilatkoztatja ennek a harcnak a végét, feltárja annak mi-benlétét (neki meg kell halnia, hogy legyőzze a gonosz), de nehéz megküzdeni azzal a gondolattal,

hogy „[é]n, én okoztam minden szenvedésem. / Bűneim vittek keresztfára téged. / Mindazt, mit Jézus, eltűrtél helyettem, / Én érdemeltem.” (EÉ 198,3)

Az Úr akarata célhoz jut vele

Most mint egy keretvershez, visszatérhetünk az első felolvasott vershez: „Íme, eredményes lesz a szolgám! Magasztos lesz és felséges, igen magasra emelkedik.” Mert az eredményt mégiscsak mi értékelhetjük. Ezért áll a kereszta középpontban.

Az evangéliumi hit és élet minden igazsága és minden valósága ettől a központtól függ. Ha ezt megértjük, feltáruhat előttünk a keresztény tanítás minden kis részletének belső, tárgyszerű összefüggése. Feltáruhat az élet!

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

2Kor 5,14–21; Jn 19,16–30

Énekek

EÉ 200; 207; 208; 198

Imádság

Uram, sokszor elárultalak. Nem csókkal, mint Júdas, hanem azzal, hogy elmulasztottam a hit cselekedeteit. Nem az „Üdvöz légy, Mester!” köszöntéssel árultalak el, hanem azzal, hogy elmentem a testvérem mellett, és nem üdvözöltem néhány barátságos szóval. Uram, ne engedd, hogy életemet Júdasként fejezzem be!

Uram, mily sokszor megtagadtalak, szégyelltelek! Hányszor elvették az emberek bátorságomat, és hallgattam rólad! Hányszor becsültem többre a világ tüzeit! Segíts, Uram, hogy megbánjam, és visszaforduljak, mint Péter!

Uram, elbizakodottságom, gőgöm nem kevesebb, mint Kajafásé; félelmem az igazság mellé állni nem kisebb, mint Pilátusé; kishitűségem mélyebb sebeket ejt rajtad, mint a római zsoldosok szzei.

Ó, Jézusom, aki így imádkoztál: „*Atyám, bocsáss meg nekik!*” – bocsáss meg nekem is. Akkor az én bűnös, régi életem megfeszítettetik és meghal, de feltámad veled új, szent életre. (J. Gnana-baranam, Dél-India)

Illusztrációk

TÖRTÉNET

Mezei Mária színésznő visszaemlékezéseiből

„J. S. Bach: Air a D-dúr zenekari szvitből
Ez az adás rádiós életem legnagyobb sikere lett. Sok-sok értékes jelenetet kaptam, s ezzel vigasztalást, hisz lám, még maszatos, törött tükrömben is felismerték testvéreim valódi arcomat. A legnagyobb örömet 1978-ban a *Confessióban* történt leközlése szerzett. Bizonyosan ennek köszönhetem, hogy egyházunk kitarja karját a bujdosó lány felé, s haza akarja vezetni: kéri könyvemet.

De hol a könyv?

Életem nehéz batyuját, tudom, hamarosan le kell tennem s el kell számolnom a talentummal, amit útravalóul Urunkról kaptam.

Én Uram, Istenem! – megbocsátod-e, hogy talentumom mindjárt az elején aprópénzre váltottam, s mire Leveled kézhez kaptam, szinte az utolsó fillérig el is herdáltam? Azóta hitelből-kegyelemből élek. Harmincöt évvel ezelőtt futva indultam neki, hogy a címzeteknek műfajom törvénye szerint élő szóval adjam át Üzenetedet. Különbféle formában, különböző időtartammal, de mindig azonos tartalommal a kifulladásig s e percben szinte utolsó sejtემig kiosztottam magam – Istenem.

Színházi kóccok és kacatok közül kotrom elő a kusza lapokat, amire a »Véletlen« feljegyezte elszámolásomat.

Félve teszem le a lábad elé, Uram.

(Budakeszi, 1981. március 15-én) ”

(MEZEI 1987, 33–35. o.)

VERS

Pilinszky János: *Halak a hálóban*

Csillaghálóban hanyódunk
partravont halak,
szánk a semmiségbe tátog,
száraz úrt harap.
Suttogón hiába hív az
elveszett elem,
szűrő kövek, kavicsok közt
fuldokolva kell
egymás ellen élnünk-halnunk!
Szívünk megremeg.
Vergődésünk testvérünket
sebzi, fojtja meg.
Egymást túlkialtító szónkra
visszhang sem felel;
öldökölnünk és csatáznunk
nincs miért, de kell.
Bűnhődünk, de bűnhődésünk
mégse büntetés,
nem válthat ki poklainkból
semmi szenvedés.
Roppant hálóban hanyódunk
s éjfélkor talán
étel leszünk egy hatalmas
halász asztalán.

Felhasznált és ajánlott irodalom

ARCHER, Gleason. L. 2001. *Az ószövetségi bevezetés vizsgálata*. Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest.

KARASSZON Dezső 1998. Ézsaiás könyvének magyarázata. In: *Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata*. Kálvin János Kiadó, Budapest.

KOCZOR György 2016. *Elvégeztetett. A megváltástan összefoglalása*. Magánkiadás, Zalaistvánd.

KUSTÁR Zoltán 2004. Ézsaiás próféta könyve. In: Pecsuk Ottó (szerk.) 2004. *Bibliaismereti kézikönyv*. Kálvin János Kiadó, Budapest.

MEZEI Mária 1987. *Vallomástöredékek*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.

OORSCHOT, Jürgen van 1993. *Von Babel zum Zion*. Walter de Gruyter, Berlin.

REMMERS, Arend 2009. *Ézsaiás könyvének magyarázata*. Evangéliumi Kiadó, Budapest.

RÓZSA Huba 1996. *Az Ószövetség keletkezése*. 2. köt. Szent István Társulat, Budapest.

SOGGIN, J. Alberto 1999. *Bevezetés az Ószövetségbe*. Kálvin Kiadó, Budapest.

TÓTH Kálmán 1979. *Magyarázó jegyzetek Deutero-Ézsaiás próféciáinak egyes fejezeteihez*. Budapesti Református Theológiai Akadémia Kurzustára, Budapest.

URBÁN Ernő 1941. *Krisztus keresztfje. Anselmus tanítása Jézus Krisztus váltságsszerző haláláról*. Teológiai doktori értekezés. Keresztyén Igazság, Budapest–Sopron.

■ KOCZOR GYÖRGY

Nagyszombat

► Ez 37,1–14

„Másnap”

Az ünnep jellege

Nagyszombat a nagyheti események sorában két üdvtörténeti csúcspont, nagypéntek és húsvét közé ékelődik. Az evangéliumok mindegyike legrészletesebben, legbővebben e kettőről tudósít. Nagyszombaton úgy tűnhet, mintha megállt volna az idő: csend, gyász, síri nyugalom sabbát, a nyugalom napján. Lukács evangéliumában csak egy mondat van: „...szombaton azonban pihentek a parancsolat szerint.” Levertség, kiábrándultság, könnyek, félelem és fájdalom bénította meg a Jézust követő kis csapatot. Mindezt a húsvéti híradásokból tudjuk: „...pedig mi abban reménykedtünk, hogy ő fogja megváltani Izráelt.” (Lk 24,21) „Uram, ha te vitted el őt, mondd meg nekem!” (Jn 20,15) – kéri a magdalai Mária Jézust. Bezárt ajtók, megrettent tanítványi sereg, még a hét első napján is. Kétezer év távlatában miként gondoljunk nagyszombatra? Ma is maradt az iszonyú feszültség, kontraszt élet és halál, lét és nemlét, új élet, új lét vonatkozásában. Minden temetői sír, kereszt látványa, szereteteink elvesztése után a nagyszombati érzésvilág ott kavaroghat bennünk is. Azonban minden akkori szervezkedés – pecsét, örök, álhírek – és mai próbálkozás – tudo-

mány, technika, álhírterjesztők – ellenére is felvirradt és felvirrad húsvét reggele, és meghalljuk majd: „Békesség néktek!”

Amit a textusról tudni kell

Vészterhes kor tanúja, deportáltja, papja és prófétája Ezékiel. Az első babilóniai fogságba hurcolt előkelők közt huszonöt évesen ott van. Különleges prófétai elhívását harmincévesen kapja. Rendkívüli látomásai ma is izgalmasak a bibliakutatók és a fantasztikus történetekkel foglalkozók számára. A fogságban eltöltött negyed évszázad elképesztő körülmények közt zajlott. Papi hivatását nem gyakorolhatja, idegen földön van fogolyként, teljesen más kultúra, többistenes hitvilág veszi körül. Ebben a helyzetben emeli fel, ragadja meg az Úr. A több mint két évtizedes prófétai szolgálat sem könnyű. Elragadtatások, látomások, jelképes cselekedetek és énekek, példázatok, példabeszédek sora jelzi, milyen különös kapcsolatban állt Ezékiel az Úrral.

A prófétai könyv első fele szembesít a nép, a vezetők engedetlenségével, hűtlenségével és hamis reménységeivel. Még nagyobb csapás Jeru-

zsálem, a szent templom lerombolása, a babiloni hadak pusztítása és az újabb fogságba vitel. A próféta személyes vesztesége, gyásza: felesége halála. Teljesen szertefoszlott minden reménység az ígéret földjén maradottak és a fogságba vittek lelkében, életében. A kilátástalanság érzése uralkodott. A könyv mindkét részében minden büntetéshez, csapáshoz, de az Úr mindebből kimentő, újjáteremtő hatalmának ígéretéhez ugyanúgy kapcsolódik refrénszerűen: „*Akkor majd megtudjátok, hogy én vagyok az Úr!*”

A kijelölt szakaszban az eljövendő, illetve „megtörtént” eseményekkel kapcsolatban háromszor hangzik el ez a kijelentés – nem véletlenül. A legnagyobb mélység, amelyet látomásban az Úr Ezékielnek megmutat: a választott nép teljes, „végleges” pusztulása. A megsemmisülés, megsemmisítés iszonyú, az emberi történelemben újra és újra végeérhetetlen folyamatát látjuk: „...de ami történt, valahogy mégse tud végetérni” (Pilinszky János: *Passió*). Ez nem csupán vízió, hanem kegyetlen valóság (Ez 37,1–2). A legkönnyebb megoldás, de egyértelműen vakvágány, tévút a textus elspiritualizálása, lelki síkra terelése és a fantasztikum világába sorolása. Mindig döntő pillanat a Biblia első lapjain – az Ószövetségben és az Újszövetségben is –, amikor az Úr, Jézus kérdez. Lényegre törő és kikerülhetetlen kérdések ezek, még akkor is, ha nincs vagy elterelő a válasz.

Ezékiel könyvében zuhatagként ömlik az útbaigazítás, napi parancs, eligazítás. Kérdés csupán négy, ebből három úgymond költői (Ez 15,2–5; 22,2; 23,36). Az igazi kérdés minden kor megragadott emberének, prófétájának, tanújának szól: „*Életre kelnek-e még ezek a csontok?*” Ezékiel a fizikai pusztítást is átélte, s még borzalmasabb események híre is eljutott hozzá. A szétdőlt országban élők és a fogolytársak lelkivilága ugyancsak ismert volt előtte. Ő sem kivétel. Amit az Úr elé tár, siralmas, megdöbbentő látvány. A kérdés emberileg megválaszolhatatlan. Minden temetési szolgálatunk szembesít ezzel annak ellenére, hogy nagyszombat és a hét első napja kétezer évvel mö-

göttünk van. Így túl könnyű bizonytalannak, tétovának, kitérőnek értékelni a próféta válaszát. Olvasó, te mit válaszolnál? (Ez 37,3)

Az utasítás, parancs egyértelmű: prófétájl! Isten teremő szava, a lélek életet fakasztó munkája által ez az emberi eszközön keresztül, még ha számunkra elképzelhetetlen is, lehetségessé válik. A lenyűgöző látomás (37,4–14) a választott népről szól: Jeruzsálem szétdőlvén, az ország szétzilálva, temetetlen holtak sokasága, lezárt sírok garmadája honi földön és Babilóniában. Élő, de lélekben holt, reményvesztett Isten népe mindkét helyen. A máig visszhangzó kérdés, válasz, prófécia után kétezerhatszáz év távlatában megtörténik a csoda. A halál csendjét megtöri a teremő szó, a Lélek által életre keltek a holtak. Ezt nem magyarázni kell, csak ámulni lehet rajta. Beleszédül, megáll az ész, ritmust – emelkedettet – vált a szív, repes, repdes a lélek. Ezékiel többször átélte küldetése során, hogy csendben kellett maradnia. A nyelve az ínyéhez tapadt, mert erre indította az Úr. A látomás elnémító, de prófétálni kell. „Csak állok szótlantul. / A dárda földre hull. / Itt más erő az úr, / itt más erő az úr!” (Sillye Jenő)

A perikópa megértése

A kijelölt textus három idősíkot ad élénk. Mind-egyiknek helye van az igehirdetésben. Az összefonódó szálakat felismerhetjük: Júda, Jeruzsálem pusztulása, a nagyheti események és aggasztó világpolitikai állapotok napjainkban. Az is kérdés, kit milyen lélek ragadott meg (Ez 37,1). Mi lett úrrá a főpapokon és farizeusokon, amikor eszükbe jutott, mit jövendőlt meg Jézus (Mt 27,63)? Minket milyen lélek ragad meg, akik készülünk a nagyszombati istentiszteletre? Minden korban megkérdezettek vagyunk. (1Móz 3; 4; Ez 37,3; és Jézus kérdései: „*Ti kinek mondotok engem?*” „*Ti is el akartok menni?*” Mi történt Jeruzsálemben? „*Talál-e hitet az Emberfia, amikor eljön?*” Végül háromszor: „...szeretsz-e engem?”) Mindnyájunknak

választ kell adnunk a feltett kérdésekre. Az Úr küldő, tanúskodásra szólító parancsa időtől, körülményektől függetlenül érvényes: „*Ha az orosz-lán ordít, ki ne félne? Ha az én Uram, az Úr szól, ki ne prófétálna?*” (Ám 3,8) „*Menjetek el szerte az egész világba, hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!*” (Mk 16,15) Reménytelen helyzetbe mindenkor belekerülhetünk, legfőképp az elmúlás közelében. Ezért fontos az Úrtól kapott látomás a választott nép életére nézve. Egyénileg Jób vallomása: „*Mert én tudom, hogy az én Megváltóm él, és utoljára megáll a por fölött...*” (Jób 19,25) A legragyogóbb jel, valóság a harmadnap, húsvét. Végül csodálatos, hogy Ezékiel elsőként tár eléink egy olyan idősíkot, amely megtöri nagyszombati létünk reménytelen hallgatását, pityergő sóhajtozását, amikor hirdeti: „*...én, az Úr, meg is teszem, amit megmondtam.*” (Ez 37,14) Alapja ez az újszövetségi tanúskodásnak: „*Teljes a diadal a halál fölött*” (1Kor 15,54), és „*a Halál és a Pokol belevetetett a tűz tavába*” (Jel 20,10–14).

Igehirdetési vázlat

Szembesítés – szembesülés

A hírközlő eszközökön, tudósításokban megrázó képek tárják eléink természeti katasztrófák, öldöklő háborúk eseményeit. Akció- és horrorfilmekben folyik a vér, hullanak az emberek, mint a falevelek. Távolról szemlélni mindezt, de a halál valóságát kiszorítani életünkől hamis, álságos, agymosó, szívet kérgesítő és lelket romboló, negatív eredményre vezető megoldás. Szembeke-rülni a halállal, nagyszombat iszonyú mélységét felismerni megrázó, lélekpróbáló valóság. Ennek tanúja a próféta, a tanítványok, az asszonyok és mi is. Életem végéig kitörölhetetlen emlék marad az auschwitz-i haláltábor látványa, ahol két épületben látottak után már nem mentem tovább a csoporttal. Majd Izraelben a jeruzsálemi Jad Vase-m emlékhely, amelyet másfél millió elpusztított gyermek emlékére építettek. A sötétben másfél

millió csillag ragyogott felettünk, a gyermekek nevei hangzanak mindennap a nagy engesztelési ünnepet kivéve. A halál tény, valóság, Jézus számára is az volt.

Alap, végső kérdés

Amikor az elmúlással – főként szeretteink halálával – szembesülünk, záporoznak a kérdéseink az egészségüggyel, az orvosok munkájával, az életfolytatással, a mások és magunk által nyújtott segítséggel kapcsolatban. Ki a felelős? Végül kimondatlanul még az Úristen is belekerül ebbe a körbe. Ne feledjük, az ember számára legdöntőbb kérdést, amely véges létünkéből adódik, az Úr teszi fel: „*Életre kelnek-e még ezek a csontok?*” Akkor és ott a völgyben, nagyszombaton, és ha még gondolkodhatunk, az utolsó szívdobbanásunkkor. Minden alvás, könnyű vagy lidérces álom utáni ébredésünk emlékeztessen e kérdésre.

A válasz

Elképesztő, mennyi mindenre választ talált már az ember – tudományos és hitbeli alapon – a teremtet világ, a benne létre hívott élet és saját teste-lelke dolgában. A minden időkben érvényes kérdésre nem egyszerű a válasz. A csontok látványával szembesülve, nagyszombat teológiai válaszait elemezve és még inkább saját életünk végére tekintve. Az akkor megadott válasz a mai, húsvét bizonyosságával és reménységével élő keresztyének számára is irányt mutató. Ezékiel tisztességes, őszinte, egyedül az Úrban bizakodó jó választ adott. Lelkészként nem egyszer hallottam a két szélsőséges feleletet: feltámadás? Az lehetetlen! Vagy: magától értődő, hogy van! Nem véletlen a próféciaiban az ismétlés: „*Ó, Uram, Uram, te tudod!*”

Engedelmes prófétálás

Az Örökkévaló és a Megváltó választ váró kérdéseiből a Szentírásban jóval kevesebbet találunk, mint az elhívó, majd küldő, tanúságtételre biztató, bátorító igékből. Nehéz lenne mindet felsorolni. Ezért csak egy legyen előttünk: Jeremiás panasza, vallo-

mása (Jer 20,9). Lehetnek napok, nagyszombatok, „karbantartási szünetek” Isten emberei számára, viszont ha a Lélek késztet, indít, hogy az új életet teremtő, életre hívó szó hangozzék hiábavalóság alá vetett világunkban, akkor hirdetnünk kell, amit az Úr reánk bízott. A próféta tétovázás nélkül engedelmes eszköze volt az Úrnak. Pál az ifjú munkatársat és bennünket is erre biztat (2Tim 4,2).

A végső megoldás: élet

Mélyen elgondolkodtató, hogy az egyedül bűntelen, véges emberi életünkbe belealázkodó Jézus megízlelte a halált: „...*engedelmes volt mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig*” – vall a csodálatos himnusz. A keresztt, a halál, a sír, nagyszombat nem maradhat számunkra végpont! Ha csak eddig jutnánk, akkor Pál apostol szerint a tanúskodásunk, hitünk és reménységünk teljesen hiábavaló. „Ezékiel az »élet prófétája«: az elmúlt, a jelenvaló és az elkövetkezendő »lét« tüneményes, egyedül csak Istenben reménykedő tanúságtevője.” (Walther Zimmerli, idézi VAMOS 1989, 8. o.) Jézus apostolai, tanítványai is ezt tették. A holtponthoz ellenére mi is vallhatjuk: a végső megoldás az élet. Őáltala, ővele.

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

Mt 27,57–66; 1Pt 3,19–22

Énekek

EÉ 212; 451; 74

Imádság

EÉ 727. o.: Luther imádsága szombat reggel, szombat délből

Liturgiai ajánlás

Bevezető zoltár: 102,2–5a; 12–14 (glória és dicsőítő énekvers elmarad)

Illusztráció

VERS

Pilinszky János: *Panasz*

Elevenen a csillagok alá,
az éjszakák sarában eltemetve,
hallod a némaságot?
Mintha egy égbolt madár közeledne.
Így hívogatlak szódtalan:
az örök hallgatásból,
idegen egeid alól
valaha is kiásol?
Eljut hozzád a panaszmom?
Hiába ostromollak?
Köröskörül a félelem
zátonyai ragyognak.
Számíthatok rád istenem?
Úgy vágyom közeledre,
dideregve csak hevesebb
a szerelmek szerelme!
Temess a karjaid közé,
ne adj oda a fagnak,
ha elfogy is a levegőm,
hívásom sose lankad.
Légy reszketésem öröme,
mint lombjai a fának:
adj nevet, gyönyörű nevet,
párnát a pusztulásnak.

Pilinszky János: *Kegyelem*

Bogarak szántják a sötétet
és csillagok az éjszakát.
Van időnk hosszan üldögelni
az asztalon pihenő lámpafényben.
Megadatott a kegyelem:
miközben minden áll és hallgat,
egyedül az öröklét működik.

Felhasznált és ajánlott irodalom

KARASSZON Dezső 1998. Ézsaiás könyvének magyarázata. In: *Jubileumi kommentár. A Szentírás magyarázata*. Kálvin János Kiadó, Budapest.

KOVÁCS Endi 2021. Nagyszombati csend. Érintésün-

nep. *Útitárs*, <https://utitarsak.net/nagyszombati-csend/>. (Megtekintés: 2024. február 20.)

VÁMOS József 1989. *Ezékiel*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest.

■ SMIDÉLIUSZ ZOLTÁN

Húsvét ünnepe

► 1Kor 5,6–8

Tiszta szívű ünneplés

A vasárnap jellege

Ahogyan az Első korinthusi levél is alátámasztja, húsvét a hit alapja és középpontja. A húsvéti örömhírben gyökerezik minden, ami a keresztény ember számára fontos. A saját meghatározottságunk is, hiszen a mi földi életünk sem értelmezhető Krisztus kereszthalálán kívül. Húsvét tehát a mi egyedülálló kincsünk, amely évről évre újabb lehetőséget kínál arra, hogy észrevegyük a megtérés vagy az újjászületés lehetőségét. Ha keresztény életünkben a legfontosabbat keressük, húsvétig kell visszamennünk és megsejtenünk, mi is az az ajándék, amelyet az Atya nekünk adott.

Úgy az evangéliumok, mint a levelek azt jelzik, hogy a húsvéti esemény hírét tovább kell adni. Ezért látjuk azt az első keresztény közösségekben, hogy az istentiszteleti élet és a prédikáció is a feltámadás üzenete, húsvét köré fonódik. Idővel aztán egyértelművé válik, hogy ez a mély tartalom nem sűríthető bele egy napba, szépen lassan kialakul a húsvéti ünnepkor, az előkészítő és kiteljesítő napok sora. A három nap: nagycsütörtök, nagypéntek és húsvétvasárnap együtt foglalja magában a teljes titkot, megváltásunk misztériumát: Krisztus meghalt és feltámadt értünk (HAFENSCHER 2010, 310–311. o.).

Amit a textusról tudni kell

Az Első korinthusi levél ötödik fejezetében fordulat következik be a gondolatmenetben az első négy fejezethez képest. A két szakasz között nincs mondattani kapcsolat, illetve a tartalom jellege is megváltozik. Míg korábban a gyülekezeten belül kialakult csoportok, pártok közösségellenes magatartásával szemben kellett Pálnak fellépnie, addig az ötödik fejezetben már néhány gyülekezeti tag kirívó erkölcsi eltéréseire hívja fel a figyelmet (CSERHÁTI 2008, 229–230. o.).

A hatodik versben találunk egy közmondásszerű kijelentést: „...a kis kovász az egész tésztát megkeleszti” (1Kor 5,6b), amely szó szerint megtalálható Gal 5,9-ben is. A kovász megemlézése valami jelentéktelennek látszó ok által kiváltott jelentős következmény veszélyére hívja fel a figyelmünket. Az apostol mindenütt, ahol a kovász képével él, valamilyen kedvezőtlen folyamatot ábrázol – hasonlóan a rabbikhoz, amikor a pogány életforma kísértéseiről beszélnek. Egyedül Jézus használja a kovász szimbólumát Isten országa működésének szemléltetésére. Mivel Pál negatív folyamatot ábrázol a kovász képével, CSERHÁTI Sándor (2008, 238. o.) szerint nem túl szerencsés az új fordítás által

választott „megkeleszti” kifejezést használni, a szövegkörnyezethez jobban passzol a „megerjeszti” ige.

A hetedik versben található húsvéti bárány kifejezés több szempontból is megtévesztő, hiszen a húsvét keresztény ünnep, Jézus feltámadásához kapcsolódik, nem pedig megöletéséhez, míg a páskabárány leölése, elkészítése és ünnepélyes elfogyasztása a zsidó ünnepekör egyik legfontosabb mozzanata volt. Ugyanennek a versnek a végén találjuk az ἑτύθη szót, amely többféle utalást is rejt magában. Az új fordítás szerint a jelentése: ’feláldoztatott’. Eredeti értelme az öléshez kapcsolódik, ennélfogva a véresáldozatokkal összefüggésben volt használatos.

A nyolcadik versben található εἰλικρινεία szó tisztaságot vagy CSERHÁTI Sándor fordításában tisztaszívűséget jelent. Ezen a helyen kívül csupán 2Kor 1,12-ben és 2,17-ben fordul elő, és tartalmának visszaadására nem könnyű magyar szót találni: az őszinteség, nyíltszívűség, mesterkéletlenség jelentését hordozza (2008, 239. o.).

A perikópa megértése

A kovász képének használata segítségünkre lehet az igehirdetés során is. Hiszen remek illusztrációja a bűnnek; elég, ha csak egyvalamit tolerálunk a saját életünkön vagy a közösségeink életén belül, az az egész testet-lelket, működő rendszert megfertőzheti, és nagyon nehéz a gyógyulás. Amikor a zsidók a páskára, vagyis a kovásztalan kenyerek ünnepére készültek, átkutatták, kisépérték az egész házukat kovász után kutatva, és ha bárhol találtak egy kicsit is, azonnal kidobták. Ezután készítették a kenyereket, amelyekbe nem került kovász, hiszen az a bűn jelképe volt.¹ Vajon hogyan lehetséges a tiszta-

ság/tisztaszívűség és igazság kovásztalanságával való ünneplés? Pál arra inti a gyülekezetet, hogy szeressék egymást tisztán és igazságban, Krisztus egyházában ne a viszálykodás, hanem az egymás és Krisztus iránti szeretet domináljon. Megvalósul-e ez a gyakorlatban? Nincsenek-e tele a gyülekezeteink konfliktusokkal, egymás előtt bezáródó ajtókkal? Még egy gördülékenyen működő gyülekezetben is megerjeszti a kenyerünket a kovász, ha nem vagyunk résen.

Igehirdetési vázlat

Kovász, a csendes rosszakaró?

Néhány éve, a járvány idején itthon az egyik legkedveltebb otthoni tevékenység (sok egyéb mellett) a kenyérsütés volt. Az ismeretségi körömben és a közösségi médiában naponta találkoztam a kovász szóval. Milyen érdekes a húsvéti igénk párhuzamaként visszatekinteni erre a konkrét helyzetre! Ahogy egy régió fertőzöttségéből egy egész világ fertőzöttsége lett, ugyanúgy egy kevés kovász az egész kenyeret megkeleszti. Vajon ha magunkat vagy a kapcsolatainkat vizsgáljuk ezen a szűrőn keresztül, nem így történik-e? Nem elég-e egy parányi zökkenés ahhoz, hogy az egész szerkezet a sín mellett végezze? Hiszen tele vannak a mindennapjaink visszaéléssel, elengedéssel, önzéssel, kapzsisággal, bánattal. Az elmúlt időszakban folyamatos érdeklépviselet az életünk, és nagyon gyakran későn vesszük észre azt, hogy a nehézségeink elhatalmasodtak rajtunk vagy a gyülekezeteinken. De mit jelent a késő? Amikor kapcsolatainkat, kiélezett élethelyezeteinket csak egymás előtt kulcsra zárt ajtókkal, szívekkel vagy meneküléssel tudjuk rendezni. Amikor komolyabb segítségre van szükségünk a továbblépéshez. De megkapjuk-e, megtaláljuk-e azt a forrást, amelyre szükségünk van? Megtapasztaljuk-e a mindennapokban az isteni kegyelmet? Felismerjük-e a minket kísérő Istent?

¹ Vö. <https://docplayer.hu/7539303-1-korinthusi-level-5-6.html> (2024. 01. 12.)

Kisepert ház

Húsvét ünnepe elsősorban az örömünk és hálánk ünnepe kell, hogy legyen, azonban mindemellett a mai ige tükör is. Kitakarítottuk-e életünkben a régi kovászt, hogy helyére valami új kerülhessen? A húsvéti örömhír a tanítványokkal indult útjára, és eljutott egészen hozzánk. Évről évre jólesik rádöbenni, mekkora ajándék az, hogy tudjuk és hisszük, Krisztus meghalt és feltámadt értünk. Vajon örömmel vagy nehéz szívvel érkezünk meg ünnepelni a húsvéti úrvacsorai asztalhoz? Azzal a tudattal, hogy kisepertük a régi kovászt lelkünk minden zugából, vagy maradt valahol még, ami elég lesz a következő időszak megerjesztéséhez?

Valami új

A kovászt folyamatosan nevelni kell, önálló lény, azonban állandó gondoskodást igényel. A lelkünknek is hasonló gondoskodásra van szüksége, ha megszabadultunk a régi kovásztól. A feltámadás is abban az esetben válik örömteli eseménnyé, ha a böjti út valóban az odaszánásról és a feltöltődésről szól, de olyan nehéz megtalálni az ezekhez vezető utat.

Ha elhatározzuk, hogy rendet rakunk egy helyiségben, akár azért, mert rendetlenség van, mert vendéget várunk, vagy mert a gyermekünk szobáját rendezzük be, a készülődés azzal kezdődik, hogy szétpakolunk. Nagyobb felfordulást csinálunk, mint amekkora előtte volt. Előre látjuk, hova akarunk majd eljutni, mennyi időnk, feladatunk van, amelyet be kell osztani. Aztán rutinosan, talán egy kis munkakedvvel elhúzogatjuk a fotelokat, kidobáljuk a felesleges holmikat, kimossuk a függönyöket, felmosunk, port törölünk... Előbb szétpakolunk, hogy utána még nagyobb rendbe érkezzen a vendég, a gyermek vagy mi magunk. Meg lehet úszni ezt a szétpakolást, de nem érdemes, legalábbis hosszú távon biztos nem. Hiszen a még nagyobb rendbe va-

ló megérkezéshez az elégedettséget maga a folyamat, az azon való munkálkodás adja. Ahhoz, hogy hozzánk Krisztus is megérkezessen ezen a húsvéton, előbb szét kell pakolnunk, a régi kovászt ki kell takarítanunk.

Húsvéti öröm

A böjti időszak a befelé figyelésről, önvizsgálatról kellett (volna), hogy szóljon. Ha sikerült, újult energiával és lendülettel érkezünk meg húsvét ünnepéhez. Ha a figyelmünket mindaddig a tisztogatásra vagy rendrakásra fordítottuk, akkor most jöhet az igazi ujjongás. Hiszen milyen jó érzés hátradőlni a kanapén egy nagytakarítás után, szemünket végigfuttatva az elvégzett munkán!

Észrevettük-e a felénk nyújtott kézben, a mosolyban, továbbblendító beszélgetésben, hogy melénk telepedett az Isten? Éreztük-e az ölelésekben, körülöttünk a békességben vagy a kegyelemben, amelyben napról napra biztonságban lehetünk, Krisztus jelenlétét?

Húsvét a tetőpont. Nemcsak a böjté, nagyhété, hanem a mi életünk tetőpontja is, és ilyenkor igenis van okunk a fellelegzésre, a szívből jövő ujjongásra. Nem akármilyen történet, nem akárkiért történet: értünk, személyesen értem. Ez a megváltás valósága, amikor rádöbbenek, hogy Krisztus nélkül az életem meghatározhatatlan, és ez a rádöbbenés hozza a felszabadult örömet.

További javaslatok az ígehirdetéshez

Lekció

Mindkét megadott lekción alátámaszthatja az ígehirdetésünk mondanivalóját. 1Sám 2,1–10-ben, Anna hálaénekében az öröm és a hálaadás szavait halljuk. Mk 16,1–8-ban pedig Jézus feltámadásáról olvasunk, és arról, hogy hogyan indult útjára a húsvéti örömhír Mária és a tanítványok által.

Énekek

EÉ 215; 216; 217

Imádság

Istenünk, hálásak vagyunk a húsvéti ünnepért, amiért a feltámadás ünnepe nemcsak a mai napot, hanem a mindennapjainkat is beragyogja. Kérünk, add, hogy megértsük, értünk történet, ami történt, hogy tudjunk kezet nyújtani, vigasztalni, bátorítani, ha arra van szükség! Kérünk, kísérf minket a feléd vezető úton akkor is, ha az olykor fájdalmasan nehéz. Add, hogy a feltámadás örömhírét büszkén meséljük, adjuk tovább másoknak is! Ámen.

Illusztráció

GONDOLATOK

„Ki és mikor ismeri föl, hogy jelen van, hogy itt van? A menyasszony a lakodalmass asztal gyertyafényében, vagy az özvegy a síri mécs világosságában? A boldogok, vagy a boldogtalanok? A szegekre aggatott lator, vagy a szívében jó hírrel úton levő vándor? A bűnre redukált elítélt, egyetlen elkövetett tettére »visszametszett«, kísérleti állatként szorongó fogoly, vagy épp az egyetemes igazságban kitaruló egyén, szent, tudós, művész? – Ki tudja. Azt szoktuk mondani, hogy

minden kegyelem, s a kegyelem útjai kiszámíthatatlanok. De ez a »kiszámíthatatlanság« isteni. Személy szerint némi tapasztalatom van az ihlet – sokkal kevésbé isteni – szerepéről. Nos: kevés dolgunk kiszámíthatatlanabb az ihletnél, ugyanakkor semmi se megbízhatóbb. Gondolom, hogy akik a kegyelem tapasztalatában élnek, mindannyiunknál nyugodtabbak, s ez a bizonyos »kiszámíthatatlansági elem« csak arra jó, hogy alázatukat növelje, vagyis még teljesebb békét teremtsen lelkükben.”

Pilinszky János (1921–1981) Baumgarten-, József Attila- és Kossuth-díjas magyar költő

Felhasznált irodalom

CSERHÁTI Sándor 2008. *Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levele*. Luther Kiadó, Budapest.

GETTY, Mary Ann 1994. *A korinthusiakhoz írt első és második levél*. Korda Könyvkiadó – Bencés Kiadó, Kecskemét–Pannonhalma.

HAFENSCHER Károly 2010. *Liturgika. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke – Luther Kiadó, Budapest.

JÁNOSSY Lajos 2008. *Az egyházi év útmutatása*. Fraternitás Evangélikus Lelkészek Közössége, Veszprém.

PILINSZKY János 2013. *Csönd és közelség*. Lazi Könyvkiadó, Szeged.

■ TÓTH-ROSTA IZABELLA

Húsvét 2. napja

► ApCsel 10,34–43

Nem fordít hátat senkinek

Az ünnep jellege

„Húsvét teljes ünnepe eredetileg nyolc nap volt, és fehérvasárnapig tartott. Később alakult ki a háromnapos ünneplés, majd ez rövidült le kettőre. A protestáns gyakorlat szerint az ünnep második napja elsősorban az etikai mondanivalót hordozza, és az ünnepből adódó tennivalókra buzdít.” (HAFENSCHER 2010, 361. o.)

Az ünnep „a feltámadt Krisztussal való találkozásról, Krisztus feltámadásának bizonyosságáról szól az emmausi tanítványok ősi evangéliumában (Lk 24,13–35); epistolájában (ApCsel 10,34–43) pedig Péter apostol bizonyágtevésében hangzik a váltságművet megkoronázó feltámadás prédikálása mint a húsvéti evangélium diadalmas hódításra indulása” (JÁNOSSY 2008, 34. o.).

A Pröhle-féle agenda alapján húsvét második ünnepének témája „az új élet Teremtője”.

Amit a textusról tudni kell

Perikópánk Péter apostol igehirdetése, vallástétele, amelyet a Cézáreában élő istenfélő, adakozó és imádságos lelkületű Kornéliusz századoshoz, valamint családtagjaihoz és barátaihoz intézett. A kijelölt igeszakasz helyes megértése és magyarázata érdekében javasolom elolvasni a teljes 10. fejezetet, amely leírja Péter és Kornéliusz látomását, a látogatás előzményét, a találkozás első megnyilvánulásait, az igehirdetést követően pedig annak utóhatását (a Szentlélek kitöltését és a keresztkelés lehetőségét) egyaránt.

A kijelölt tíz versben Simon Péter, Jézus egykori közvetlen tanítványa beszél. Megdöbbenő Péter beszédének kezdő fordulata: „*Most értem*

meg igazán...” Az apostol itt vallja be őszintén, hogy a Jézus mellett töltött tanítványi évek dacára az ő Istennel kapcsolatos ismerete is töredékes. Isten mélyebb megismeréséhez segíti hozzá az olvasót, méghozzá tagadó formulát használva, ami nem meglepő, hiszen emberi fogalmaink, jelzőink sokszor kevésnek bizonyulnak a Mindenható tulajdonságainak bemutatására. Isten nem személyválogató (προσωπολήμτης). Ez a kifejezés Péter mondandójának egyik kulcsszava, hiszen ebből fakad, hogy Jézus Krisztus evangéliumát teljes bátorsággal és érvénnyel kezdi hirdetni az apostol nem izraelita hallgatóságának. Így számunkra is elengedhetetlen, hogy jobban megismerjük a kifejezés pontos jelentését, és az igehallgatókat is hozzásegítsük annak megértéséhez.

A személyválogatás a *Keresztény bibliai lexikon* szerint „a bibliai nyelvhasználatban azt jelenti, hogy valakit részrehajlás nélkül ítélünk meg” (BARTHA 1995, 523. o.). Részrehajlónak az értelmező kéziszótár szerint pedig azt nevezzük, aki érzelmeitől vagy érdekeitől vezérelve, igazságtalanul valakinek kedvezően ítél, illetve jár el. John Stott igénkhez kapcsolódóan tágitja a szó értelmét: „Isten nem a külső adottságok, így a megjelenés, a faji és nemzeti hovatartozás vagy a rang alapján ítéli meg az embereket. [...] A hangsúly azon van, hogy Kornéliusz pogány származása »elfogadható« volt, vagyis nem kellett zsidóvá válnia.” (STOTT 2012, 207–208. o.)

A 34–35. és 43. versek mintegy textusunkat keretbe foglalva Péter új felismerését hangsúlyozzák istenismeretével kapcsolatban: Isten nem személyválogató. Ebből következően a bűnbocsánat mindenkinek (azaz származásra való tekintet nélkül bárkinek) elérhető hit és Jézus neve (tehát „személye és tette” [STOTT 2012, 210. o.]) által. Is-

ten nem vet el senkit, aki féli őt, keresi őt, akarta szerint igyekszik élni, hiszen számára ez az elsődlegesen meghatározó.

Ebből a kiinduló helyzetből hirdeti Péter – mint megbízható szemtanú, a Megváltó tanítványa – a Jézus Krisztus életéről, haláláról és feltámadásáról szóló (húsvéti) örömhírt, amely mindenkinek felkínálja a megtérés és a megváltás elfogadásának lehetőségét.

A perikópa megértése

„Az 1. századi Izráelt mélyen gyökerező etnikai megosztottság jellemezte. Még az olyan zsidó keresztények is, mint Péter, úgy vélték, hogy ők Isten »kedvencei« közé tartoznak. Ezért van az, hogy [... az Újszövetség] óvatos előrehaladást mutató gondolkodással próbálja kivezetni a hallgatóságot előítéleteiből arra az igazságra, hogy Jézus minden emberért eljött.” (*Jézus-Biblia*, 1780. o.)

Péter zsidó származású emberként nem léphetett volna be a körülmetéletlen százados házába, ahol igehirdetését elmondta, hiszen a Törvény értelmében ezáltal rituálisan tisztátalanná válna. Azonban a fejezet elején (ApCsel 10,9–16) olvasható látomásban Isten felkészítette őt, hogy a tisztátalannak bélyegzett pogányok közé is elvigye az evangélium életformáló üzenetét.

Már a feltámadott Jézus szájából elhangzó missziói parancs (Mt 28,19) is minden nép tanítvánnyá tételére szólította fel a tanítványokat.

Akkoriban átjárhatatlan szakadék tátongott a zsidók és pogányok között annak ellenére, hogy „az Úr azért választotta ki és áldotta meg az emberiség egyik nemzetét, hogy rajtuk keresztül a föld valamennyi népét áldásban részesítse (1Móz 12,1–4)” – vélekedik John STOTT (2012, 202. o.). A kiválasztott nép abba a hibába esett, hogy kivételezett népként kezdett magára tekinteni, a pogányokat pedig minden téren megvetette. Ezt az alaphelyzetet figyelembe véve érthető, hogy mekkora csoda Péter Istentől kapott felismerése, miszerint az Úr nem

veti meg a más népből származó istenfélő embereket sem, mivel nem személyválogató.

Az újszövetségi levelek több helyen is megerősítik, hogy Isten nem személyválogató (Róm 2,11; 1Pt 1,17).

Az ember szíve állapotának – amely az ApCsel 10-ben istenfélő állapotként és hitként jelenik meg – kiemelt fontosságát Isten szemében már Dávid király történetében is hangsúlyozza a Szentírás: „...nem az a fontos, amit lát az ember. Az ember azt nézi, ami a szeme előtt van, de az Úr azt nézi, ami a szívben van.” (1Sám 16,7b)

A 21. századi magyar ember természetesen már beleszületett abba a helyzetbe, hogy az evangélium üzenete minden népnek, így nekünk is hirdettetik, azonban Isten inkluzivitását sokféle aspektusban átélhetjük ma is. Első körben valódi felismerésünk lehet, hogy Isten valóban, teljesen igent mond ránk személyesen is, és úgyszintén hívja azokat az embereket is az evangélium befogadására, akiket saját megtélésünk miatt mi magunk nem szívesen látnánk a gyülekezet közösségében bármiféle külsőség miatt, a múltjuk vagy származásuk okán.

Igehirdetési vázlat

Milyen az Isten?

Legtöbbünkben nagy a kíváncsiság Isten pontosabb megismerésére. Ha eléggé hajt minket a megismerés iránti vágyunk, talán rendszeresen lapozgatjuk a Bibliánkat, olvassuk, hallgatjuk az Istennel kapcsolatos elmélkedéseket, keressük a keresztény testvéreinkkel való eszmecsere lehetőségét, és itt ülünk a templomban, hogy halljuk Isten hozzánk szóló szavát. De vajon megkérdeztük-e már összekulcsolt kézzel, a belső szobánkba húzódva: milyen vagy te, Istenem? Engedd, hogy még jobban megismerjelek!

Isten megismerése egy folyamat. Ahogy időt töltünk vele, imádságos helyzetben kapcsolódunk hozzá, úgy mutat meg egyre többet és többet ma-

gából. Így tette ezt Péter esetében is. Jóllehet azt gondolnánk, Simon Péter, a Kőszikla már elég jól megismerte Istent Jézus Krisztus tizenkét tanítványának egyikeként. Péter buzgó lelkesedéssel hallgatta Jézus Istenről szóló tanításait. Ő volt az, aki mindenhová – egészen a főpap udvaráig – követte Isten Fiát. Péter azonban ennyi megélést követően, egy Istentől kapott látomás segítségével kezdi csak igazán megérteni az Úr egyik életbevágó jellemzőjét: Isten nem személyválogató, nem fordít hátat senkinek. A húsvéti örömhír mindenkinek szól, aki ezt hittel fogadja.

Mit tett Jézus az emberiségért? – Személyes tanúságtétel
Javaslat a vázlatpont kidolgozásához: Péter apostol tanúságtételének összefoglalása a 36-tól kezdődő versekben ugyan nagyrészt lényegre törő, tényszerű, a személyes felismeréssel induló perikópa után azonban itt helye lehet az igehirdető személyes jellegű tanúságtételének, hogy ilyen módon hirdesse a megváltás történetét. A feltámadott Jézussal való személyes találkozás (41. vers) többféle érzékszervvel átélhető volta újabb kapcsolódási pontot kínál az igehirdetőnek, hogy személyes hitére építve hirdesse a ma is élő Jézus életet megújító, átformáló erejét. A személyes tanúságtétel helyett a 36–41. versek összefoglalása is helyet kaphat ebben a pontban.

Mit tesz érted a személyválogatás nélküli Isten?
Istent nem befolyásolja, hogy honnan jöttél, milyen a családi hátterved vagy a származásod, né tán a külső megjelenésed. Talán az emberek egy része ez alapján ítélné meg téged, és döntené el, hogy kapcsolatba lép-e veled valami módon, vagy inkább elzárkózik tőled. Az élet sok területén számít, hogy honnan is jöttünk, honnan hozzuk mintáinkat. De az Úristen nem ez alapján ítél meg. Ő nem személyválogató, nem részrehajló, ő nem fordít igazságtalanul hátat senkinek. Számára sokkal fontosabb a szíved állapota, hogy hittel keresed-e az ő életedre vonatkozó akaratát, tervét.

Ő elfogad és átformál.

Mit tehetsz te? – Húsvéti küldetésed

Péter apostol itt egy olyan helyen beszél Jézus éléről, büntőtőlő haláláról és örök életet szerző feltámadásáról, ahova néhány nappal korábban a zsidó rituálék tisztelőjeként és megtartójaként a legmerészebb álmaiban sem lépett volna be. Most azonban a pogány háttérrel rendelkező, Kornéliusz nevű római százados házában hirdeti Isten igéjét, aki származása ellenére istenfélő és adakozó lelkületű volt, és rendszeresen imádkozott Istenhez. Pogány, vagyis nem zsidó gyökerei miatt azonban Péter zsidóként nem léphetett volna be a százados házába negatív következmények nélkül. Nem is tette volna, ha nem maga az Úristen kéri erre, aki nem személyválogató, és aki nem zárja el senkitől az üdvösség lehetőségét.

2024 húsvétján kérjük Istent, hogy formáljon bennünket önmagához hasonlóvá ebben is. Szabadítson meg az előítéleteinktől és ezzel együtt a személyválogatás zsákutcájából, hogy képesek legyünk kinyújtani kezünket minden embertársunk felé. Feladatunk és küldetésünk mindannyiunknak megosztani a megváltás örömeit, mely a mi életünket is megváltoztatta, és az Isten által kijelölt mederbe tereli. Mindezt válogatás, személyválogatás nélkül, mindenkinek és bárkinek.

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

2Móz 15,1–11; Lk 24,13–35

Énekek

EÉ 213, 216, 221

Illusztráció

VERS

Schvalm Rózsa: *Ébredj, lélek*

Ébredj, lélek, új öröme húsvét reggelén,
győzött sötétség hatalmán, s úrrá lett a fény.

Nem rejti a sír mélysége, a Megváltó él,
 újjászületett az élet, s benne a remény!
 E szent öröm gyújtson lángot ma is szívünkben,
 ragyogja be fényével teljes életünket.
 Van élet a halál után, aki hitben él,
 léte már e földön boldog újjászületés.

FILM

Isten nem halott (God's Not Dead)
 Amerikai filmdráma, 113 perc, 2014.

Az *Isten nem halott* című film különféle emberi sorsokat összekapcsolva mutatja meg, hogy Isten nem fordul előítéllettel egyik ember felé sem, hanem megváltásra hívja mindannyiukat. A főszereplő, Josh egy bátor, éppen egyetemet kezdő keresztény fiatal, akit a filozófiakurzus első óráján Isten létezésének megtagadására kér tanára. Josh azonban őszinte, élő hitéből fakadóan, csoporttársaival ellentétben nem vállalja az „Isten halott” állítás egyetértő leírását. Ez a bátor, hitvalló magatartás rendkívül kockázatos és hitet próbáló helyzet elé állítja Josht, akinek az egész csoport előtt, három kiselőadás keretében kell megvédenie antitézisé, vagyis érvelni Isten létezése mellett.

A filozófiatanár, Radisson professzor azonban arrogáns személy, megrögzött ateista, aki csupán egyetlen „istent” ismer el az óráján: önmagát. Az első alkalom után meg is fenyegeti Josht diplomaszerezésének ellehetetlenítésével. A professzor igazi ellenszenves karakter, és a cselekmény előrehaladtával csak egyre ellenszenvesebbé válik a néző számára.

Josh hitének vakmerő felvállalásával nagy hatást gyakorol a környezetére és csoporttársaira. Többségük sosem hallott még a világteremtő Istentől. Az egyikük egy kínai családból származó fiú, aki apjának telefonon számol be az Istennel kapcsolatos új ismereteiről, felismeréseiről. A Kínai Népköztársaságban élő apjában azonban minden alkalommal rettegést kelt Isten nevének említése. Ott van az egyetemen egy musz-

lim lány is, aki egy éven át titkolta családjá elől keresztény hitét. Amikor lelepleződik, szigorú apja Jézus megtagadására szólítja fel, azonban a lány ebben a helyzetben is megváltójának vallja Jézus Krisztust, ami miatt apja kitagadja. Isten keresete és megváltásra hívta őket, akárcsak a filmben szintén megjelenő zaklató, népszerű bloggert, a gonoszság legmélyebb útjaira tévedt üzletembert és az Isten ellen foggal-körömmel küzdő filozófiaprofesszort egyaránt.

Idővel az is kiderül, hogy a professzor isten-tagadása és annak terjesztése mögött valóban az Isten iránti harag és csalódottság, fájdalom rejtőzik, komoly bibliaismerettel fűszerezve. Radisson professzort súlyos baleset éri, azonban élete utolsó perceiben Isten ad neki egy utolsó lehetőséget a bűnbocsánat és az örök élet elfogadására egy lelkész és egy misszionárius segítségével, akik többszörös véletlennek köszönhetően tartózkodnak a baleset helyszínén. Isten nem halott!

Felhasznált és ajánlott irodalom

- BARTHA Tibor (szerk.) 1995. *Keresztény bibliai lexikon*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- HAFENSCHER Károly 2010. *Liturgika. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Tanszéke – Luther Kiadó, Budapest.
- JÁNOSSY Lajos 2008. *Az egyházi év útmutatása*. Fraternitás Magyarországi Evangélikus Lelkészek Közössége, Veszprém.
- Jézus-Biblia. Ez az a nap! Alapítvány – Veritas Kiadó, Budapest, 2018.*
- STOTT, John 2012. *Az apostolok cselekedetei. A Lélek, az egyház és a világ*. Ford. Gulyás Melinda. Harmat-KIA, Budapest.
- SZABÓ Lajos (szerk.) 1998. *Tükörkép. Evangélikus lelkészek igehirdetéseinek gyűjteménye*. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest.
- WALL, Robert W. – SAMPLEY, J. Paul – WRIGHT, N. T. (szerk.) 1994. *Acts; Introduction to Epistolary Literature; Romans; 1 Corinthians*. Abingdon Press, Nashville. (The New Interpreter's Bible 10.)

Húsvét ünnepe után 1. vasárnap (Quasi modo geniti)

► 1Jn 5,4–10

A Tanúk tanúi

A vasárnap jellege

Húsvét nyolcada (fehérvasárnap, fényes vasárnap) latin nevén Quasi modo geniti (1Pt 2,2). A nap témája a feltámadott Úr, aki „az új élet Teremtője” (Pröhlle), aki „legyőzi hitetlenségünket” (LK). Ez a vasárnap a húsvéti feltámadás folytatását, következményét hirdeti életünkre nézve: „...a Győző életet kínál / Győzelméből ma néked” (EÉ 225,1). Valamikor ezen a napon járulhattak először az úrvacsorai oltárhoz a gyülekezet új tagjai, akik húsvétkor részesültek a keresztségben. Ezt a hagyományt őrizve napjainkban is van, ahol erre a napra kerül a konfirmáció ünnepe, ami mindkét szentségünkhöz kötődik. Ehhez jól kapcsolható alapigénk központi üzenete: a Lélek, a víz és a vér tanúságtétele (1Jn 5,8).

Amit a textusról tudni kell

Az alapige első szava – „mert” – visszautal az előző vers merész kijelentésére: „...az ő parancsolatai pedig nem nehezek.” VEÖREÖS Imre (1970, 273. o.) kommentárjában rámutat: „Jánosnál hiányzik Pál vívódó kérdése: lehet-e Isten törvényét teljesíteni? Az apostol Isten akaratának teljesíthető voltaival biztat a keresztyén életre.” Ez egybecseng Jézus bátorításával: „Vegyétek magatokra az én igámat [...]. Mert az én igám jó, és az én terhem könnyű.” (Mt 11,29–30) Isten akarat, jó rendje áldást hordoz. Ezért tekinthetünk a Tízparancsolatra is lehetőségként, szabadságként, ahogyan Luther Márton értelmezi a tíz igét a *Kis káté*ban.

A 4. vers „Istentől születés” kifejezése felidéz János evangéliumának meghatározó képét a Lélektől való újonnan születés nélkülözhetetlen ajándékáról (Jn 3,7). Pál ugyanerről ír, amikor „új

teremtésnek” nevezi az újjászületés gyümölcsét (2Kor 5,17).

Fontos tisztázni, hogy mit jelent János szótárában „a világ legyőzése”. VEÖREÖS (1970, 275. o.) rámutat, hogy „a világ legyőzése nem az Istentől távoli embervilág meghódítására céloz [...]. A keresztyén embert végső soron belülről fenyegető világ legyőzését, Krisztus hitének és szeretetének megőrzését jelenti.”

Ugyanakkor „a győzelem, amely legyőzte a világot, a mi hitünk” aorisztoszi igealakja a feltámadás eseményének máig tartó hatására utal. Veöreös felhívja a figyelmet, hogy Jánosnál egyedül itt szerepel főnévi alakban a „hit”, máshol mindenütt a „hinni” igével találkozunk. Ezáltal nyer új tartalmat a hitfogalom, amely nemcsak a Jézusról vallott meggyőződés kifejezését jeleni, hanem Isten bennünk működő erejét és munkáját is.

Alapigénk folytatásában három „koronatanúként” jelenik meg a Lélek, a víz és a vér, akik bizonyosságot tesznek Jézus földi életéről és küldetéséről a fogantatástól (Lélek) a keresztségen át (víz) a passióig (vér). Ezeken átragyog Isten szeretetének fénye, amely megérint minket az igehirdetés, a keresztség és az úrvacsora ajándékában. Mindezek kapcsolódnak hitünk centrumához, a golgotai kereszthez mint forráshoz. Több mint hátborzongató szimbólum, amelyet egyedül a kereszt tövében álló szemtanú, János jegyzett föl, miszerint Jézus átszúrt oldalából „víz és vér jött ki” (Jn 19,34).

A perikópa megértése

Az ötödik fejezet az egész levél summája, ahogyan VEÖREÖS fogalmaz (1970, 270. o.): „Olyan záróakkord, melyben az előző motívumok meg-

szólalnak, s új variáció is belecsendül a hatalmas erővel zúgó befejezésbe.”

Ilyen új motívum a három tanú színre lépése. Meg kell említeni, hogy egyes későbbi kéziratokban betoldást olvashatunk a 7–8. versben: „...az Atya, az Ige, a Szentlélek, és ez a három egy, és három vannak, akik bizonyóságot tesznek a földön.” Nem véletlen, hogy ezt a kiegészítést csak lábjegyzetben hozza a RÚF, hiszen a régi görög kéziratokban még nem szerepel. Csak a negyedik századi latin nyelvű kéziratokban jelenik meg, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy alátámassza a Szentháromság dogmáját.

De nekünk elegendő muníciót ad János eredeti célja, aki a Lélek, a víz és a vér összekapcsolásával rámutat Isten Lelkének „többdimenziós” munkájára az igében és a szentségekben.

Isten Lelke az, aki élővé és hatóvá teszi az ígét. Nem véletlenül látható sokfelé a szószékek hangvetőjén, az igehirdető feje felett a Lélek galambjának szimbóluma (például a Deák téren is). Ezt a hitet és reménységet fejezi ki az olajjal való megkenés rítusa is bizonyos keresztény egyházaknál a keresztségben, a bérmlásban, ami Isten ujjának, a Szentléleknek az érintésére utal.

Ez a hitünk szólal meg a keresztlési liturgia kézzrátételes áldásában is: „...aki téged vízzel és Szentlélekkel újonnan szült...” Ezért hívjuk segítségül a Lelket az úrvacsorai liturgia epiklézisimádságában: „Küldd el Szentlelkedet, hogy Krisztus teste legyen kenyérünké ebben a kenyérben, és vére legyen italunkká ebben a borban.”

A tanúk fontossága és felelőssége a mózesi törvények óta közsímet: „Csak két vagy három tanú vallomása elég az ítélethez.” (5Móz 19,16) Máte és Márk egyaránt hangsúlyozza, hogy Jézus kihallgatásánál problémát jelentett, hogy „a főpapok és az egész nagytanács hamis tanúvallomást kerestek Jézus ellen, hogy halálra adhassák, de nem találtak, pedig sok hamis tanú állt elő” (Mt 26,59–60).

De vajon kik és hogyan tanúskodnak húsvét után, amikor már nem a halálról, hanem az életről

szóló ítélet a tét? Erre találhatunk választ fehérvasárnap/fényes vasárnap igéinek világosságában.

Gondolatok az igehirdetéshez

Perújrafelvétel helyett rehabilitáció

Mint minden igazán felülről kapott ünnep – karácsonytól pünkösdig –, húsvét sem más, mint Isten meglepetéseinek sorozata. Kezdve a nyitott sírral és folytatva a Feltámadott váratlan megjelenéseivel.

Nem az történik ugyanis, amit az emberi logika elvárna és cselekedne egy ilyen hatalmas győzelem után. Elmarad az ünneplés, elmarad a tettesek és a cserben hagyók számonkérése. Nincsen megtorlás, nincsen bosszú. Nem téma a perújrafelvétel úgy, ahogyan az például előkerül Karinty *Barabbás* című novellájában...

A húsvét utáni vasárnapok arról szólnak, aki jó Pásztorként elindul, hogy újra megtalálja és megszólítsa elveszett, elbitangolt kiválasztottait: Tamást, Pétert, Kleopást, valamint egykori és mai, névtelen társaikat. A cél, hogy a szó legmélyebb értelmében rehabilitálja bukott tanítványait. A közelmúltban, gerincműtét után magam is átéltem, mit jelent a rehabilitáció. Amikor orvosok, gyógytornászok azon fáradoznak, hogy visszanyerjem elveszített mozgási képességeimet...

Mint minden hasonlat, a rehabilitáció képe is kicsit sántít, ha testi-lelki, holisztikus gyógyulásunk esélyeit vizsgáljuk. Hiszen a műtéti beavatkozás nyomait, következményeit nem lehet nyomtalanul eltüntetni, azok egy életen át velünk maradnak. Ebben az összefüggésben érdemes végiggondolni a japán *kintsugi* (aranyragasztás) művészetében rejlő mély spirituális üzenetet. A törésvonalak nyomai, a hegek naponta szembesítenek minket sebezhetőségünkkel, törekenységünkkel, de ugyanakkor a gyógyító kegyelem aranyának ajándékával is.

Makoto Fujimura amerikai festő *Művészet és hit* című, az alkotás teológiájáról szóló könyvében felhívja a figyelmet: „A feltámadott Krisztus magán viseli a keresztre feszítés nyomait. Ezek-

ből a szent sebekből születik az új világ, ahogy hitünk is a feltámadt Krisztussal való találkozásból fakad.” (FUJIMURA 2023, 61. o.) Erről a csodáról szól a vasárnap evangéliuma, a hitre jutó Tamás gyógyulása is. Erről vallunk egyik legszebb böjti énekünk első sorában: „Jézus, sebeidnek mélye / Vigasztalja lelkemet.” (EÉ 197,1)

Három Tanú a tanúk megerősítésére

Míg az orvosi rehabilitáció megpróbálja visszaadni korábbi erőnlétünket, addig feltámadott Urunk nem csupán helyreállít, hanem újjá is teremt Lelke erejével, hogy tanúi lehessünk a föld végső határáig.

Érdekes egybeesés, hogy amint a törések minimális gyógyulási ideje hat hét, úgy mi is éppen hat hetet, hat vasárnapot kapunk az egyházi esztendőből húsvéttól pünkösdig a jézusi rehabilitációra. Hogy ez idő alatt a Lélek erejével talpra álljunk, és felkészüljünk bizonyágtevő küldetésünk betöltésére.

Alapigénkben János apostol elénk tárja azt a három tanút, akiket a Feltámadott az ő Lelke által mozgósít és bevet gyógyulásunkra: az élő és éltető igét, valamint a két szentséget, a keresztség újjászültő forrását és az úrvacsora tápláló eledelét.

Mindez tökéletes összhangban áll névadó hitvallásunk, az *Ágostai hitvallás* legtöbbet idézett hitcikkével, amely így summázza az egyház küldetését: „Az egyház pedig a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják, és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki.” (CA VII)

Most, amikor világszerte megkezdődött a felkészülés hitvallásunk ötszázadik születésnapjának méltó megünneplésére, érdemes rácsodálkoznunk erre a ma is korszerű, a lényegre koncentráló, ugyanakkor tág ölelésű, ökumenikus egyházképre.

Az egyház titka, küldetésének erőforrása ma is ennek a három tanúnak az egybecsengő bizonyágtétele. Az első tanú a hallható ige: az Élet beszéde, az igehirdetésben megszólaló evangélium, a *viva vox evangelii*. A másik két tanú pedig a látható ige: az Élet vize a keresztségben, valamint az Élet kenyere és itala az úrvacsorában.

Végső soron mindhárom tanúskodásra indít és készít fel. Az igehirdetés elhív és elküld az evangélium megosztására. A keresztség bibliai elrendelése egyben Jézus missziói parancsa, amely megszólal az úrvacsorai liturgia áldás előtti elbocsátásában is: „Menjetek el, és hirdessétek az Úr halálát és feltámadását! Tegyetek bizonyosságot szeretetéről!”

Amikor a prédikációra készülünk, legyen bátorítás a már idézett japán festő meglepő mondata: „...az igehirdetés a keresztyénség egyik legfőbb művészeti formája...” (FUJIMURA 2023, 164. o.) Így lehetünk mi is részesei Krisztus hűsvéti győzelmének, így lehet folytatása a feltámadás csodájának a mindennapokban is. Ahogyan ez a lehetőség Scholz László énekének utolsó sorában prófétai lélekkel megszólal: „Úgy ébredj minden reggelen, / Hogy életed húsvét legyen...” (EÉ 225,4)

Javaslatok az istentisztelethez

Lekció

Ézs 40,25–31; Jn 20,19–29

Énekek

EÉ 225, 388

Imádság

Uram, életemben oly kevés látszik győzelmedből. Épp, hogy hinni tudok feltámadásodban, de csak úgy, mint valami távoli, halvány, félig igaz eseményben. Hogyan hihessek még abban is, hogy te bennem élsz? Magamtól nem tudok megváltozni. Segíts, hogy egészen rád bízam magam! (Ragnar Holte)

Jelek az oltáron

Amennyiben az istentiszteleten nincsen keresztelel/úrvacsora, emlékeztetőül kerüljön az oltárra a keresztelőkancsó, valamint az úrvacsorai kehely a kereszt és a nyitott Biblia mellé.

Illusztráció

Részlet Karinthy Frigyes *Barabbás* című novellájából, ahogyan ő képzelte a perújrafelvételt:

„A harmadik nap alkonyán pedig kilépett a bolt keskeny kapuján, és csendesen megindult az úton. Kétoldalt füstölögtek a romok. Lent a kiszáradt árok fenekén találta az elsőt azok közül, akik Pilátus háza előtt kiáltozták Barabbás nevét. Elfelejtült nyelvvél vonított a vörös felhők felé.

Megállt előtte, és így szólt:

– Itt vagytok!

Az pedig felnézett rá, és zokogni kezdett.

– Rabbi, rabbi! – zokogott.

És a mester szelíden folytatta.

– Ne sírj! Állj fel, és jöjj velem! Mert viszsza megyek Jeruzsálembe, Pilátus háza elé, és új törvényt kérek magamra és reátok, akik Ba-

rabbást választottátok, s akikkel ezt mívelte Barabbás.”

Felhasznált irodalom

BOOR, Werner de 1974. *Die Briefe des Johannes*. Brockhaus Verlag, Wuppertal.

FUJIMURA, Makoto 2023. *Művészet és hit*. Ford. Molnár Illés. Harmat Kiadó, Budapest.

HILDEBRAND, Karl Gustaf – HALLQUIST, Britt G. – HOLTE, Ragnar 1971. *Ma így imádkozzatok!* Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest.

KARINTHY Frigyes 1972. *Barabbás*. In: uő: *Skarlát*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 44–46. o.

NAVARRO, Tomás 2023. *Kincugi. A lelki sebek gyógyításának japán művészete*. Ford. La Torre Ágnes Júlia. Lélek és Test, Budapest.

VEÖREÖS Imre 1970. *János levelei*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest.

■ GÁNC S PÉTER

Húsvét ünnepe után 2. vasárnap (Misericordia Domini)

► Jn 10,11–16

A jó Pásztor nyomában, Jézus bojtárjaiként szolgálni

A vasárnap jellege

A húsvét ünnepe utáni második vasárnap latin neve Misericordia Domini (az Úr irgalma). Közismert magyar nevén jó pásztor vasárnapja. Az Úr, aki harmadnapon feltámadott, jó Pásztorként adta életét juhaiért, értünk. Ez Isten irgalmának kitüntető jele, bizonyosság afelől, hogy nem hagyta magára övéit, pásztorolja őket. Ő az igazi és egyetlen jó Pásztor.

Amit a textusról tudni kell

Írásmagyarázók egyetértenek abban, hogy Jézus „én vagyok” önmegjelölése utalás a „vagyok, aki

vagyok” ünnepélyes isteni kijelentés igéjére az Ószövetségben (2Móz 3,14). A jó pásztor képe már az első század végén ismert volt, a katakombák falán is megtalálható. Az ókori keresztény művészet egyik ránk maradt remeke a jó pásztor szobra a Vatikáni Múzeumban.

A pásztor az ókori Keleten az egyik legkedveltebb, gyakran előforduló szimbólum. Királyok szívesen vonatkoztatták magukra. A király az ő népének pásztora, de a hellén világ alkotásai között is bőséggel találhatók világi méltóságokat pásztorként bemutató alkotások. (Vagy akár az isteneket is: Hermész, Dionüszosz, Attisz alakja mellett ott található a pásztorbot.) A pásztor képe az Ószövetség világában is gyakran előfordul: Isten az ő népének pásztora (Zsolt 95,7; 79,13;

23,1). Gondoskodik a rábízottakról, vigyáz életükre. Nála biztonságban tudhatják magukat még a veszedelem idején is.

Jézus pásztorkarakterének legfőbb ismérve, hogy életét adja a juhokért. Ebben különbözik minden más pásztor küldetésétől. Ezért Jézus az egyetlen és igazi Pásztor, a népek Pásztora, akit feltámadásával igazol az Atya.

A béres és a pásztor egybevetésével a különbség nyilvánvaló. Míg a pásztor ismeri övéit, a nyáját, és életének kockáztatásával és odaadásával kész érte a legnagyobb áldozatra is, addig a béres csak önmagára gondol, csak a bérére, és nem a juhokra. A veszedelem idején magukra hagyja övéit. Megfutamodik, és semmibe veszi az Atyától kapott küldetését. „Az igazi pásztor az, aki nem gondolja, hogy a nyáj van ő érette, hanem azt vallja, hogy ő van a nyájért.” (Karl Barth, idézi LANGE et al. 1972, 207–208. o.)

A jó Pásztor ismeri a reá bízottakat, s azok is Pásztorukat. Ez a mély, többdimenziójú ismeret ébreszti közöttük a kölcsönös bizalom ajándékát.

Különös a „más juhaim” kifejezés. Titokzatoságában jelzi, hogy Jézus munkája, szolgálata emberi értelmünket meghaladó tevékenység, és egyidejűleg biztató ígéret is ez a kijelentés. Talán ennek alapján beszélhetünk „titkos keresztényekről”, akiket mi nem ismerünk, de Urunk igen? Kortörténetileg utalás ez a zsidókon kívül Krisztus-követőkké lett pogány háttérű keresztényekre is.

A jó Pásztor mind a zsidó vallás kulturális háttéréből, mind a pogány vallások világából érkezőkért életét adja. Ez a legtöbb, amit az igazi Pásztor övéiért tehet. Ez a megváltás titka és ténye, amely minden emberre érvényes, múltbeli vallási különbözőségük ellenére.

gad. Ez művészet, amellyel egész életedet átka-rolja. Így ismeri fel a keresztyén ember Istent még a halál közelségében is, aki jót végez felőle.” (Idézi LANGE et al. 1972, 151. o.) „A jó pásztor úgy mutatkozik be, mint aki vezeti nyáját. Vigyáz reá, nem megfordítva: hogy a nyáj vigyázna a pásztorra.” (Uo.)

A jó Pásztor irányt mutat, tájékoztat anélkül, hogy gyámság alá akarna helyezni bárkit. A jó Pásztor elrejtettséget kínál anélkül, hogy függőséget munkálna bennünk. Megőrzi és elfogadja személyiségünk szabadságát, értékkel és jóssággal tölti meg.

Istennek csak egy egyháza van a Pásztor fősege alatt. Ez jelzi, hogy az egység elsősorban nem szervezeti egységben jelenik meg, hanem lelki egység, amely most még rész szerinti, de a világ végén, az eszkhatonban valósul meg a maga tökéletességében és kiteljesedésében.

A béres saját érdekéből cselekszik jót és gonoszt. Vész helyzetben magára hagyja a nyáját, saját magát félti és kíméli, s ezzel feladja küldetését. „Nem mindenki béres, aki menekül, de bizonyosan igaz az, hogy a béres menekül. Menekülés az is, ha valaki hallgat, amikor szólni kellene, vagy elmulaszt valamit, amit meg kellett volna tennie.” (Bonhoeffer, idézi LANGE et al. 1972, 151. o.) A farkasok a korszellem képviselőinek ruhájába öltöznek. Sokakat megtévesztenek. Mintha a keresztényeknek kötelező lenne átvenni a modern gondolkodás gyorsan változó, előbb-utóbb letűnő téveszméit. Tükröt tart elénk ez az ige: béresek vagy pásztorok vagyunk-e? A korszellem megtévesztő elképzeléseinek vagy az örök ige jézusi kijelentésén tájékozódunk-e? A választ csendben, az ő színe előtt kell megfontolnunk, mielőtt a szószékre lépünk.

A perikópa megértése

Luther Márton így ír textusunk magyarázataként: „...ráhagyatkozni Istenre, aki téged elfo-

Igehirdetési vázlat

Nyári időben még láthatunk juhnyáját, amikor szabadságra utazunk. Idilli kép tárul elénk, ahogy

a pásztor figyel nyájára, a juhok pedig engedelmeskednek a biztató-tiltó szónak. Jézus ezt az ősi képet alkalmazza és vállalja fel ön maga küldetésének bemutatására.

1. Jézus, a jó Pásztor őriz minket, és vigyáz ránk. Tanácsol és vezet saját élete árán is, mert a jó Pásztor életét adja övéért. Ez küldetésének beteljesedése és megváltásunk szent titka. Különös, hogy a nomád pásztorkultúrából ránk maradt ősi kép napjainkban is érthető és mély üzenetet hordoz.

A jó pásztor és a béres ellentétpárja tükröt tart elénk. A jó Pásztor szolgálatában állunk-e, vagy csupán béresek vagyunk? Azt tettük-e, amit kötelességből elvárnak tőlünk, amiért dotálnak, vagy azt, amit igazi pásztorként ránk bízott a jó Pásztor?

Ha őszintén magunkba nézünk, könnyen belátjuk, szükségünk van a jó Pásztor biztatására és vigyázó szeretetére.

Kudarcaink idején különösen, hogy feldolgozhassuk azokat előtte való csendben és igéjére hallgatva. Elsősorban nem másokat okolva, hanem a magunk döntéseit őszintén átgondolva: miben lehet és kell változtatnunk, másként döntünk és cselekednünk?

2. Különösen szükség van a jó Pásztorra életünk határmezsgyéin, korszakváltás idején. Nagy távlatban lehet társadalmi rendszerváltásra gondolnunk, ahol elkerülhetetlen, hogy egyesek nyertesekként, mások vesztesekként élnek meg a mélyreható, olykor egzisztenciájukat veszélyeztető változásokat. Valójában a földi Jézus is átéli élete elvesztését, a kereszthalált, míg Isten tervét fel nem ismeri, és az Atya nem igazolja őt feltámasztásában. Napjainkban is nagy változások előszobájában élünk. Sokaknak nyugtalan a szívük, mások aggódnak a közeli holnapért. Magunkat és gyermekeinket, a jövő nemzedék tagjait annak a feltámadott, élő Úrnak, a jó Pásztornak a szeretetébe és oltalmába ajánlhatjuk, aki ígérete szerint velünk van a világ végéig, s mindent felülmúló pásztori szeretetével kíséri életünket a gyorsan

változó világban. (Itt utalhatunk Timothy Keller könyvére és felvetett kérdéseire, lásd alább.)

Mi is egymás jó pásztoraivá lehetünk. Sok körülöttünk az egyedül élő, magányos testvér, akinek gyermekei másik városba költöztek, unokái külföldön találták meg hivatásukat. Némelyeknek nem adatott hitvestárs. Egyedül élni nagyon nehéz. Vágyunk a közösségre még akkor is, ha családban élünk. A jó Pásztor egymás pásztoraivá, de legalább egymás bojtárjaivá tehet minket, hogy egymás magányát oldjuk, gondját felkaroljuk, Isten igéjével, Jézus szavaival vigasztaljuk, bátorítsuk, különösen élete nehéz napjaiban.

Jézus, a jó Pásztor, a Feltámadott mellénk áll, és vigasztal, ha a mulandóságunk rettent, s a végső óránk közeledik. Szembenézni a halállal – akár koporsó vagy urna közelében – különösen megrettentő. Egyetlen vigaszunk, hogy valljuk: akár élünk, akár halunk, az Úréi, a jó Pásztoréi vagyunk.

3. Igénk záróverse különös kijelentést hordoz: „*Más juhaim is vannak nekem, amelyek nem ebből az akolból valók...*” Vajon kikre gondol Jézus?

A zsidók a választott nép tagjaiként sokan felismerték Jézusban, a jó Pásztorban Isten küldöttét, a megígért messiást. Ők az elsődlegesen megszólítottak. De Jézus nemcsak a választott nép tagjaihoz küldetett, hanem minden nép megtartójaként született, halt meg a kereszten, s támadt fel harmadnapon. Jézus igehirdetéseit hallgatva már a pogányok közül is sokan hittek benne. Ők Jézus más nyájából való juhok.

A benne hívők egy közösséget alkotnak, egy nyájat a Pásztorral, Jézussal, még ha más nyelvet is beszélnek, vagy más kultúrába születtek. Ez a jézusi ige biztat és reményt ad napjainkban a sokféle keresztény egyháznak, testvéri közösség egymásra találására. A kereszténység a különböző felekezetekben mégiscsak Jézus egy nyája. Ez a felismerés napjainkban az ökumenikus közeledésben, közös istentiszteletek tartásában, a közös imádság gyakorlásában és a teremtet világunk életéért hangzó fohászból válik láthatóvá, hogy év-

százados tradícióink ne elválasszanak, hanem Krisztusban az egy nyáj élő tagjaivá formáljanak minket. Abban a világban, ahol a különbözőségünk hangsúlyozása gyakran elválaszt egymástól, Jézus nyájához való tartozásunk tanúságtétel közös hitünkéről és a keresztyén értékek gazdagságáról. Nem feledhetjük azonban, hogy az egy nyáj és egy pásztor ígérete teljességgel akkor valósul meg, amikor Jézus újra eljön, elhozza az új világekorszak kezdetét, és megvalósul egy magasabb rendű világ ígérete.

Addig is keressük egymás közösségét, s kérjük imádságban, hogy jöjjön el mielőbb az egy Pásztor érkezésének ideje s országának öröme!

További javaslatok az istentisztelethez

Lekció

Ez 34,10–16.31; 1Pt 2,21–25

Énekek

EÉ 261, 401

A prédikációt követően hittanosokból verbuvált négy-hat tagú gyermekkórus bemutathatja a könnyen megtanítható 542. éneket (*Megy a pásztor selyemfüves tarka réten át...* – Kodály-dallam, Túrmezei Erzsébet verse).

Imádságok

Kollektaimádság: Istenem! Egyedül te ismered nyugtalan szívemet és szétszórt gondolataimat. Atyám, szükségem van erre a vasárnapra, hogy nyugalmat találjak és világosságot nyerjek tená-

lad. Adj nekem erőt és csendet, hogy valóban hallgathassak igédre! (*Ma így imádkozzatok!* 45. o.)

Oratio oecumenica: *Liturgikus könyv*, 418. o. 38.

Illusztráció

Timothy Keller *Isten riválisai* című könyvében arról értekezik, hogy napjainkban Istennek négy riválisa támadt. Ezek: a) a mértéktelen, túlbecsült anyagiasság; b) a korlátokat nem ismerő hatalomvágy; c) a szórakozás, utazás túlhajszolt, mértéktelen igénye; d) a szexualitás félreismerése az élvezet egyoldalúságában és az önszeretet megjelenítésében. – A szerző tükröt tart elénk, és felteszi a kérdést: ki vagy mi a mi Istenünk, a miénk és hallgatóinké?

Felhasznált irodalom

- BOLYKI János 2001. „*Igaz tanúvallomás*”. *Kommentár János evangéliumához*. Osiris, Budapest.
- KARNER Károly 1950. *A testté lett ige*. Magyar Luther-társaság, Budapest.
- KISS Sándor 1969. János evangéliumának magyarázata. In: BARTHA Tibor (szerk.): *Jubileumi kommentár*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- LANGE, ERNST – KRUSCHE, Peter – RÖSSLER, Dietrich – RÖSSLER, Roman 1972. *Predigtstudien für das Kirchenjahr 1972/73. Perikopenreihe I – erster Halbband*. Kreuz-Verlag, Stuttgart.
- MAGASSY Sándor é. n. *Óegyházi perikópák*. 1. köt. Magánkiadás, Budapest.
- MÁTYÁS Ernő 1950. *János evangéliuma*. Sárospataki Kollégium, Sárospatak.

■ D. SZEBIK IMRE

TARTALOM

Mécses a te igéd

GABNAI SÁNDOR: <i>Az üres sír teljessége</i>	121
--	-----

Tanulmányok

TÓTH SÁRA: <i>Isten ráadás? A szent és a világi Paul Tillich teológiájában – 1. rész</i>	123
SOMOGYI LÁSZLÓ: „Az Úr ott állt még Ábrahám előtt”. Valóban módosítottak 1Móz 18 szövegén az írástudók?	134

Fórum

KISS FERENC: <i>Rendezett viszonyok között: a természetessel és a mesterséggel Segíthet-e megóvni a természet rendjét a mesterséges intelligencia?</i>	145
--	-----

Az igehirdető műhelye

ÖRDÖG ENDRE: <i>Nagycsütörtök (2Móz 12,1–11)</i>	155
KOCZOR GYÖRGY: <i>Nagypéntek (Ézs 52,13–53,12)</i>	158
SMIDÉLIUSZ ZOLTÁN: <i>Nagyszombat (Ez 37,1–14)</i>	162
TÓTH-ROSTA IZABELLA: <i>Húsvét ünnepe (1Kor 5,6–8)</i>	166
FELEGYI-NÉMETH MÁRIA: <i>Húsvét 2. napja (Ézs 50,1–10)</i>	170
GÁNC S PÉTER: <i>Húsvét ünnepe után 1. vasárnap (Quasi modo geniti) (1Jn 5,4–10)</i>	174
D. SZEBIK IMRE: <i>Húsvét ünnepe után 2. vasárnap (Misericordia Domini) (Jn 10,11–16)</i>	177

